

FORUM POLITYKI KRYMINALNEJ

Vol. 1(5)/2023

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Forum Polityki Kryminalnej

2023, vol. 1 (5)

Rada Naukowa

prof. Doina Balahur ("Alexandru Ioan Cuza" University of Iași)
prof. dr hab. Teresa Dukiet-Nagórska (Uniwersytet Śląski)
prof. dr hab. Krzysztof Krajewski (Uniwersytet Jagielloński)
prof. Renwen Liu (Chinese Academy of Social Sciences)
prof. dr hab. Emil Pływaczewski (Uniwersytet w Białymstoku)
dr hab. Irena Pospiszyl, prof. APS (Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej)
prof. Mauro Arturo Rivera León (Universidad Iberoamericana)
prof. dr hab. Irena Rzeplińska (Polska Akademia Nauk)
dr hab. Jarosław Utrat-Milecki, prof. UW (Uniwersytet Warszawski)
prof. dr hab. Jan Widacki (Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego)

Komitety Redakcyjne

Redaktorka naczelna: dr Dominika Bek
Zastępczyni redaktorki naczelnej: dr hab. Olga Sitarz, prof. UŚ
Sekretarz: mgr Jakub Hanc

Adres Redakcji

Uniwersytet Śląski, Wydział Prawa i Administracji, ul. Bankowa 11B, 40-007 Katowice
e-mail: forumpk@us.edu.pl

Spis treści

Wykaz skrótów

MAGDALENA GRZYB: Więzienie za zaimki? Kontrowersje wokół kryminalizacji mowy nienawiści w Szkocji

PATRYCJA KOZŁOWSKA: Polityka karna w sprawach o przestępstwa z nienawiści w Polsce w świetle danych statystycznych

OLGA SITARZ, ANNA JAWORSKA-WIELOCH: Wolność w zakresie praktyk religijnych nieletnich umieszczonych w instytucjach resocjalizacyjnych o charakterze zamkniętym i ich wychowawców

Table of content

List of abbreviations

MAGDALENA GRZYB: Prison term for pronouns? Controversies over new Hate Crime and Public Order (Scotland) Act

PATRYCJA KOZŁOWSKA: Polish criminal policy in cases of hate crime in light of statistical data

OLGA SITARZ, ANNA JAWORSKA-WIELOCH: Freedom in religious practices of minors placed in closed social rehabilitation institutions and their educators

Wykaz skrótów

Akty prawne – publikatory

Dz.U.	– „Dziennik Ustaw”
M.P.	– „Monitor Polski”
B.I.L.P	– Biuletyn Informacyjny Lasów Państwowych
Dz.U.	– Dziennik Ustaw
Dz.Urz.ABW	– Dziennik Urzędowy Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego
Dz.Urz.CBA	– Dziennik Urzędowy Centralnego Biura Antykorupcyjnego
Dz.Urz.CZSW	– Dziennik Urzędowy Centralnego Zarządu Służby Więziennej
Dz.Urz.Dolno.	– Dziennik Urzędowy Województwa Dolnośląskiego
Dz.Urz.GUM	– Dziennik Urzędowy Głównego Urzędu Miar
Dz.Urz.GUS	– Dziennik Urzędowy Głównego Urzędu Statystycznego
Dz.Urz.KGP	– Dziennik Urzędowy Komendy Głównej Policji
Dz.Urz.KGPSP	– Dziennik Urzędowy Komendy Głównej Państwowej Straży Pożarnej
Dz.Urz.KGSG	– Dziennik Urzędowy Komendy Głównej Straży Granicznej
Dz.Urz.KIE	– Dziennik Urzędowy Komitetu Integracji Europejskiej
Dz.Urz.KNF	– Dziennik Urzędowy Komisji Nadzoru Finansowego
Dz.Urz.KNUiFE	– Dziennik Urzędowy Komisji Nadzoru Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych
Dz.Urz.KPW	– Dziennik Urzędowy Komisji Papierów Wartościowych (do 1997 r.)
Dz.Urz.KPWig	– Dziennik Urzędowy Komisji Papierów Wartościowych i Giełd (1998–2006)
Dz.Urz.Kujaw.	– Dziennik Urzędowy Województwa Kujawsko-Pomorskiego
Dz.Urz.Lubel.	– Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego
Dz.Urz.Lubus.	– Dziennik Urzędowy Województwa Lubuskiego
Dz.Urz.Łódzk.	– Dziennik Urzędowy Województwa Łódzkiego
Dz.Urz.Małop.	– Dziennik Urzędowy Województwa Małopolskiego

Dz.Urz.Mazow.	- Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego
Dz.Urz.MB	- Dziennik Urzędowy Ministra Budownictwa
Dz.Urz.MEiN	- Dziennik Urzędowy Ministra Edukacji i Nauki
Dz.Urz.MEN	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Edukacji Narodowej
Dz.Urz.MENiS	- Dziennik Urzędowy Ministra Edukacji Narodowej i Sportu
Dz.Urz.MF	- Dziennik Urzędowy Ministra Finansów (od 2001 r.)
Dz.Urz.MG	- Dziennik Urzędowy Ministra Gospodarki
Dz.Urz.MGM	- Dziennik Urzędowy Ministra Gospodarki Morskiej
Dz.Urz.MI	- Dziennik Urzędowy Ministra Infrastruktury
Dz.Urz.Min.Fin.	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Finansów (do 2000 r.)
Dz.Urz.Min.NiLiKBN	- Dziennik Urzędowy Ministra Nauki i Informatyzacji i Komitetu Badań Naukowych (2004–2005)
Dz.Urz.Min.NiKBN	- Dziennik Urzędowy Ministra Nauki i Komitetu Badań Naukowych (2001–2004)
Dz.Urz.Min.Rol.	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Rolnictwa
Dz.Urz.Min.Spr.	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości (do 2000 r.)
Dz.Urz.Min.Zdr.	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Zdrowia
Dz.Urz.Ministra EN.	- Dziennik Urzędowy Ministra Edukacji Narodowej
Dz.Urz.Ministra KiDN	- Dziennik Urzędowy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (do końca 2001 r.)
Dz.Urz.Ministra RiRW	- Dziennik Urzędowy Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi
Dz.Urz.Ministra Sprawiedl.	- Dziennik Urzędowy Ministra Sprawiedliwości (od 2001 r.)
Dz.Urz.Ministra SWiA	- Dziennik Urzędowy Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji
Dz.Urz.MK	- Dziennik Urzędowy Ministra Kultury (2001–2005)
Dz.Urz.MKiDN	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (do 2000 r.); Dziennik Urzędowy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (od 2005 r.)
Dz.Urz.MKiS	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Kultury i Sztuki
Dz.Urz.MNiKBN	- Dziennik Urzędowy Ministra Nauki i Informatyzacji
Dz.Urz.MNiSW	- Dziennik Urzędowy Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
Dz.Urz.MON	- Dziennik Urzędowy Ministra Obrony Narodowej
Dz.Urz.MPiPS	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Pracy i Polityki Socjalnej
Dz.Urz.MPiPSp	- Dziennik Urzędowy Ministra Pracy i Polityki Społecznej
Dz.Urz.MPS	- Dziennik Urzędowy Ministra Polityki Społecznej (do 2005 r.)
Dz.Urz.MRiGŻ	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej

Dz.Urz.MRiRR	– Dziennik Urzędowy Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych
Dz.Urz.MRiRW	– Dziennik Urzędowy Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi
Dz.Urz.MRLiGZ	– Dziennik Urzędowy Ministerstwa Rolnictwa, Leśnictwa i Gospodarki Żywnościowej
Dz.Urz.MSP	– Dziennik Urzędowy Ministra Skarbu Państwa
Dz.Urz.MSW	– Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych
Dz.Urz.MSWiA	– Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji
Dz.Urz.MSZ	– Dziennik Urzędowy Ministra Spraw Zagranicznych
Dz.Urz.MŚiGIOŚ	– Dziennik Urzędowy Ministra Środowiska i Głównego Inspektora Ochrony Środowiska
Dz.Urz.MT	– Dziennik Urzędowy Ministra Transportu
Dz.Urz.MTiB	– Dziennik Urzędowy Transportu i Budownictwa
Dz.Urz.MTiGM	– Dziennik Urzędowy Ministra Transportu i Gospodarki Wodnej
Dz.Urz.MZ	– Dziennik Urzędowy Ministra Zdrowia
Dz.Urz.MZiOS	– Dziennik Urzędowy Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej
Dz.Urz.NBP	– Dziennik Urzędowy Narodowego Banku Polskiego
Dz.Urz.Opols.	– Dziennik Urzędowy Województwa Opolskiego
Dz.Urz.PAA	– Dziennik Urzędowy Państwowej Agencji Atomistyki
Dz.Urz.PKRUS	– Dziennik Urzędowy Prezesa Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego
Dz.Urz.Podka.	– Dziennik Urzędowy Województwa Podkarpackiego
Dz.Urz.Podla.	– Dziennik Urzędowy Województwa Podlaskiego
Dz.Urz.Pomor.	– Dziennik Urzędowy Województwa Pomorskiego
Dz.Urz.Śląsk.	– Dziennik Urzędowy Województwa Śląskiego
Dz.Urz.Święt.	– Dziennik Urzędowy Województwa Świętokrzyskiego
Dz.Urz.UE.C	– Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej – seria C
Dz.Urz.UKE	– Dziennik Urzędowy Urzędu Komunikacji Elektronicznej
Dz.Urz.ULC	– Dziennik Urzędowy Urzędu Lotnictwa Cywilnego
Dz.Urz.UMiRM	– Dziennik Urzędowy Urzędu Mieszkalnictwa i Rozwoju (do 2003 r.)
Dz.Urz.UOKiK	– Dziennik Urzędowy Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów
Dz.Urz.UPRP	– Dziennik Urzędowy Urzędu Patentowego Rzeczypospolitej Polskiej
Dz.Urz.URiTP	– Dziennik Urzędowy Urzędu Regulacji Telekomunikacji i Poczty (do 2006 r.)
Dz.Urz.Warmi.	– Dziennik Urzędowy Województwa Warmińsko-Mazurskiego

Dz.Urz.Wielk.	- Dziennik Urzędowy Województwa Wielkopolskiego
Dz.Urz.WUG	- Dziennik Urzędowy Wyższego Urzędu Górniczego
Dz.Urz.Zacho.	- Dziennik Urzędowy Województwa Zachodniopomorskiego
Dz.Urz.ZUS.	- Dziennik Urzędowy Zakładu Ubezpieczeń Społecznych
M.P., „B”	- Monitor Polski B
M.S., „B”	- Monitor Spółdzielczy „B”
MSiG	- Monitor Sądowy i Gospodarczy
MSiG-Ogl	- Monitor Sądowy i Gospodarczy – Część Ogłoszenia
NFZ	- Zarządzenia Prezesa Narodowego Funduszu Zdrowia

Akty prawne – najważniejsze ustawy

k.c.	- kodeks cywilny
k.h.	- kodeks handlowy
k.k.	- kodeks karny
k.k.s.	- kodeks karny skarbowy
k.k.w.	- kodeks karny wykonawczy
k.m.	- kodeks morski z 2001 r.
k.p.	- kodeks pracy
k.p.a.	- kodeks postępowania administracyjnego
k.p.c.	- kodeks postępowania cywilnego
k.p.k.	- kodeks postępowania karnego
k.p.s.w.	- kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia
k.r.o.	- kodeks rodzinny i opiekuńczy
k.s.h.	- kodeks spółek handlowych
k.w.	- kodeks wykroczeń
k.z.	- kodeks zobowiązań
o.p.	- Ordynacja podatkowa
p.a.s.c.	- ustawa – Prawo o aktach stanu cywilnego
p.b.	- ustawa z 1994 r. – Prawo budowlane
p.b. z 1974 r.	- ustawa z 1974 r. – Prawo budowlane
p.d.g.	- ustawa – Prawo działalności gospodarczej
p.e.	- ustawa – Prawo energetyczne
p.g.g.	- ustawa z 2011 r. – Prawo geologiczne i górnicze
p.g.g. z 1994 r.	- ustawa z 1994 r. – Prawo geologiczne i górnicze
p.g.k.	- ustawa z 1989 r. – Prawo geodezyjne i kartograficzne
p.o.ś.	- ustawa – Prawo ochrony środowiska
p.p.o.p.w.	- ustawa – Prawo o publicznym obrocie papierami wartościowymi
p.p.s.a.	- Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi

p.r.d.	– ustawa – Prawo o ruchu drogowym
p.sz.w.	– ustawa z 2005 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym
p.t.	– ustawa z 2004 r. – Prawo telekomunikacyjne
p.t. z 2000 r.	– ustawa z 2000 r. – Prawo telekomunikacyjne
p.u.n.	– ustawa – Prawo upadłościowe i naprawcze
p.u.s.a.	– ustawa – Prawo o ustroju sądów administracyjnych
p.u.s.p.	– ustawa – Prawo o ustroju sądów powszechnych
p.w.	– ustawa z 2001 r. – Prawo wodne
p.w. z 1974 r.	– ustawa z 1974 r. – Prawo wodne
p.w.p.	– ustawa – Prawo własności przemysłowej
p.z.p.	– Prawo zamówień publicznych
u.b.i.m.	– ustawa o bezpieczeństwie imprez masowych
u.c.p.g.	– ustawa z 1996 r. o utrzymaniu czystości i porządku w gminach
u.d.i.p.	– ustawa z 2001 r. o dostępie do informacji publicznej
u.d.l.	– ustawa z 2011 r. o działalności leczniczej
u.d.p.	– ustawa o drogach publicznych
u.e.r.f.u.s.	– ustawa o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych
u.f.p.	– ustawa o finansach publicznych
u.g.h.	– ustawa z 2009 r. o grach hazardowych
u.g.n.	– ustawa o gospodarce nieruchomościami
u.k.r.s.	– ustawa o Krajowym Rejestrze Sądowym
u.k.s.	– ustawa o kontroli skarbowej
u.k.s.e.	– ustawa z 1997 r. o komornikach sądowych i egzekucji
u.k.s.s.c.	– ustawa z 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych
u.k.w.h.	– ustawa o księgach wieczystych i hipotece
u.o.d.o.	– ustawa z 1997 r. o ochronie danych osobowych
u.o.k.k.	– ustawa z 2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów
u.o.k.k. z 2000 r.	– ustawa z 2000 r. o ochronie konkurencji i konsumentów
u.o.n.d.f.p.	– ustawa o odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych
u.o.p.	– ustawa o ochronie przyrody
u.p.a.	– ustawa o podatku akcyzowym
u.p.a.p.p.	– ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych
u.p.c.c.	– ustawa o podatku od czynności cywilnoprawnych
u.p.d.o.f.	– ustawa z 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych
u.p.d.o.p.	– ustawa z 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych
u.p.e.a.	– ustawa o postępowaniu egzekucyjnym w administracji
u.p.f.	– ustawa – Prawo farmaceutyczne

u.p.n.	– ustawa z 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii
u.p.o.l.	– ustawa z 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych
u.p.o.u.a.	– ustawa o pomocy osobom uprawnionym do alimentów
u.p.p.r.	– ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie
u.p.s.	– ustawa o pomocy społecznej
u.p.s.d.	– ustawa o podatku od spadków i darowizn
u.p.s.n.	– ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich
u.p.t.u.	– ustawa z 2004 r. o podatku od towarów i usług
u.p.t.u. z 1993 r.	– ustawa z 1993 r. o podatku od towarów i usług oraz o podatku akcyzowym
u.p.z.p.	– ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
u.s.d.g.	– ustawa o swobodzie działalności gospodarczej
u.s.g.	– ustawa o samorządzie gminnym
u.s.m.	– ustawa o spółdzielniach mieszkaniowych
u.s.o.	– ustawa o systemie oświaty
u.s.p.	– ustawa o samorządzie powiatowym
u.s.u.s.	– ustawa o systemie ubezpieczeń społecznych
u.s.w.	– ustawa o samorządzie województwa
u.sz.w.	– ustawa o szkolnictwie wyższym
u.ś.r.	– ustawa o świadczeniach rodzinnych
u.t.d.	– ustawa o transporcie drogowym
u.t.k.	– ustawa o transporcie kolejowym
u.w.l.	– ustawa o własności lokali
u.w.r.n.	– ustawa z 2002 roku o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich
u.z.a.	– ustawa o zaliczce alimentacyjnej
u.z.n.k.	– ustawa o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji
u.z.o.z.	– ustawa o zakładach opieki zdrowotnej
u.z.p.	– ustawa o zagospodarowaniu przestrzennym
u.z.p.d.o.f.	– ustawa o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne
u.z.p.p.r.	– ustawa o zasadach prowadzenia polityki rozwoju
u.z.t.	– ustawa o znakach towarowych

Orzecznictwo – zbiory urzędowe

ONSA	– Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego
ONSAiWSA	– Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego i Wojewódzkich Sądów Administracyjnych
OSNC	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna (od 1962 r. do końca 1994 r. – OSNCP)

OSNCK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej i Izby Karnej
OSNKW	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Karna i Wojskowa
OSNP	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Pracy (od 1994 r. do początku 2003 r. – OSNAP)
OTK	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
OTK-A	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – Seria A
OTK-B	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – Seria B
ZOTSiSPI	– Zbiór Orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości i Sądu Pierwszej Instancji

Orzecznictwo – pozostałe zbiory

Admin.	– „Administracja”
ADR.	– „Arbitraż i Mediacja”
AFPFS	– „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej”
Apel.-Gda	– Apelacja – Sąd Apelacyjny w Gdańsku
Apel.-Lub	– Apelacja – Sąd Apelacyjny w Lublinie
Apel.-W-wa	– Apelacja – Sąd Apelacyjny w Warszawie
Arch.Krym	– „Archiwum Kryminologii”
Biul.NDFP	– Biuletyn orzecznictwa w sprawach o naturze dyscypliny finansów publicznych
Biul.PK	– Biuletyn Prawa Karnego
Biul.SAKa	– Biuletyn Sądu Apelacyjnego w Katowicach
Biul.SASz	– Biuletyn Informacyjny Sądu Apelacyjnego w Szczecinie
Biul.Skarb.	– Biuletyn Skarbowy Ministerstwa Finansów
Biul.SN	– Biuletyn Biura Orzecznictwa Sądu Najwyższego
Cz.PKiNP	– „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych”
Dor.Podat.	– „Doradztwo Podatkowe”
ECR	– European Court Reports
FK	– „Finanse Komunalne”
FP	– „Forum Prawnicze”
G.Podatkowa	– „Gazeta Podatkowa”
G.Prawna	– „Gazeta Prawna”
G.Prawna FiP	– „Gazeta Prawna Firma i Prawo”
G.Prawna KiPła	– „Gazeta Prawna Kadry i Płace”
G.Prawna KiPod	– „Gazeta Prawna – Księgowość i Podatki”
G.Prawna MF	– „Gazeta Prawna – Moja Firma”
G.Prawna NO	– „Gazeta Prawna – Najważniejsze Orzecznictwo”
G.Prawna NPP	– „Gazeta Prawna – Nowe Prawo Praktyka”
G.Prawna NPPiP	– „Gazeta Prawna – Nowe Prawo Przepisy i Praktyka”

G.Prawna RiA	- „Gazeta Prawna – Rachunkowość i Audyt”
G.Prawna SiA	- „Gazeta Prawna – Samorząd i Administracja”
G.Prawna TK	- „Gazeta Prawna – Tygodnik Kadrowy”
G.Prawna TP	- „Gazeta Prawna – Tygodnik Podatkowy”
G.Prawna TPA	- „Gazeta Prawna – Tygodnik Prawa Administracyjnego”
G.Prawna TPG	- „Gazeta Prawna – Tygodnik Prawa Gospodarczego”
G.Prawna TPPIU	- „Gazeta Prawna – Tygodnik Prawa Pracy i Ubezpieczeń”
G.Prawna TPwF	- „Gazeta Prawna – Tygodnik Prawo w Firmie”
G.Prawna TS	- „Gazeta Prawna – Tygodnik Samorządowy”
G.Prawna UiŚ	- „Gazeta Prawna – Ubezpieczenia i Świadczenia”
GSP-Prz.Orz.	- „Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa”
IN	- „Ius Novum”
Inf.Pr.	- „Informacja Prawnicza – zeszyty karne”
IPP	- „INFORmator Prawno-Podatkowy”
Jur.Podat.	- „Jurydykacja Podatkowa”
KZS	- Krakowskie Zeszyty Sądowe
M.P.Pr.	- Monitor Prawa Pracy
M.P.Pr.-wkł.	- Monitor Prawa Pracy – wkładka
M.Podat.	- Monitor Podatkowy
M.Pr.Bank.	- Monitor Prawa Bankowego
M.Prawn.	- Monitor Prawniczy
M.Spół.	- Monitor Spółdzielczy
MPH	- Monitor Prawa Handlowego
MSiG	- Monitor Sądowy i Gospodarczy
MW	- „Medyczna Wokanda”
NP	- „Nowe Prawo”
NZS	- „Nowe Zeszyty Samorządowe”
ONSA-OZ	- Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego w sprawach ochrony zabytków
OPP	- Orzecznictwo podatkowe. Przegląd
OSA	- Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSAB	- Orzecznictwo Sądów Apelacji Białostockiej
OSAG	- Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Gdańsku
OSAŁ	- Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Łodzi
OSASz	- Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Szczecinie
OSAW	- Orzecznictwo Apelacji Wrocławskiej
OSNP-wkł.	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Pracy – wkładka
OSNwSK	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
OSP	- Orzecznictwo Sądów Polskich
OŚP	- Ochrona środowiska. Przegląd
OTK-supl.	- Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – suplement
OwSS	- Orzecznictwo w Sprawach Samorządowych
PiM	- „Prawo i Medycyna”

PiP	– „Państwo i Prawo”
PiZS	– „Praca i Zabezpieczenie Społeczne”
POP	– „Przegląd Orzecznictwa Podatkowego”
Por.VAT	– „Poradnik VAT”
POSAG	– Przegląd Orzecznictwa Sądu Apelacyjnego w Gdańsku
PP	– „Przegląd Podatkowy”
PPC	– „Polski Proces Cywilny”
PPH	– „Przegląd Prawa Handlowego”
PPiPS	– „Prawo Pracy i Prawo Socjalne”
PPM	– „Przegląd Prawa Medycznego”
PPP	– „Przegląd Prawa Publicznego”
PPW	– „Prawo Papierów Wartościowych”
Pr.Bankowe	– „Prawo Bankowe”
Pr.Gosp.	– „Prawo Gospodarcze”
Pr.iP.	– „Prawo i Podatki”
Pr.Pracy	– „Prawo Pracy”
Pr.Spółek	– „Prawo Spółek”
Prob.Egz.	– „Problemy Egzekucji”
Prob.Egz.S.	– „Problemy Egzekucji Sądowej”
Prok.i Pr.	– „Prokuratura i Prawo”
Prok.i Pr.-wkł.	– „Prokuratura i Prawo – wkładka”
Prz.PrWyz	– „Przegląd Prawa Wyznaniowego”
Prz.Sejm.	– „Przegląd Sejmowy”
PS	– „Przegląd Sądowy”
PS-wkł.	– „Orzecznictwo Sądów Apel. – wkładka do Przeglądu Sądowego”
PSR	– „The Prison System Review (Przegląd Więziennictwa Polskiego)”
PUG	– „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego”
PwD	– „Prawo w Działaniu”
PZP	– „Prawo Zamówień Publicznych”
RPP	– „Rachunkowość. Poradnik praktyczny”
Rzeczposp. DF	– „Rzeczpospolita – Dobra Firma”
Rzeczposp. PCD	– „Rzeczpospolita – Prawo co dnia”
Rzeczposp. PiP	– „Rzeczpospolita – Prawo i Praktyka”
S.Podat.	– „Serwis Podatkowy”
SI	– „Studia Iuridica”
Sł.Pracow.	– „Służba Pracownicza”
ST	– „Samorząd Terytorialny”
St.Pr.KUL	– „Studia Prawnicze KUL”
St.Pr.Wyz	– „Studia z Prawa Wyznaniowego”
TPP	– „Transformacje Prawa Prywatnego”
WPP	– „Wojskowy Przegląd Prawniczy”

Wykaz skrótów

ZNSA

ZOTSiSPI

ZPO

- „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego”
- Zbiór Orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości i Sądu Pierwszej Instancji
- „Zamówienia Publiczne w Orzecznictwie”

MAGDALENA GRZYB

<https://orcid.org/0000-0002-7685-1624>

Uniwersytet Jagielloński, Zakład Kryminologii

Więzienie za zaimki? Kontrowersje wokół kryminalizacji mowy nienawiści w Szkocji

Prison term for pronouns? Controversies over new Hate Crime and Public Order (Scotland) Act

ABSTRAKT: 1 kwietnia 2024 r. w Szkocji weszła w życie nowa ustawa o zwalczaniu mowy nienawiści. Artykuł stanowi polityczno-kryminalną analizę ustawy z uwzględnieniem jej kontekstu politycznego i społecznego. Autorka wyjaśnia pojęcie mowy nienawiści, przedstawia główne założenia ustawy oraz zastrzeżenia co do niej. Następnie analizuje praktyki szkockiej policji dotyczące ścigania nienawiści, w tym rejestrowanie tzw. nieprzestępnych aktów nienawiści (ang. *non-crime hate incidents*), ewentualny efekt mrozący ustawy i stygmatyzację osób oskarżanych o przestępstwa z nienawiści. Okoliczności przyjmowania ustawy wskazują, że będzie ona wymierzona w konkretne grupy społeczne. Autorka stara się odpowiedzieć na pojawiające się w kontekście tego aktu pytanie, czy stwierdzanie faktów biologicznych będzie mogło być skryminalizowane pod rządami nowej szkockiej ustawy. W końcowej części tekstu badaczka analizuje pierwsze dni obowiązywania ustawy.

SŁOWA KLUCZOWE: Szkocja, Wielka Brytania, mowa nienawiści, wolność słowa, kryminalizacja, prawa kobiet, mizoginia, *gender-critical*, *transgender*, *non-crime hate incidents*

ABSTRACT: On 1st April 2024 a new Hate Speech Act came into force in Scotland. The article is a political-criminal analysis of the Act, taking into account its political and social context. The author explains the concept of hate speech, outlines the main principles of the Act and the objections to it. Next, she analyses the Scottish police's hate prosecution practices, including the recording of so-called Non-Crime Hate Incidents, the possible chilling effect of the Act and the stigmatisation of those accused of hate crimes. The circumstances of the adoption of the Act indicate that the Act will target specific groups in society. The author seeks to answer the question that arises in the context of the Act as to whether biological fact-finding will be able to be criminalized under the new Scottish Act. Finally, the author analyses the first days of the Act being into force.

KEYWORDS: Scotland, United Kingdom, hate speech, freedom of speech, criminalization, women's rights, misogyny, *gender-critical*, *transgender*, *non-crime hate incidents*

1. Wprowadzenie

Na początku marca 2024 r. znana pisarka J.K. Rowling stała się przedmiotem kontrowersji oraz potencjalną przestępczynią. W konwersacji online na portalu Twitter/X na temat szatni wyłącznie dla kobiet Rowling napisała o Indii Willoughby, transpłciowej osobie urodzonej jako mężczyzna i identyfikującej się jako kobieta, że to „po prostu mężczyzna rozkoszujący się swoim mizoginicznym odgrywaniem tego, co jego zdaniem oznacza »kobieta«: narcystycznym, płytkim i ekshibicjonistycznym”¹, oraz że „India nie stała się kobietą. India odgrywa męską mizoginiczną fantazję na temat tego, czym jest kobieta”². Willoughby (58 l.), wcześniej Jonathan, znany prezenter telewizyjny i celebryta, który do 45. roku żył jako heteroseksualny mężczyzna (ojciec dorosłego syna), poczuł się urażony i zawiadomił policję, że autorka książek o Harrym Potterze popełniła przestępstwo z nienawiści, nazywając go/„ją” mężczyzną, albowiem jest prawnie kobietą³. Policja w hrabstwie Northumbria odmówiła zajęcia się sprawą, twierdząc, że słowa Rowling nie przekraczają progu karalności, tym niemniej rutynowo, acz niezgodnie z wytycznymi, zarejestrowała incydent jako „nieprzestępny incydent nienawiści” (ang. *non-crime hate incident*)⁴.

Mimo że poglądy wyrażane przez Rowling nie są zakazane, użytkownicy Twittera/X przypomnieli pisarce, że 1 kwietnia 2024 r. wchodzi w życie w Szkocji, gdzie mieszka kobieta, nowe prawo dotyczące przestępstw z nienawiści i byłoby lepiej, gdyby już zaczęła kasować wszystkie posty o Willoughby. W istocie, nowy Hate Crime and Public Order (Scotland) Act (dalej jako: Ustawa) stanowi daleko idące poszerzenie możliwości ścigania przestępstw z nienawiści, zwłaszcza tzw. mowy nienawiści, co wywołuje duże niepokoje opinii publicznej.

¹ Wpis J.K. Rowling, Twitter/X, 03.03.2024, https://x.com/jk_rowling/status/1764635140834124253 [dostęp: 10.06.2024]. Jeśli nie zaznaczono inaczej, wszystkie tłumaczenia cytatów anglojęzycznych pochodzą od autorki niniejszego artykułu.

² Wpis J.K. Rowling, Twitter/X, 04.03.2024, https://x.com/jk_rowling/status/1764637389958357095 [dostęp: 10.06.2024].

³ K.E.G. Perry, *India Willoughby's JK Rowling Complaint Did Not Meet Criminal Threshold, Police Say*, The Independent, 08.03.2024, <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/news/jk-rowling-india-willoughby-police-trans-b2509754.html> [dostęp: 27.03.2024].

⁴ Stwierdzenie biologicznych faktów jest w Wielkiej Brytanii chronione wolnością słowa. Nazywanie więc osób urodzonych jako mężczyźni mężczyznami, nawet jeśli dokonali prawnej zmiany płci, albo stwierdzenie, że mężczyzna nie może stać się kobietą, nawet jeśli kogoś może urażać, zgodnie z nowymi wytycznymi policji nie powinno być rejestrowane jako tzw. nieprzestępny akt nienawiści. Por. D. Sanderson, *Police 'Broke Rules' over JK Rowling Misgendering Complaint*, The Telegraph, 11.03.2024, <https://www.telegraph.co.uk/news/2024/03/11/jk-rowling-india-willoughby-northumbria-police-nhci/> [dostęp: 27.03.2024].

Niniejszy tekst jest omówieniem głównych kryminalnopolitycznych założeń szkockiego Hate Crime and Public Order (Scotland) Act, kontrowersji związanych z istniejącymi i planowanymi narzędziami do ścigania mowy nienawiści oraz politycznego i społecznego kontekstu tych zmian. Szkocka Ustawa wpisuje się w ogólny trend szerszego regulowania zakresu wolności słowa oraz postępującej karnoprawnej ingerencji w tę wolność i debatę publiczną ze strony klasy politycznej w imię walki z mową nienawiści.

Deбата wokół mowy nienawiści i jej ewentualnej kryminalizacji skupia się na kilku kluczowych problemach: jakie czynności uznać za mowę nienawiści (przykładowo, w polskim kodeksie karnym ustawodawca w art. 256 użył określenia „nawoływanie do nienawiści”⁵), gdzie leży granica między (karalną) mową nienawiści a wolnością słowa oraz czy w ogóle karać nienawiść⁶.

Artykuł nie będzie odnosił się wyczerpująco do tych bardzo ważnych kwestii ani też do polskiego ustawodawstwa. Będzie stanowił głos w dyskusji o kryminalizacji mowy nienawiści poprzez prezentację kryminalnopolitycznych problemów związanych z kryminalizowaniem mowy nienawiści w jednym z krajów, w tym zarysowanego wyżej określenia karnoprawnych ram tej szerokiej kategorii (w innych krajach), i jako taki powinien być wartościowy dla polskiego czytelnika.

W tekście kolejno zostanie wyjaśnione pojęcie mowy nienawiści, zostaną omówione główne założenia szkockiej Ustawy, następnie przedstawione zastrzeżenia wysuwane co do samego brzmienia przepisów Ustawy oraz dotychczasowej praktyki ścigania przestępstw z nienawiści w Szkocji oraz Anglii i Walii. W dalszej kolejności zostanie przeanalizowany podnoszony zarzut dotyczący możliwego „efektu mrozącego” i stygmatyzacji określonych grup społecznych, które Ustawa może wywoływać. Wreszcie autorka postara się odpowiedzieć na pytanie zawarte w tytule artykułu, to jest, czy tzw. *misgendering* będzie pod rządami szkockiej Ustawy stanowił przestępstwo. Na końcu zostaną omówione pierwsze dni obowiązywania Ustawy.

2. Pojęcie mowy nienawiści

Nie ma prawnej definicji mowy nienawiści. W polskiej literaturze przedmiotu pojęcie też jest różnie definiowane. Pewien punkt odniesienia stanowi definicja mowy nienawiści ujęta w zaleceniu nr R 97 (20) Zgromadzenia Ogólnego Rady

⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1997 r., nr 88, poz. 553).

⁶ Por. R. Guzik, *Wolność słowa a mowa nienawiści. Analiza karnoprawna*, C.H.Beck, Warszawa 2021; *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, red. R. Wieruszewski i in., Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010; M. Dudek, *Czy powinniśmy karać nienawiść? Uwagi o koncepcji przestępstw z nienawiści*, FP 2012, nr 1 (9), s. 33–47.

Europy⁷ z 1997 r., głoszącym, że jest to „każda forma wypowiedzi, która **rozpowszechnia, podżega, propaguje lub usprawiedliwia** [wyróżn. – M.G.] nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm lub inne formy nienawiści oparte na nietolerancji, w tym wyrażaną w formie agresywnego nacjonalizmu lub etnocentryzmu, dyskryminacji lub wrogości wobec mniejszości, migrantów lub osób wywodzących się ze społeczności imigrantów”. Warto zaznaczyć, że niniejsza definicja koncentruje się tylko na wybranych mniejszościach – wyróżnionych ze względu na rasę, pochodzenie, narodowość, etniczność i wyznanie. Po pierwsze, wskazuje to na genezę i legitymację konceptu mowy nienawiści – doświadczenia II wojny światowej (i w latach 90. również konflikty w byłej Jugosławii oraz ludobójstwo w Rwandzie) oraz pragnienie zapobiegnięcia wybuchowi przemocy i konfliktom na tle etnicznym (w tym etniczno-religijnym), które w XX w. wyniszczały Europę. Po drugie, w kolejnych latach kategoria ta była poszerzana o następne przesłanki, co stanowi także przedmiot polemik, jakie konkretnie kryteria zasługują na ochronę.

Wyodrębnia się też „przestępstwa z nienawiści”, które różnią się od mowy nienawiści. Przestępstwo z nienawiści to czyn realizujący znamiona przestępstwa i motywowany określoną cechą ofiary wskazującą jej przynależność grupową. Jak zauważa Mateusz Woiński, nie każde przestępstwo z nienawiści realizowane jest w formie werbalnej oraz nie każdy akt komunikacji stanowi czyn zabroniony. Pomiędzy tymi pojęciami zachodzi stosunek logiczny krzyżowania się⁸.

Anna Śledzińska-Simon definiuje mowę nienawiści jako „wypowiedź pisemną, ustną, symboliczną, która czyni przedmiotem ataku jednostkę lub grupę osób ze względu na kryterium rasy, pochodzenia etnicznego, narodowego, religii, języka, płci, wieku, niepełnosprawności, cech zewnętrznych, orientacji seksualnej i tożsamości płciowej, statusu społecznego czy przekonań politycznych. Mowa nienawiści może **zstraszać, grozić, poniżać, obrażać, a także utrwalać stereotypy i prowadzić do** [wyróżn. – M.G.] dyskryminacji, a nawet przemocy fizycznej”⁹.

W literaturze zwraca się uwagę, że za mowę nienawiści można uznać treści **łązące, oskarżające, wyszydzające i poniżające** grupy oraz jednostki z powodów po części od nich niezależnych¹⁰. Z kolei Rafał Guzik, za Moniką Płatek, definiuje mowę nienawiści jeszcze szerzej jako „każde zachowanie, które **okazuje nienawiść**

⁷ Rekomendacja R (97) 20 Komitetu Ministrów Rady Europy nt. mowy nienawiści, <https://rm.coe.int/1680505d5b> [dostęp: 30.07.2024].

⁸ M. Woiński, *Prawnokarne aspekty zwalczania mowy nienawiści*, Lexis Nexis, Warszawa 2014, s. 31–32.

⁹ A. Śledzińska-Simon, *Decyzja ramowa w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii jako trudny kompromis wobec mowy nienawiści w Unii Europejskiej*, w: *Mowa nienawiści...*, s. 94.

¹⁰ S. Kowalski, M. Tulli, *Mowa nienawiści. Raport 2001*, podają za: R. Guzik, *Wolność słowa a mowa nienawiści...*, s. 7.

[wyróżn. – M.G.] względem określonej osoby lub grupy tylko z powodu cech naturalnych lub nabytych tejże osoby – niezależnie, czy stanowi to przestępstwo w świetle obowiązujących norm”, a więc wykracza poza kategorię wypowiedzi werbalnych¹¹.

Przytoczone definicje pokazują dużą rozbieżność co do czynności sprawczych oraz cech, które powinny być uwzględnione. Część badaczy wskazuje na katalog otwarty, a część sygnalizuje, że w zasadzie każda cecha, nawet dzisiaj nieznana, może zostać wzięta pod uwagę. Również katalog czynności sprawczych jest bardzo obszerny i wskazuje czynności o charakterze ocennym cechujące się dużą dozą uznaniowości w ocenie lub o nacechowaniu emocjonalnym. Przykładowo, może nastroczać trudności albo wymaga pewnej arbitralności określenie, czy jakaś wypowiedź jest wyszydzaniem, czy tylko dozwoloną ironią i sarkazmem. Pewne pojęcia, których szeroka definicja w dyskursie praw człowieka jest akceptowana, mogą się okazać trudne do precyzyjnego przełożenia na gruncie norm prawa karnego.

3. Szkocki Hate Crime and Public Order (Scotland) Act 2021¹² – główne założenia

Ustawa została uchwalona przez szkocki parlament w marcu 2021 r. i jej wejście w życie było kilkukrotnie odkładane z uwagi na nieprzygotowanie organów ścigania do jej egzekwowania. Akt składa się z sześciu części.

W pierwszej ustawodawca ustala katalog okoliczności obciążających „motywacji uprzedzeniowej” w przypadku popełnienia wszystkich przestępstw. Przestępstwo jest uznane za motywowane uprzedzeniem, jeśli sprawca przed, w trakcie lub po popełnieniu czynu manifestuje złośliwość lub złą wolę (ang. *malice and ill-will*) wobec ofiary z uwagi na jej faktyczną lub domniemaną przynależność do grupy na podstawie następujących kryteriów:

- 1) wiek,
- 2) niepełnosprawność (ang. *disability*),
- 3) rasa, kolor skóry, narodowość, pochodzenie etniczne lub narodowe,
- 4) wyznanie lub domniemana przynależność religijna,
- 5) orientacja seksualna,
- 6) tożsamość transpłciowa,
- 7) różnice w cechach płciowych (ang. *variations in sex characteristics*).

Ten katalog cech chronionych został znacznie poszerzony, gdyż do tej pory chronione były tylko rasa/narodowość/pochodzenie etniczne.

¹¹ R. Guzik, *Wolność słowa a mowa nienawiści...*, s. 9–10.

¹² Tekst ustawy dostępny na stronie: <https://www.legislation.gov.uk/asp/2021/14/contents> [dostęp: 05.04.2024].

Dowód z jednego źródła jest wystarczający, aby udowodnić, że przestępstwo jest kwalifikowane przez uprzedzenie.

Część druga typizuje przestępstwo nękania na tle rasowym (ang. *racially aggravated harassment*), a trzecia przestępstwa podsycania/podżegania do nienawiści (ang. *stirring up hatred*). Niewątpliwie najczęściej obaw wzbudza właśnie ten ostatni rodzaj przestępstwa. Przestępstwo podsycania do nienawiści ma dwie formy realizacji. Pierwsza odnosi się do nienawiści na tle rasowym, a druga do pozostałych cech chronionych.

Pierwsza forma polega na zachowaniu się, które rozsądna osoba uznałaby za groźbę, obelgę lub zniewagę albo na przekazywaniu innej osobie materiału o takiej treści. Może też polegać na tym, że zachowując się w opisany sposób lub przekazując materiał, osoba ta **zamierza** wzbudzić nienawiść do grupy osób ze względu na rasę, kolor skóry, narodowość lub pochodzenie etniczne albo narodowe, co również jest oceniane przez standard rozsądnej osoby.

Druga forma podsycania do nienawiści może polegać na tym, że dana osoba zachowuje się w sposób, który rozsądna osoba uznałaby za formę groźby lub obelgę, albo też przekazuje innej osobie materiał, który rozsądna osoba uznałaby za groźbę lub obelgę, oraz czyniąc to, osoba ta **zamierza** wzbudzić nienawiść do grupy osób, opierając się na jednym z siedmiu wskazanych kryteriów¹³.

¹³ Tekst oryginalny: „Offences of stirring up hatred (part 3, section 4)

- (1) A person commits an offence if—
 - (a) the person—
 - (i) behaves in a manner that a reasonable person would consider to be **threatening, abusive or insulting**, or
 - (ii) communicates to another person material that a reasonable person would consider to be threatening, abusive or insulting, and
 - (b) either—
 - (i) in doing so, the person intends to stir up hatred against a group of persons based on the group being defined by reference to race, colour, nationality (including citizenship), or ethnic or national origins, or
 - (ii) a reasonable person would consider the behaviour or the communication of the material to be likely to result in hatred being stirred up against such a group.
- (2) A person commits an offence if—
 - (a) the person—
 - (i) behaves in a manner that a reasonable person would consider to be **threatening or abusive**, or
 - (ii) communicates to another person material that a reasonable person would consider to be threatening or abusive, and
 - (b) in doing so, the person intends to stir up hatred against a group of persons based on the group being defined by reference to a characteristic mentioned in subsection (3).
- (3) The characteristics are—
 - (a) age, (b) disability, (c) religion or, in the case of a social or cultural group, perceived religious affiliation, (d) sexual orientation, (e) transgender identity, (f) variations in sex characteristics”.

Można więc przyjąć, że konstrukcja przepisu i każdego z dwóch czynów składa się z dwóch elementów: określonego zachowania ocenianego przez „rozsądną osobę” oraz zamiaru sprawcy bądź, w przypadku pierwszego czynu (gdy nie wykaże się zamiaru), oceny zachowania przez „rozsądną osobę”.

Kryterium oceny zachowania – czy jest ono zagrażające, obraźliwe lub znieważające – co do zasady nie jest więc intencja sprawcy, ale ocena tego zachowania przez „rozsądną osobę”, czyli w praktyce funkcjonariusza policji lub, na dalszym etapie postępowania, sąd.

James Chalmers, prawnik z Uniwersytetu w Glasgow, wyjaśnił, że główna różnica polega na tym, że osoba może zostać skazana za podsycanie do nienawiści rasowej, jeśli ma zamiar podsycać do nienawiści lub „rozsądna osoba uznałaby, że zachowanie lub przekazanie materiału może skutkować podżeganiem do nienawiści” (sekcja 4(1)(b)). W przypadku innych cech chronionych należy udowodnić zamiar wzbudzenia nienawiści: fakt, że wzbudzenie nienawiści jest tylko prawdopodobne, nie jest wystarczający¹⁴. Samo przestępstwo nienawiści rasowej zostało rozszerzone poza zamiar w 1976 r., ponieważ uznano, że wymóg zamiaru czyni go „bezużytecznym dla policjanta na ulicy”¹⁵.

Za czyn ten grozi kara do 7 lat pozbawienia wolności. Dodatkowo, policja ma prawo wejścia do lokalu i przeszukania go oraz urządzeń osoby podejrzewanej o popełnienie opisywanego przestępstwa, a także zajęcia wszelkich materiałów, które mogą być uznane za podżegające do nienawiści.

Ustawa przewiduje też zabezpieczenie w postaci ochrony wolności wypowiedzi. W pierwszej kolejności osoba oskarżona w swojej obronie powinna wykazać, że jej zachowanie w danych okolicznościach było uzasadnione (ang. *reasonable*). Przy ocenie uzasadnienia z kolei należy wziąć pod uwagę art. 10 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (dalej: EKPCz) i ogólną regułę, że wolność słowa obejmuje również prawo do przekazywania informacji i wyrażania opinii, które obrażają i szokują.

W drugiej kolejności dane zachowanie lub materiał nie będą uznane za zagrażające lub obelżywe (ang. *abusive*), jeśli pojawią się w ramach: a) polemiki lub krytyki – w odniesieniu do takich cech, jak: wiek, niepełnoprawność, orientacja seksualna, tożsamość transpłciowa lub cechy płciowe; b) polemiki, krytyki, wyrazów antypatii, niechęci, ośmieszenia lub zniewagi w odniesieniu do przekonań religijnych; c) prozelityzmu oraz d) nawoływania do zaniechania praktyk religijnych.

W części czwartej Ustawy wyjaśniono, jak rozumieć niektóre chronione cechy, w tym orientację seksualną, tożsamość transpłciową oraz cechy płciowe. Część

¹⁴ J. Chalmers, *The Hate Crime and Public Order (Scotland) Act 2021. What Does It Do?*, 24.03.2024, <https://jameschalmers.substack.com/p/the-hate-crime-and-public-order-scotland> [dostęp: 10.04.2024].

¹⁵ Ibidem.

piąta dekryminalizuje formalnie obowiązujące przestępstwo bluźnierstwa (ostatnie skazanie za taki czyn nastąpiło w 1843 r.), a część szósta zawiera przepisy końcowe.

4. Zastrzeżenia co do Ustawy

Nowa Ustawa budzi obawy już na poziomie samej treści – użytych sformułowań i typizacji nowych kryminalizowanych zachowań.

Ustawa znacząco poszerza zakres kryminalizowanych zachowań poprzez modyfikację znamion przestępstwa podżegania do nienawiści. Podżeganie do nienawiści istniało wcześniej w ustawodawstwie szkockim, jednak odnosiło się tylko do podżegania do nienawiści na tle rasowym¹⁶. Teraz ustawodawca dodał sześć dodatkowych przesłanek, z których zdecydowanie najwięcej kontrowersji wzbudzają przesłanki „transpłciowej tożsamości” oraz „różnic w cechach płciowych”. Te kategorie zostały wyjaśnione w części 4 w pkt 11. Osoba lub grupa definiowana przez odniesienie do tożsamości transpłciowej „obejmuje” osobę transpłciową z kobiety na mężczyznę oraz z mężczyzny na kobietę (ang. *female-to-male and male-to-female transgender person*), osobę niebinarną oraz cross-dressera, czyli osobę (chodzi głównie o mężczyzn), która okazjonalnie przebiera się w ubrania charakterystyczne dla przeciwnej płci¹⁷, aby uzyskać erotyczną satysfakcję, lub osobę fantazjującą o sobie jako o kobiecie (chodzi wtedy o parafilię, tzw. transwestytyzm fetyszystyczny oraz autoginefilie według klasyfikacji DSM-5). Kategoria ta obejmuje więc bardzo różnorodną kategorię osób. Z jednej strony chodzi o osoby transpłciowe identyfikujące się z płcią przeciwną do ich płci fizycznej, następnie osoby, które nie identyfikują się z żadną z dwóch płci (osoby niebinarne), ale z drugiej też – o osoby, które nie mają problemu z własną identyfikacją płciową, a jedynie okazjonalnie przebierają się w stroje typowe dla płci przeciwnej (np. *drag queens*), oraz osoby z parafiliami seksualnymi. Należy zaznaczyć, że tożsamość transpłciowa to, odwołując się do pojęcia tożsamości płciowej z Zasad Yogyakarta, wewnętrzne i subiektywne poczucie płci danej osoby, a zatem stan w żaden sposób zewnętrznie nieweryfikowalny.

Z kolei różnice/wariacje w cechach płciowych oznaczają osobę lub grupę osób, która urodziła się z fizycznymi i biologicznymi cechami płciowymi, a które jako całość nie są ani typowo męskie, ani typowo kobiece.

Ustawa nie definiuje takich określeń ustawowych, jak złośliwość (ang. *malice*), zła wola (ang. *ill-will*) ani też nienawiść, które stanowią elementy znamion strony

¹⁶ Na mocy The Public Order 1986 Act, nowelizowanego Racial and Religious Hatred Act 2006, który poszerzył podżeganie do nienawiści ze względu na wyznanie.

¹⁷ Podaję za definicją w: Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/english/cross-dresser> [dostęp: 30.03.2024].

podmiotowej oraz przedmiotowej przestępstwa. Sposób sformułowania typu czynu zabronionego podżegania do nienawiści jest ogólny i zostawia zbyt duże pole do interpretacji, jakie wypowiedzi i zachowania rzeczywiście realizują znamiona przestępstwa. Przykładowo, czy stwierdzenie faktu stawiającego jakąś osobę lub grupę w negatywnym świetle również może zostać uznane za podżeganie do nienawiści? Czy mówienie prawdy także zostanie uznane za podżeganie do nienawiści?

Poszerzenie zakresu kryminalizacji nastąpiło również poprzez wyeliminowanie tzw. obrony mieszkania (ang. *dwelling defence*), którą zawarto w poprzedniczej omawianej ustawy – Public Order 1986 Act¹⁸. Obrona – czy raczej ochrona – mieszkania oznaczała wyłączenie karalności za czyny dokonane (i słowa wypowiedziane) między sprawcą a pokrzywdzonym w prywatnym mieszkaniu. Usunięcie tego zapisu skutkuje tym, że można ścigać ludzi także za to, co powiedzieli w prywatnych rozmowach, a to z kolei rodzi szereg obaw co do sytuacji, kiedy przykładowo dzieci będą zgłaszały swoich rodziców, którzy w czasie kłótni je jakoś obrazili¹⁹.

Zwolennicy Ustawy oraz jej pomysłodawcy, np. premier Szkocji Humza Yousaf (w 2021 r., gdy Ustawa była uchwalana, był ministrem sprawiedliwości w rządzie Nicolii Sturgeon i pilotował projekt), uspokajali, że zawiera ona dużo „zabezpieczeń” oraz że próg kryminalizowanego zachowania jest postawiony wysoko. Przede wszystkim chodzi o standard „rozsądnej osoby” oraz o zawarte w punktach 9 i 10 części trzeciej wyłączenia od ścigania, a także odwołanie do art. 10 EKPCz.

W tonie uspokajającym i aprobującym wypowiedział się np. Mark A. Walters, profesor prawa karnego z Sussex University i autor książki *Criminalising Hate...*²⁰. Wskazał, że przepisy dotyczące „wznecania nienawiści” nie są nowością w Szkocji²¹. Podżeganie do nienawiści na tle rasowym znajduje się w ustawodawstwie od 1965 r. i rocznie jest bardzo niewiele skazań za ten czyn (w latach 2006–2016 miało ich być zaledwie dziewięć). Ustawa rozszerza istniejące przepisy, aby objąć ochroną prawnokarną więcej cech. Walters podkreślił, że nowe przepisy są w rzeczywistości znacznie bardziej rygorystyczne niż te, które obowiązywały przed 1 kwietnia 2024 r. w przypadku podżegania do nienawiści rasowej²².

Po pierwsze, oskarżenie musi udowodnić, że ktoś dopuścił się wypowiedzi/zachowania o cechach „groźby lub znieważenia” (ang. *threatening or abusive*),

¹⁸ Public Order Act 1986, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/64> [dostęp: 30.03.2024].

¹⁹ F. Attenborough, *SNP's Hate Crime Law Activated Despite Fears over Free Speech*, The Free Speech Union, 13.03.2024, <https://freespeechunion.org/snps-hate-crime-law-activated-despite-fears-over-free-speech/> [dostęp: 30.03.2024].

²⁰ M.A. Walters, *Criminalising Hate. Law as Social Justice Liberalism*, Palgrave MacMillan, Cham 2022.

²¹ Wpis M.A. Waltersa, Twitter/X, 22.03.2024, <https://twitter.com/MarkaaWalters/status/1771244792384536824> [dostęp: 30.03.2024].

²² Ibidem.

a w przypadku nienawiści rasowej dodatkowo uwzględniono słowo „obraźliwe” (ang. *insulting*), wskazując, że w przypadku innych cech chronionych wypowiedź/zachowanie musi być więcej niż tylko obraźliwa/e. Po drugie, oskarżyciele muszą następnie udowodnić, że oskarżony „zamierzał” „podsycać nienawiść”, a w przypadku nienawiści na tle rasowym dodatkowo obejmuje to test „rozsądnej osoby”, która uznałaby takie zachowanie/wypowiedź lub materiał za mogące skutkować podsycaniem do nienawiści.

W Anglii i Walii niemal identyczne przepisy dotyczące podżegania do nienawiści na tle orientacji seksualnej, uchwalone w 2008 r., doprowadziły do zaledwie dwóch skazań, według Waltersa²³. Przeprowadzony w 2021 r. przegląd tych przepisów przez Komisję Prawną Anglii i Walii nie wykazał, że przestępstwa te były ścigane w sposób, który stanowiłby niewłaściwą ingerencję w wolność słowa. Wręcz przeciwnie, ich ściganie zawsze odbywało się w kontekście wypowiedzi, które całkowicie wykraczałyby poza ochronę art. 10 EKPCz lub stanowiły zachętę do popełnienia przestępstwa albo nawoływanie do przemocy²⁴.

Walters zauważył też, że chociaż słowo „nienawiść” nie jest zdefiniowane w przepisach, ogólnie uważa się, iż wymaga ono większego stopnia wrogości niż wzbudzanie „uprzedzeń” (złej woli/złośliwości) – które jest słowem używanym w innych przepisach dotyczących przestępstw z nienawiści²⁵.

Po trzecie wreszcie, Walters odsyła do pkt 9 Ustawy, który zabezpiecza prawo do wolności słowa. Konkluduje, iż jest bardzo mało prawdopodobne, aby żarty czy wiadomości/komentarze odnoszące się do chronionych cech przekraczały próg karalności, chyba że dana osoba celowo używa obraźliwego, „zagrożającego” języka oraz zamierza wzniecić nienawiść. Nawet jednak w takiej sytuacji jej prawo do wolności słowa musiałoby być przez sąd uwzględnione²⁶.

Również Adam Tomkins, profesor prawa na Uniwersytecie Glasgow oraz były konserwatywny deputowany do szkockiego parlamentu, bronił Ustawy i akcentował wysoki próg kryminalizacji. Podkreślił, że obraźliwe (*offensive*) wypowiedzi nie są kryminalizowane przez te przepisy: jedyną wypowiedzią odnoszącą się do orientacji seksualnej, tożsamości transpłciowej, wieku lub niepełnosprawności, która będzie tutaj zakazana, jest wypowiedź, którą (1) rozsądna osoba (2) uznałaby za groźbę lub obelgę i która (3) miała na celu wzbudzenie nienawiści oraz (4) nie była rozsądna w danych okolicznościach. „Sam fakt, że ktoś czuje się urażony tym,

²³ Ibidem.

²⁴ Law Commission, *Hate Crime Laws: Final Report*, Law Com no 402, pkt 10.69, s. 392, 07.12.2021, <https://www.gov.uk/government/publications/hate-crime-laws-final-report> [dostęp: 23.07.2024].

²⁵ Wpis M.A. Waltersa, Twitter/X, 22.03.2024, <https://twitter.com/MarkaaWalters/status/1771244792384536824> [dostęp: 30.03.2024].

²⁶ Ibidem.

co ktoś powiedział, nie czyni z tego przestępstwa z nienawiści – przynajmniej nie wtedy, gdy odnosi się do orientacji seksualnej, tożsamości transpłciowej, wieku lub niepełnosprawności²⁷. Tomkins podkreślił obiektywizację przypisania odpowiedzialności, a mianowicie, że zgodnie z Ustawą warunkiem odpowiedzialności karnej nie jest to, że ofiara czuje się urażona (test subiektywny), ale to, że rozsądna osoba uznałaby działanie lub wypowiedź sprawcy za groźbę lub nadużycie (test obiektywny)²⁸. Warto jednak nadmienić, że sam Tomkins jako deputowany głosił przeciwko Ustawie z uwagi na wyeliminowanie „obrony mieszkania” i zwracał uwagę na upolitycznienie debaty o Ustawie.

5. Ściganie nienawiści – praktyki szkockiej policji

Niewątpliwie jednak więcej obaw niż samo brzmienie Ustawy wzbudza sposób jej implementacji przez szkocką policję, zwłaszcza jeśli uwzględnić kontekst polityczny procedowania tego aktu prawnego oraz okoliczności przygotowania policji do jego wejścia w życie.

W drugiej połowie marca 2024 r. do prasy wyciekły materiały ze szkoleń dla policjantów, które były dla nich organizowane w ostatniej chwili. Szkolenie było w formie prezentacji online zawierającej pytania, na które funkcjonariusze musieli odpowiedzieć²⁹. Każdy z uczestników szkolenia musiał odpowiedzieć na tzw. pytanie Patricka Harvie, które dotyczyło faktycznego incydentu z sierpnia 2023 r., kiedy szkocki polityk z Partii Zielonych, koalicjanta rządzącej Szkockiej Partii Narodowej (Scottish National Party, SNP), i minister w rządzie podczas wypowiedzi w terenie dla BBC został nazwany przez przechodnia „dewiantem”, na co mu szybko odpowiedział: „bigot”. Policjanci mieli odpowiedzieć, jaka cecha była okolicznością obciążającą tego przestępstwa (polityk jest osobą homoseksualną). Ujawnienie treści szkolenia i pytań wywołało oburzenie opinii publicznej – obawiano się, że Ustawa stanie się narzędziem „kneblowania” krytyków partii rządzącej i całej debaty publicznej oraz że szkocka policja od 1 kwietnia stanie się „prywatną milicją polityków SNP i Zielonych” oraz ich agendy³⁰. Okazało się też, że grupy i organizacje lobbujące

²⁷ A. Tomkins, *Hate Crime Act Might Yet Be a Success If We Focus on What It Means*, The Herald, 20.03.2024, <https://www.heraldscotland.com/opinion/24198760.hate-crime-act-might-yet-success-focus-means/?ref=twtrc> [dostęp: 10.06.2024].

²⁸ Ibidem.

²⁹ *All Police Scotland Officers Must Pass the 'Patrick Harvie Test' as Part of Hate Crime Training*, The Democrat. Dunbarshire's Digital Newspaper, 23.03.2024, <https://democratonline.net/2024/03/23/all-police-scotland-officers-must-pass-the-patrick-harvie-test-as-part-of-hate-crime-training/> [dostęp: 30.03.2024].

³⁰ Ibidem.

za Ustawą były zaangażowane w przygotowanie szkolenia, co jeszcze spotęgowało obawy co do bezstronności organów ścigania oraz przekonanie o politycznej instrumentalizacji tego aktu prawnego przeciwko konkretnym grupom³¹.

W materiałach ze szkolenia znalazł się również kasus fikcyjnej postaci „Jo”, której działalność mieli policjanci ocenić pod kątem popełniania przestępstw z nienawiści. Jak informował „The Telegraph”, funkcjonariuszom zaprezentowano materiał, w którym „Jo” została opisana jako gorliwa rzeczniczka „krytyczna wobec gender” (ang. *gender-critical*), aktywna na platformach społecznościowych i o dużym „zasięgu”, wierząca, że ludzie nie mogą zmienić płci. Początkowo wyrażała poglądy chronione brytyjską ustawą równościową Equality Act 2010, ale szybko się zradyzalizowała i zaczęła nawoływać do systemowej eksterminacji wszystkich transpłciowych ludzi (posyłania ich „do gazu”). Organizacje kobiece zauważyły, że postać jest słabo zamaskowaną parodią autorki książek o Harrym Potterze, która ma na imię Joanne i jest nazywana przez przyjaciół „Jo”, oraz że podsycala rozpowszechnianie przez transaktywistów insynuacji o związku między poglądami *gender-critical* a nazizmem³².

Inną kwestią, która wywołała konsternację wśród funkcjonariuszy, było pojęcie prozelityzmu, definiowane przez szkocką policję jako „próba przekonania kogoś do zmiany przekonań religijnych lub politycznych albo sposobu życia na własny”³³.

Prozelityzm jest według Ustawy dozwolony w ramach wolności słowa, podobnie jak „dyskusja i krytyka” wieku, niepełnosprawności, orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej. Wyrażanie niechęci, ośmieszanie albo obrażanie jest również dozwolone, o ile dotyczy religii lub przekonań religijnych, a więc *a contrario* nie jest dozwolone w odniesieniu do pozostałych przesłanek. Wszelkie komentarze wykraczające poza te granice mogą podlegać nowemu przestępstwu podżegania do nienawiści.

Na marginesie szkoleń dla funkcjonariuszy szkocka policja na swojej stronie internetowej definiuje „przestępstwo z nienawiści” jako „każde przestępstwo, które jest rozumiane przez ofiarę lub jakąkolwiek inną osobę jako motywowane, w całości lub częściowo, złośliwością lub złą wolą wobec pewnej grupy

³¹ K. Murray, L.H. Blackburn, L. Mackenzie, *How Trans Activists Captured the Hate Crime Agenda*, The Critic, 19.03.2024, <https://thecritic.co.uk/how-trans-activists-captured-the-hate-crime-agenda/> [dostęp: 03.04.2024]; *A New Hate-Crime Law in Scotland Causes Widespread Concern*, The Economist, 27.03.2024, <https://www.economist.com/britain/2024/03/27/a-new-hate-crime-law-in-scotland-cause-s-widespread-concern> [dostęp: 03.04.2024].

³² D. Sanderson, *Police Accused of Parodying JK Rowling with 'Jo', Who Thinks Trans People Should Go to Gas Chambers*, The Telegraph, 20.03.2024, <https://www.telegraph.co.uk/news/2024/03/20/police-accused-of-attacking-jk-rowling-at-lgbt-event/> [dostęp: 03.04.2024].

³³ *All Police Scotland Officers Must Pass...*

społecznej”³⁴. Z kolei przesłanka czynu motywowanego uprzedzeniami jest ustalana, jeśli sprawca okazuje subiektywnie postrzeganą „złośliwość i złą wolę” wobec ofiary i robi to, opierając się na przynależności ofiary do chronionej grupy. Są to więc kryteria ocenne i decydujące jest tu subiektywne odczucie zgłaszającego, a nie żadne obiektywne znamiona.

We wrześniu 2023 r. szkocka policja powołała wydział wyspecjalizowany wyłącz- nie w ściganiu, identyfikowaniu i rejestrowaniu przestępstw z nienawiści³⁵. Ustano- wiła też osobne „ośrodki zgłaszania przestępstw” (ang. *third party reporting centres*) poza posterunkami policji, uzasadniając to tym, że „ofiara lub świadek mogą czasem czuć się niekomfortowo, zgłaszając zdarzenie na policję, a mogą się czuć pewniej, zgłaszając to komuś, kogo znają”³⁶. Ośrodki te (w sumie ponad 400) są zlokalizowane w różnych miejscach – w kościołach, stowarzyszeniach, organiza- cjach charytatywnych, ale też na kampingach, farmach grzybów, a nawet w jednym LGBTQ+ sex-shopie w Glasgow, gdzie personel sprzedający został wyszkolony do przyjmowania zgłoszeń³⁷. Chodzi więc o zachęcenie ludzi do zgłaszania, również anonimowego, przestępstw z nienawiści.

Policja przeprowadziła także skierowaną do ludności kampanię informacyjną pt. „Bądź dobry dla siebie, nie karm nienawiści” na temat przestępstw z nienawiści. Jej centralną postacią uczyniła czerwonego, puchatego stwora Hate Monster (przy- pominającego postać z Ulicy Sezamkowej lub Mały Głód z reklamy jogurtów)³⁸. Na animowanym filmie opublikowanym na stronie szkockiej policji głos z offu tłuma- czy m.in., że „każdy Szkot ma takiego potwora w sobie”. Chodzi o rzeczy, które można powiedzieć „sąsiadowi, komuś na ulicy, podczas nocnego wyjścia do knajpy do ochroniarza przy drzwiach”³⁹. Według filmu, jeśli stracisz panowanie nad sobą,

³⁴ *What is Hate Crime?*, Police Scotland, [https://www.scotland.police.uk/advice-and-informa- tion/hate-crime/what-is-hate-crime/#:~:text=Hate%20crime%20is%20behaviour%20which,will%20 towards%20a%20social%20group.%22](https://www.scotland.police.uk/advice-and-information/hate-crime/what-is-hate-crime/#:~:text=Hate%20crime%20is%20behaviour%20which,will%20towards%20a%20social%20group.%22) [dostęp: 03.04.2024].

³⁵ M. Wright, *Police Scotland Set up New Unit to Tackle 'Hate Crime' Such as Misgendering and Denying Men Access to Ladies' Toilets*, Scottish Daily Express, 20.09.2023, <https://www.scottishdailyex- press.co.uk/news/scottish-news/police-scotland-set-up-new-30983808> [dostęp: 03.04.2024].

³⁶ *Third Party Reporting*, Police Scotland, <https://www.scotland.police.uk/contact-us/report- ing-hate-crime/#:~:text=Third%20party%20reporting%20centres%20could,made%20without%20 giving%20your%20name> [dostęp: 03.04.2024].

³⁷ B. Borland, *Glasgow Sex Shop Is One of Dozens of 'Sinister' New 'Hate Crime Reporting Centres' Due to Open on April 1*, Scottish Daily Express, 13.03.2024, <https://www.scottishdailyexpress.co.uk/ news/scottish-news/glasgow-sex-shop-one-dozens-32342969> [dostęp: 03.04.2024].

³⁸ Film dostępny na stronie: https://www.scotland.police.uk/what-s-happening/campaigns/2023/ hate-crime/?fbclid=IwAR3yObQmpGoNbPLyI5aljjCVh0ndZm1nKmrFH_fgV1DeGGa4cNvJrXOUN8_ aem_AUvGjKqo7MBQf2pi4O35L56og0aWCcvShj3JtQs70L_dchJOe2ObhDG5ppx3eL_7KBcjwEZbb_ O7vNS7SdjxTxpN [dostęp: 01.04.2024].

³⁹ Ibidem.

to „zanim się obejrzyysz, popełnisz przestępstwo z nienawiści [...]”. To uczucie, które niektórzy ludzie odczuwają, gdy są sfrustrowani oraz źli, i wyżywają się na innych, ponieważ czują, że muszą pokazać, że są od nich lepsi. Innymi słowy, popełniają przestępstwo z nienawiści”⁴⁰. Według szkockiej policji przeciętny Szkot jest zawsze o krok od popełnienia takiego czynu w myślach. Towarzyszyła temu kampania bilbordowa szkockiego rządu pod hasłem „Nienawiść rani” (ang. *Hate Hurts*), zachęcająca świadków przestępstw z nienawiści do ich zgłaszania⁴¹.

Kampanie mówiące o popełnianiu przestępstw w myślach w bezpośredni sposób prowadzą do skojarzeń z pojęciem tzw. myśłobrodni występującym w *Roku 1984* George’a Orwella.

Dodatkowo, na początku marca 2024 r. szkocka policja, przy aprobacie rządu i partii SNP, ogłosiła, że wprowadza nową politykę „proporcjonalnej reakcji na przestępczość”, zgodnie z którą ok. 5% zawiadomień o przestępstwach pospolitych (np. niszczenie mienia, kradzież) nie będzie w ogóle badanych, jeśli nie będzie wiarygodnych świadków ani nagrań z monitoringu. Ma to być ok. 24,2 tys. przestępstw, które będą rejestrowane, ale nie będą ścigane, co pozwoli „zaoszczędzić” 136,3 tys. godzin pracy funkcjonariuszy dochodzeniowo-śledczych i przekierować zasoby policji w inne obszary⁴². Jednym z tych innych obszarów będzie najprawdopodobniej ściganie przestępstwa wznecania/podżegania do nienawiści i innych przestępstw z nienawiści, gdyż te czyny, jako że związane z cechami chronionymi, mają być wyłączone z działania nowej polityki i obowiązkowo zgłaszane prokuratorowi⁴³. Wywołało to, poniekąd słuszne, obawy, potwierdzane wypowiedziami anonimowych funkcjonariuszy, że szkocka policja przekieruje swoje zasoby ze ścigania przestępczości pospolitej, która stanowi w Szkocji duży problem, na tropienie „nienawistnych” lub krzywdzących wobec wybranych grup społecznych wypowiedzi w Internecie i ściganie ich autorów.

Rozmach, z jakim policja przygotowywała się do wejścia w życie Ustawy, klimat polityczny oraz ideologiczne zaangażowanie policji skłaniają krytyków tego aktu prawnego do sceptycznego traktowania zapewnień jego zwolenników, że nie będzie on nadużywany, że próg karalności jest ustawiony wysoko oraz że Ustawa ma „bezpieczniki” chroniące wolność słowa.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ *Hate Hurts. New National Anti-Hate Crime Campaign Launches Today*, Scottish Government, 11.03.2024, <https://sgmarketing-newsroom.prgloo.com/news/hate-hurts-new-national-anti-hate-crime-campaign-launches-today> [dostęp: 04.04.2024].

⁴² D. Sanderson, *SNP Backs Police Plan to Stop Investigating Thousands of Crimes*, The Telegraph, 07.03.2024, <https://www.telegraph.co.uk/news/2024/03/07/snp-backs-police-plans-to-stop-investigating-25k-crimes/> [dostęp: 30.03.2024].

⁴³ *All Police Scotland Officers Must Pass...*

6. „Efekt mrozący” Ustawy i problem z rejestrowaniem incydentów nienawiści NCHIs

Krytycy Ustawy wskazują, że nawet jeśli ktoś oskarżony o „wzniesienie nienawiści” nie zostanie skazany, to samo postępowanie będzie przynosić tzw. efekt mrozący dla wolności słowa.

Istotą „efektu mrozącego” jest zniechęcenie jednostek, które prowadzi do wycofania lub samoograniczania w korzystaniu ze swoich praw na skutek postępowania władzy publicznej⁴⁴. „Efekt mrozący” może wynikać z brzmienia przepisów prawnych (mowa wtedy o pozorności prawa), co stosunkowo łatwo dostrzec, ale może też wynikać z samych aktów stosowania prawa. To drugie z kolei może stanowić obejście obowiązków władz publicznych związanych z poszanowaniem praw podstawowych⁴⁵.

Ustawa daje policji prawo konfiskowania osobistych rzeczy, w tym urządzeń elektronicznych, w celu szukania dowodów przestępnego charakteru czynów/wypowiedzi, gdy zostało złożone zawiadomienie, i do czasu podjęcia decyzji o przedstawieniu zarzutów lub umorzeniu postępowania. Policja może wzywać na przesłuchania osobę podejrzaną lub nachodzić ją w domu, słowem: narażać ją na trudności i nieprzyjemności związane z podejrzeniem popełnienia przestępstwa oraz poddaniem postępowaniu karnemu. Sam proces jest karą, jak mówi angielskie przysłowie. Już tylko to może dawać „mrozący efekt” dla ludzi, którzy będą się bać wyrażać poglądy (nie tylko publicznie, ale i prywatnie) w obawie przed oskarżeniem ich o wzniecanie nienawiści.

Osobą, która doświadczyła bycia poddaną postępowaniu policyjnemu za opublikowanie tweeta, jest konserwatywny poseł do szkockiego parlamentu Murdo Fraser. W listopadzie 2023 r. zamieścił na portalu Twitter/X wpis, w którym skomentował „niebinarny plan równości” szkockiego rządu: „Wybór identyfikacji jako »niebinarnej« jest tak samo ważny, jak wybór identyfikacji jako kot. Nie jestem pewien, czy rządy powinny poświęcać czas na opracowywanie planów działania w obu przypadkach”⁴⁶. Anonimowa osoba zgłosiła to na policję, która co prawda uznała, że polityk nie popełnił przestępstwa, ale zarejestrowała jego czyn jako „incydent hejtu”. Fraser dowiedział się o tym dopiero po złożeniu osobnej skargi na niego do komisarza ds. standardów etycznych w szkockim parlamencie, który powołał się na policyjny numer referencyjny incydentu związanego z nienawiścią⁴⁷.

⁴⁴ W. Brzozowski, *Efekt mrozący*, „Przegląd Konstytucyjny” 2023, nr 4, s. 38.

⁴⁵ Ibidem, s. 41–42.

⁴⁶ Podaje za: G. Rayner, *How Scotland Became an Orwellian Nightmare*, The Telegraph, 30.03.2024, <https://www.telegraph.co.uk/news/2024/03/30/scotland-hate-and-crime-act-orwellian-yousaf-snp-trans/> [dostęp: 04.04.2024].

⁴⁷ Ibidem.

Za formę stygmatyzacji można z pewnością uznać praktykę rejestrowania tzw. **nieprzestępnych incydentów nienawiści** (ang. *non-crime hate incidents*, NCHI) wyłącznie na podstawie kryterium urazy osoby dotkniętej jakąś wypowiedzią i bez informowania domniemanego sprawcy takiego aktu.

Rejestrowanie aktów nieprzestępnych jest praktyką całej brytyjskiej policji, co zasadniczo nie wydaje się problematyczne i jest stosowane też w innych krajach. Brytyjska policja gromadzi dane o pięciu kategoriach zdarzeń nieprzestępnych: zaginięciach (rejestr osób zaginionych), incydentach związanych z osobami mającymi zaburzenia psychiczne, wyłudzeniami i oszustwami online, zachowaniami antyspołecznymi oraz incydentami/aktami nienawiści. I w zasadzie tylko ostatnia kategoria wzbudza kontrowersje.

Rejestrowanie NCHIs zaczęło się w 2014 r., gdy College of Policing – *quasi-rządowa* organizacja, policyjny think tank, którego zadaniem jest wydawanie wytycznych dla funkcjonariuszy policji – ogłosił „Wytyczne operacyjne dotyczące przestępstw z nienawiści”⁴⁸ (dalej: Wytyczne).

Zgodnie z definicją zawartą w Wytycznych NCHI to „każdy incydent niebędący przestępstwem, który jest **postrzegany** [wyróżn. – M.G.] przez ofiarę lub jakąkolwiek inną osobę jako motywowany wrogością bądź uprzedzeniami opartymi na faktycznym lub postrzeganym statusie osoby”⁴⁹ – rasie, religii, orientacji seksualnej, niepełnosprawności lub transpłciowości.

Stworzenie systemu rejestrowania nienawistnych wypowiedzi było reakcją na dokonane dwie dekady wcześniej, w 1993 r., zabójstwo Stephena Lawrence’a, czarnoskórego mężczyzny, na tle rasowym. Zbrodnia ta wywołała powszechne oburzenie w Wielkiej Brytanii i duża część opinii publicznej zaczęła wówczas domagać się większej odpowiedzialności policji w zapobieganiu przestępstwom z nienawiści. W 1999 r. specjalna komisja opublikowała „Raport Macphersona”, który zawierał 70 zaleceń mających na celu zapobieganie przestępstwom z nienawiści w przyszłości. Jednym z nich było, aby siły policyjne wdrożyły środki zachęcające do zgłaszania incydentów rasistowskich. Kierowano się założeniem, że często drobne zdarzenia mogą antycypować poważniejsze, więc podjęcie działań zapobiegających eskalacji drobnych spraw zapobiegnie popełnieniu poważniejszych czynów. Według Paula Giannasi, doradcy ds. przestępstw z nienawiści w National Police Chiefs’ Council, drobne incydenty mogą inicjować eskalujący proces „dehumanizacji i w efek-

⁴⁸ *Hate Crime Operational Guidance*, 2014, College of Policing, https://www.whatdotheyknow.com/request/hate_crime_operational_guidance/response/1384882/attach/5/Disclosure%202.pdf [dostęp: 04.04.2024].

⁴⁹ Ibidem, s. 3.

cie morderstwa”⁵⁰. Jest to *par excellence* podejście określane jako strategia „zero tolerancji”, bardzo popularne w latach 90. XX w. i pierwszych latach XXI stulecia.

Na mocy Wytycznych policja została zobowiązana do rejestrowania wszystkich incydentów zgłoszonych przez jednostki bez jakiegokolwiek weryfikowania ich prawdziwości oraz zasadności⁵¹ i bez konieczności informowania osób, których dotyczyło zgłoszenie, o skardze złożonej przeciwko nim.

Co więcej, zgodnie z nowelizacją ustawy o policji z 2014 r. jest ona zobowiązana do ujawnienia wszelkich informacji, które „komendant policji zasadnie uważa za istotne dla celu” sprawdzenia przeszłości danej osoby przez inne podmioty⁵². Słowem, policja może udostępniać rejestry NCHI wszystkim podmiotom, które się w tej sprawie zwrócą, gdy uzna to za zasadne, np. pracodawcom chcącym sprawdzić przeszłość potencjalnych pracowników. Nie jest jasne, jak często policja faktycznie przekazuje te informacje, ale groźba jest wystarczająca, aby wywołać głęboki „efekt mrozący”.

W latach 2014–2019 policja w 34 z 43 jednostek w Anglii i Walii zarejestrowała prawie 120 tys. NCHI⁵³.

Podsumowując, na podstawie Wytycznych z 2014 r. osoba zgłaszająca musiała jedynie postrzegać jakąś wypowiedź jako nienawistną – bez względu na to, jak bardzo owo postrzeganie mogło być bezpodstawne, i bez potrzeby przedstawienia jakichkolwiek dowodów na to, czy wypowiedź w ogóle miała miejsce – aby mogła zostać zarejestrowana. Policja nie miała też obowiązku informowania domniemanego sprawcy o tym, że jego nazwisko zostało zarejestrowane. Nawet jeśli poinformowała osobę, że została oskarżona o popełnienie NCHI, osoba ta nie miała możliwości odwołania się, nie miała szansy na przedstawienie dowodów na swoją niewinność ani na usunięcie wpisu. Niezależnie od tego, czy dana osoba jest świadoma, że została oskarżona, jej imię i nazwisko może pojawić się podczas sprawdzania przeszłości dla pracodawców jako nazwisko osoby oskarżonej o popełnienie

⁵⁰ Podaję za: B. Ellery, *Hate Speech Records Are Having 'Chilling Effect' on Free Speech*, The Times, 15.02.2021, <https://www.thetimes.co.uk/article/hate-claim-records-are-having-chilling-effect-on-free-speech-t90ccwncq> [dostęp: 04.04.2024].

⁵¹ Według Wytycznych: „Ofiara nie musi uzasadniać ani przedstawiać dowodów na swoje przekonanie, a funkcjonariusze policji lub pracownicy nie powinni bezpośrednio kwestionować tego postrzegania. Dowody wrogości nie są wymagane” (*Hate Crime Operational Guidance...*, s. 5).

⁵² *Statutory Disclosure Guidance to Chief Officers of Police on Providing Information for Inclusion in Enhanced Criminal Record Certificates*, Home Office, 4th Edition, February 2024, s. 4–5, <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/65c4d67f9c5b7f000c951b36/Statutory+Disclosure+Guidance+4th+Edition.pdf> [dostęp: 31.07.2024].

⁵³ I. Lyons, L. Hardy, M. Evans, *Police Record 120,000 'Non-Crime' Hate Incidents That May Stop Accused Getting Jobs*, The Telegraph, 15.02.2020, <https://www.telegraph.co.uk/news/2020/02/14/police-record-120000-non-crime-incidents-may-stop-accused-getting/> [dostęp: 04.04.2024].

„incydentu nienawiści”⁵⁴. Figurowanie w takiej bazie może poważnie zaszkodzić osobom ubiegającym się o pracę np. w oświacie lub z osobami niepełnosprawnymi. Jest to więc niewątpliwie rejestr *quasi*-karny i konsekwencje bycia w nim umieszczonym są zbliżone do figurowania w rejestrze karnym. Praktyka ta budzi słuszne zastrzeżenia co do naruszenia przepisów dotyczących ochrony danych osobowych oraz – co wydaje się znacznie poważniejsze – gwarancji procesowych jednostek i zasady państwa prawa oraz naruszenia zasady wolności słowa⁵⁵. Wszak chodzi o policyjną kontrolę wypowiedzi zgodnych z prawem i stygmatyzowanie jednostek, które nie naruszyły w żaden sposób prawa.

Jeśli chodzi o skuteczność rejestrowania NCHI w celu zapobiegania poważnym przestępstwom z nienawiści, policja nie przedstawiła do dzisiaj żadnych dowodów empirycznych na taką zależność. W 2020 r. grupa Fair Cop w trybie dostępu do informacji publicznej złożyła wnioski do wszystkich jednostek policyjnych w Anglii i Walii z pytaniami o to, ilu przestępstw udało im się zapobiec przez rejestrowanie NCHIs. Żadna z 43 zapytanych sił policyjnych nie była w stanie podać ani jednego przykładu przestępstwa, któremu udało się zapobiec dzięki rejestrowaniu NCHI, a 20 odpowiedziało, że nie mają systemu monitorowania efektywności rejestrów⁵⁶.

W związku z tym, że żadna z jednostek policji nie była w stanie dostarczyć dowodu na słuszność tego podejścia w prewencji poważnych przestępstw, może to sugerować, że policja wie, że rejestrowanie NCHIs nie zapobiega eskalacji oraz że utrzymuje się ten system „kontroli myśli” i wypowiedzi zgodnych z prawem w celach politycznych.

Więcej nawet – dostępne dane policyjne sugerują dokładnie odwrotną zależność. W ciągu ostatniej dekady liczba rejestrowanych przestępstw z nienawiści wzrosła prawie trzykrotnie. W 2013 r., tuż przed tym, gdy policja zaczęła śledzić NCHI, brytyjskie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych zgłosiło ok. 45 000 przestępstw z nienawiści. W 2022 r. liczba ta wyniosła 145 000, co stanowi ponadtrzykrotny wzrost (322%)⁵⁷. Nie znaczy to oczywiście, że rejestrowanie NCHIs doprowadziło do wzrostu liczby przestępstw z nienawiści, ale co najwyżej, że policja brytyjska jest dużo bardziej wyczulona na tego typu czyny, których może zdarzać się więcej,

⁵⁴ D. Walker, *Police Scotland's Secret Hate Crime Recording Could Destroy Job Prospects of Scots*, Scottish Daily Express, 27.03.2024, <https://www.scottishdailyexpress.co.uk/news/politics/police-scotland-secret-hate-crime-32453651> [dostęp: 04.04.2024].

⁵⁵ J. Cieslikowski, *UK Police's Speech-Chilling Practice of Tracking 'Non-Crime Hate Incidents'*, FIRE, 09.05.2023, <https://www.thefire.org/news/uk-polices-speech-chilling-practice-tracking-non-crime-hate-incidents> [dostęp: 04.04.2024].

⁵⁶ B. Ellery, *Hate Speech Records...*

⁵⁷ Na podstawie: *Hate Crime, England and Wales, 2022 to 2023 Second Edition*, 02.11.2023, <https://www.gov.uk/government/statistics/hate-crime-england-and-wales-2022-to-2023/hate-crime-england-and-wales-2022-to-2023> [dostęp: 04.04.2024].

albo że więcej zachowań jest objętych zakresem kryminalizacji. Z pewnością jednak dostrzegłaby zależność (gdyby istniała) między rejestrowaniem NCHIs a konkretnymi czynami lub rodzajami czynów, którym udało się (lub nie udało) zapobiec, chociażby poprzez analizę czynów dokonanych i ocenę, czy gdyby na wcześniejszym etapie miały miejsce niezarejestrowane „incydenty”, to ich rejestracja zapobiegłaby temu czynowi.

W czerwcu 2023 r. weszły w życie nowe wytyczne dotyczące rejestrowania NCHIs, tym razem o mocy ustawowej (ang. *statutory Code of Practice*), opracowane przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Wytyczne wprowadzają dodatkowe kryteria rejestrowania NCHI – realne ryzyko wyrządzenia znacznej szkody osobom lub grupom o określonej cesze lub realne ryzyko popełnienia w przyszłości przestępstwa przeciwko tym osobom lub grupom⁵⁸.

Wytyczne zostały zaktualizowane po wyroku sądu apelacyjnego (Court of Appeal) z 2021 r. w sprawie *Harry Miller v. The College of Policing*⁵⁹. Dotyczyła ona funkcjonariusza policji, który opublikował tweeta, co prawda nienaruszającego prawa, ale w wyniku zgłoszenia został zarejestrowany jako NCHI. Przełożeni zakazali mu angażowania się w debatę publiczną i nazwali go „transfobem”. Sąd w wyroku przyznał, że rejestrowanie NCHIs ingeruje w prawo do wolności wypowiedzi i że potrzebne są dodatkowe zabezpieczenia, aby „ingerencja w wolność wypowiedzi nie była większa, niż jest to absolutnie konieczne”⁶⁰. Stwierdził, że taka ingerencja jest zgodna z prawem tylko wtedy, gdy można ją uzasadnić jako dążenie do osiągnięcia uzasadnionego celu – a mianowicie, zapobiegania przestępczości lub zakłóceniom porządku publicznego bądź ochrony praw innych osób – oraz jeśli zarejestrowanie jest proporcjonalne, dokonane zgodnie ze „zdroworozsądkowym podejściem” i jeśli rejestrowane są tylko niezbędne informacje.

Z pewnością nowe Wytyczne stanowią próbę większej obiektywizacji rejestrowania NCHI, ale nie zmieniają one zasadniczego faktu, że cała idea NCHI jest problematyczna, narusza prawa fundamentalne i stanowi duże pole do nadużyć. Co więcej, mimo nowych Wytycznych szkocka policja wciąż stosuje się do tych z 2014 r. i opiera rejestrowanie przestępstw oraz incydentów wyłącznie na postrzeganiu ofiary (ang. *perception-based recording*)⁶¹.

⁵⁸ *Non-Crime Hate Incidents: Code of Practice*, Home Office, 03.06.2023, <https://www.gov.uk/government/publications/non-crime-hate-incidents-code-of-practice> [dostęp: 05.04.2024].

⁵⁹ Wyrok z 20 grudnia 2021 r., *Miller v. College of Policing*, sygn. C1/2020/1382, <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2022/07/Miller-v-College-of-Policing-judgment-201221.pdf> [dostęp: 04.05.2024].

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ *He Says, She Says. How Police Scotland Policy Risks Weaponising Hate Crime*, Murray Blackburn Mackenzie, 23.02.2024, <https://murrayblackburnmackenzie.org/2024/02/23/he-says-she-says-how-police-scotland-policy-risks-weaponising-hate-crime/> [dostęp: 04.04.2024].

Tłumaczy to zarejestrowanie tweeta Murdo Frasera w listopadzie 2023 r., a więc po wejściu w życie nowych Wytycznych, co nie tylko stało w sprzeczności z nimi, ale i świadczyło o politycznej stronniczości policji. Jak podała prasa, w okresie między październikiem 2022 r. a wrześniem 2023 r. zarejestrowano prawie 3773 NCHIs i 3248 przestępstw z nienawiści, czyli liczba incydentów przewyższyła liczbę przestępstw o 525, co sprawiło, że szefowie policji mieli zacząć rozważać wycofanie się z rejestrowania NCHIs⁶². Informacje te skomentowała konserwatywna posłanka Sharon Dowey, zwracając uwagę, że zwłaszcza w kontekście dużych cięć budżetowych policji praktyki te budzą wątpliwość: „Społeczeństwo oczekuje, że funkcjonariusze będą koncentrować się na zwalczaniu przestępczości w swoich społecznościach, a nie na przekierowywaniu zasobów na rejestrowanie incydentów, które według policji nie są przestępstwami”⁶³.

7. Ustawa z podtekstem?

Kolejną krytykę dotyczącą Ustawy stanowi to, że jest ona wymierzona w konkretne grupy, klasy społeczno-demograficzne oraz, przede wszystkim, grupy o określonych politycznych poglądach.

W pierwszej kolejności uwagę zwraca fragment na stronie internetowej szkockiej policji: „Wiemy, że najczęściej przestępstwa z nienawiści popełniają młodzi mężczyźni w wieku 18–30 lat, zwłaszcza ze środowisk wykluczonych społecznie i działający pod wpływem swoich grup rówieśniczych. Mogą mieć głęboko zakorzenione poczucie bycia w niekorzystnej sytuacji społecznej i ekonomicznej w połączeniu z wyobrażeniami o przywileju białych mężczyzn. Popełnianie przestępstw z nienawiści jest silnie powiązane z szeregiem czynników ryzyka, w tym deprywacją ekonomiczną, negatywnymi doświadczeniami z dzieciństwa, nadużywaniem substancji odurzających i niedostatecznym zatrudnieniem. Ci, którzy dorastali w agresywnym środowisku, mogą uzależnić się od konfliktów”⁶⁴.

Policja wskazuje więc wprost pewną wykluczoną grupę mężczyzn (białych i młodych), którzy częściej popełniają tego typu czyny i *de facto* będą częścią ścigani. Nawet jeśli jest to faktograficznie stwierdzenie prawdziwe (o większej repre-

⁶² J. Brocklebank, M. Wright, *Police Chiefs Consider Ending Practice of Logging Trivial Non-Crime 'Hate' Incidents after Almost 4,000 Recorded in a Year*, Daily Mail, 27.12.2023, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-12902005/Police-chiefs-consider-ending-practice-logging-trivial-non-crime-hate-incidents-4-000-recorded-year.html> [dostęp: 04.04.2024].

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ <https://www.scotland.police.uk/what-s-happening/campaigns/2023/hate-crime/> [dostęp: 08.04.2024].

zentacji tej grupy socjodemograficznej wśród sprawców przestępstw z nienawiści⁶⁵), budzi ono szereg obaw natury polityczno-kryminalnej oraz wręcz moralnej. Jeśli dopuszczanie się przestępstw z nienawiści jest w Szkocji skorelowane z pewnymi wyznacznikami społecznej deprywacji i wykluczenia – bezrobociem, trudnym dzieciństwem, narkomanią – to zasadne wydaje się pytanie: czy jeszcze surowsze karanie członków tej grupy za czyny charakterystyczne dla nich jest właściwą odpowiedzią na te problemy społeczne? Słowem, czy dalsza stygmatyzacja i wykluczanie już wykluczonych grup społecznych rozwiąże problem przestępstw z nienawiści? Być może działania prewencyjne II stopnia byłyby bardziej skuteczne, gdyby zaoferować tym młodym wykluczonym białym mężczyznom możliwości wyjścia z nałogu lub znalezienia pracy, co w większym stopniu zredukowałoby ich niechęć do imigrantów lub innych mniejszości?

Gdy mowa o białych mężczyznach z niższych warstw społecznych, dotkniętych problemami strukturalnymi, szkoccy komentatorzy wskazują, że chodzi w istocie o grupy populacji niegdyś stanowiące „białą klasę pracującą” – a więc trzon brytyjskiego społeczeństwa – która po neoliberalnych reformach rządów Margaret Thatcher oraz Tony’ego Blaira (lata 80. i 90. XX w.) została zdeklasowana i pogrążyła się w marazmie, a teraz jest przez klasę polityczną stygmatyzowana za złe postawy⁶⁶.

Takie punitywne podejście szkockiego rządu jest dyskusyjne zwłaszcza w kontekście szkockiego problemu z odsetkiem ludności uzależnionej od narkotyków. Szkocja od lat jest europejskim „rekordzistą” w niechlubnym rankingu zgonów w wyniku przedawkowania substancji psychoaktywnych. W 2022 r. wskaźnik zgonów wyniósł 248 na 1 mln mieszkańców, podczas gdy średnia dla UE wynosi 18,3 (dane za 2021 r.)⁶⁷. Drugim krajem w rankingu jest Finlandia ze wskaźnikiem 79, a więc trzykrotnie niższym. Szacuje się, że w Szkocji ok. 60 tys. ludzi jest uzależnionych od narkotyków (na 5,4 mln mieszkańców), czyli ponad 1% populacji.

Inną grupą, która jest na celowniku władz szkockich i wobec której Ustawa ma być wymierzona, są kobiety broniące swoich praw i sprzeciwiające się postulatom

⁶⁵ *Characteristics of Police Recorded Hate Crime in Scotland: Study*, Scottish Government, 23.02.2021, <https://www.gov.scot/publications/study-characteristics-police-recorded-hate-crime-scotland/pages/6/> [dostęp: 10.04.2024].

⁶⁶ L.H. Blackburn, *Scotland’s New Hate Crime Act is Fraught with Danger*, The Spectator, 23.03.2024, <https://www.spectator.co.uk/article/scotlands-new-hate-crime-act-is-fraught-with-danger/> [dostęp: 08.04.2024].

⁶⁷ Dane na podstawie: S. Reid, *Scotland Drugs Deaths Remain Highest in Europe Despite Slight Fall in Latest Figures*, Euronews.com, 22.08.2023, <https://www.euronews.com/2023/08/22/drug-deaths-in-scotland-remain-highest-in-europe-despite-fall-in-latest-figures> [dostęp: 08.04.2024]; *Drug-Induced Deaths – the Current Situation in Europe (European Drug Report 2023)*, European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, https://www.emcdda.europa.eu/publications/european-drug-report/2023/drug-induced-deaths_en [dostęp: 08.04.2024].

ruchu trans (w debacie brytyjskiej określane jako *gender-critical*). Świadczy o tym nie tylko fakt, że wśród cech chronionych w Ustawie zabrakło płci oraz przekonań niereligijnych, ale również kontekst polityczny tego aktu prawnego oraz aktualna debata publiczna w Szkocji i całej Wielkiej Brytanii.

Ustawa jest częścią spuścizny ery Nicolii Sturgeon, poprzedniczki obecnego premiera. Jej rząd forsował także ustawę o samoidentyfikacji płciowej (ang. *gender self-identification*, Gender Reform (Scotland) Bill), która została zawetowana przez Westminster i weto zostało utrzymane przez szkocki sąd najwyższy (Court of Sessions) w grudniu 2023 r.⁶⁸, co w efekcie doprowadziło do dymisji rządu Sturgeon. Hate Crime and Public Order (Scotland) Act 2021 została napisana przez jej następcę, premiera Humzę Yousafa, gdy był on ministrem sprawiedliwości w rządzie Sturgeon⁶⁹.

W ostatnich latach w Wielkiej Brytanii obserwuje się ze strony „progresywnych” grup i aktywistów instrumentalizację kategorii mowy nienawiści jako narzędzia zwalczania poglądów krytycznych wobec ich postulatów. Spotkało to również feministki *gender-critical* ze strony zwolenników praw osób transpłciowych (transaktywistów, organizacji LGBTQ+). Ich poglądy zaczęły być określane jako „transfobiczne”. Feministki te oczywiście nie nienawidzą osób transpłciowych. Wręcz przeciwnie, podkreślają, że osoby transpłciowe powinny mieć swobodę życia tak, jak chcą, i powinny być w pełni chronione przed przemocą, dyskryminacją oraz nękaniami. Nie zgadzają się jednak z niektórymi aspektami koncepcji tożsamości płciowej i ich implikacjami dla praw kobiet. Chodzi m.in. o założenia, że subiektywna tożsamość płciowa powinna mieć prymat nad płcią biologiczną we wszystkich sytuacjach społecznych i prawnych; że transkobiety (czyli biologiczni mężczyźni, którzy identyfikują się jako kobiety) i biologiczne kobiety powinny być traktowane w ten sam sposób we wszystkich sytuacjach (w tym np. w szatniach i sportach kobiecych); lub że nastolatki kwestionujące swoją płć powinny być rutynowo „afirmowane” i poddawane medycznej tranzycji. Te nieporozumienia w spornych kwestiach filozoficznych, społecznych, politycznych i medycznych są w skrócie określa-

⁶⁸ Weto brytyjskiego rządu było precedensem, ponieważ po raz pierwszy rząd w Londynie użył swojej prerogatywy (*section 35 order*) i zawetował ustawę uchwaloną przez szkocki parlament. Uzasadniono to niezgodnością z krajowym ustawodawstwem równościowym (Equality Act 2010). Por. wyrok edynburskiego Court of Session z dnia 8 grudnia 2023 r., <https://www.scotcourts.gov.uk/media/lkld0t1r/court-of-session-petition-by-the-scottish-ministers-for-judicial-review-of-the-gender-recognition-reform-scotland-bill-prohibition-on-submission-for-royal-assent-order-2023-made-and-laid-before-the-uk-parl.pdf> [dostęp: 31.07.2024]. Więcej informacji: D. Torrance, D. Pyper, *The Secretary of State Veto and the Gender Recognition Reform (Scotland) Bill, 11 December 2023*, Research Briefing, Parliament UK, <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9705/CBP-9705.pdf> [dostęp: 04.04.2024].

⁶⁹ Humza Yousaf był premierem Szkocji od 29 marca 2023 r. do 7 maja 2024 r. Jego następcą został John Swinney.

ne przez transaktywistów jako „mowa nienawiści” z wyraźnie podwójnym celem: zdyskredytowania stanowiska *gender-critical* jako „uprzedzenia”, a wręcz uznania tego za kwestionowanie „prawa osób transpłciowych do istnienia”⁷⁰. Tym samym środowiska te dążą do uniknięcia konfrontacji z rzeczywistą treścią debaty; a jeśli to możliwe – do całkowitego zablokowania jej przebiegu, właśnie określając takie poglądy jako „nienawistne” czy „krzywdzące”⁷¹.

Nieuwzględnienie jako cech chronionych płci oraz przekonań niereligijnych oznacza, że nie jest nielegalne „wzniesienie nienawiści” wobec grup ze względu na płeć oraz ze względu na poglądy np. polityczne lub filozoficzne albo „tylko” mające oparcie w biologii, np. przekonanie, że istnieją tylko dwie płcie albo że płci nie można zmienić. Słowem, kobietom o poglądach *gender-critical* przyznaje się niższą ochronę prawno-karną niż transaktywistom. W istocie cała debata publiczna, obawy o nadużywanie Ustawy i koncentracja zasobów policji skupiają się na jednej przesłance – tożsamości transpłciowej. Nikt nie obawia się ścigania za przestępstwa z nienawiści ze względu na wiek, przekonania religijne czy orientację seksualną. Jak zwróciła uwagę Susan Smith, szefowa organizacji For Women Scotland, w świetle nowej Ustawy zachęcanie ludzi do bicia osób trans jest objęte zakresem kryminalizacji, ale zachęcanie do bicia „Terfów” (czyli kobiet o poglądach *gender-critical*) już nie. To tworzy hierarchię praw, w której prawa osób transpłciowych są postawione wyżej od praw kobiet o poglądach *gender-critical*⁷².

Obawy te nie są bezpodstawne. W ostatnich latach kobiety w całej Wielkiej Brytanii były szykanowane przez policję za wyrażanie poglądów. Przykładowo, w maju 2021 r. policja w małym szkockim mieście Kirkcaldy zarejestrowała jako NCHI naklejki na ulicznych latarniach, gdzie było napisane „Women won't wheesht” (w wolnym tłumaczeniu: „Kobiety się nie zamkną”), co wzbudziło falę drwin z działań służb⁷³. Wlepki te pojawiły się jako wyraz solidarności z 50-letnią Marion Millar, księżową, matką sześciorga dzieci, którą policja oskarżyła o akty homofobii i transfobii za jej tweety (m.in. zdjęcia drzewa owiniętego wstążkami w kolorze ruchu sufrażystek)⁷⁴. Kobiety były zwalniane z pracy za swoje poglądy, jak Maya

⁷⁰ R. Hunt, *Our Work for Trans Equality is at the Heart of Our Mission for Acceptance without Exception*, Stonewall UK, 04.10.2018, <https://archive.ph/ySUCr> [dostęp: 08.04.2024].

⁷¹ *Law Commission...*, pkt 10.502–10.519, s. 468–471.

⁷² G. Rayner, *How Scotland Became...*

⁷³ B. Murray, *Kirkcaldy: Police Face Social Media Backlash after Deleting Tweet Investigating Stickers which Read 'Women Won't Wheesht'*, *The Scotsman*, 23.05.2021, <https://www.scotsman.com/news/people/kirkcaldy-police-face-social-media-backlash-after-deleting-tweet-investigating-stickers-which-read-women-wont-wheesht-3247035> [dostęp: 04.04.2024].

⁷⁴ *Crown Drops Transphobia Case against Marion Millar*, *Scottish Legal News*, 29.10.2021, <https://www.scottishlegal.com/articles/crown-drops-transphobia-case-against-marion-millar> [dostęp: 04.04.2024].

Forstater⁷⁵, lub zmuszane do odejścia z pracy z powodu prześladowania⁷⁶. Dochodziło wręcz do ataków fizycznych ze strony agresywnych, zamaskowanych i ubranych na czarno transaktywistów na kobiety o „złych poglądach”⁷⁷, tak iż ukuto określenie „trantifa” z połączenia „trans” oraz „antifa” – nazwy skrajnie lewicowej bojówki⁷⁸.

8. Czy *misgendering* jest przestępstwem?

Jedną z centralnych kwestii debaty wokół Ustawy oraz obaw wyrażanych przez komentatorów i kobiety było zagadnienie, czy tzw. *misgendering*, czyli zwrócenie się do osoby transpłciowej niezgodnie z jej życzeniem co do formy zaimkowej (męskiej bądź żeńskiej lub jeszcze innej), ale adekwatnie do jej płci biologicznej, będzie stanowiło przestępstwo „transfobii”, a dokładnie: wzniecanie nienawiści ze względu na tożsamość transpłciową.

⁷⁵ Maya Forstater była analityczką w think tanku Center for Global Development. W 2019 r. została zwolniona za tweety, których była autorką, a w których pisała m.in. o tym, że istnieją dwie płcie czy że płci nie można zmienić. Kobieta odwołała się do sądu pracy, który w I instancji przyznał rację jej pracodawcy, jednakże sąd II instancji uchylił wyrok i wydał wyrok na korzyść Forstater. W uzasadnieniu stwierdził m.in., że jej poglądy są godne szacunku w demokratycznym społeczeństwie. Por. Forstater v. CGD Europe, Appeal no. UKEAT/0105/202/JOJ, 10 June 2021.

⁷⁶ Spotkało to m.in. kryminolożkę Jo Phoenix, która była zmuszona odejść z The Open University z powodu „wrogiej atmosfery” i która również wygrała sprawę w sądzie pracy. Więcej: H. Siddique, *Open University Academic Wins Tribunal Case over Gender-Critical Views*, The Guardian, 22.01.2024, https://www.theguardian.com/world/2024/jan/22/open-university-academic-wins-tribunal-case-over-gender-critical-views?fbclid=IwAR3ZKS8NLFHBRTv_xBCxX-HttbHW4oVVs2j2-GDm1srjuxJFA1LlCeDCdVU_aem_AdLVChsNrBi_scNRTAEEo0CPqHbvBQLz0JN3yy13rVb8ZutfkVYlC6z3whQ4frLpDqxdv7igJefALcaiRz_QcZQh [dostęp: 04.04.2024].

⁷⁷ Najbardziej znanym przykładem jest zaatakowanie Kellie Jay Keen, brytyjskiej działaczki na rzecz praw kobiet i organizatorki eventów pod hasłem „Let Women Speak”, podczas jej wizyty w Nowej Zelandii w marcu 2023 r. Więcej: A. Wondracz, *Anti-Trans Protester Flees New Zealand after She Was Pelted with Eggs and Doused in Tomato Soup Following Her Chaotic Tour of Australia: 'Worst Place for Women I've Ever Visited'*, Daily Mail, 26.03.2023, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-11903167/Kellie-Jay-Keen-Minshull-AKA-Posie-Parker-flees-New-Zealand-Auckland-tomato-soup-egging-hit.html> [dostęp: 04.04.2024].

⁷⁸ A. Phillips, *What is Trantifa? Far-Left Trans Movement Spreading Across U.S.*, Newsweek, 15.06.2023, <https://www.newsweek.com/what-trantifa-far-left-movement-transgender-violence-1807032> [dostęp: 04.04.2024]; J. Reinl, *The New Face of Extremism Unmasked: The UN and Republicans Are Watching 'Trantifa' – the Hard-Left Transgender Activists Who Flirt with Violence to Promote Their Radical Agenda*, Daily Mail, 16.06.2023, https://www.dailymail.co.uk/news/article-11995903/The-new-face-extremism-unmasked-Republicans-watching-trantifa.html?fbclid=IwAR0rGhCnOgRU-SF6KKyz_lFYWs42aLjguBcOqMzuswBgxISplnEHdBxC4E_aem_AdKxBjj3715SUCUGMOa5gvgmqjt0JXYzbba3YKjUorFl7vTGisMDDb_eD-rkh-yx52I1c1spBTJGHxeffMxg7OwVF [dostęp: 04.04.2024].

Z jednej strony sama litera Ustawy nie określa tego wprost i pozostaje to kwestią jej wykładni przez organy stosujące prawo. Sam premier Humza Yousaf, komentując wpis J.K. Rowling, w którym dokonała misgenderingu, uspokoił, że tweety pisarki są „idealnym przykładem” różnicy między podsycaniem nienawiści a ludźmi „obrażonymi, zdenerwowanymi lub znieważonymi” (ang. *being offended or upset or insulted*). Dodał: „Każdy, kto przeczytał Ustawę, nie będzie zaskoczony, że nie dokonano żadnych zatrzymań”⁷⁹. Jednakże z drugiej strony, zanim premier Szkocji to powiedział, inny szkocki polityk z SNP, Fulton MacGregor, członek parlamentarnej komisji sprawiedliwości, stwierdził, że „celowe misgenderowanie kogoś może być uznane za przestępstwo”⁸⁰. Również szkocka minister ds. ofiar i bezpieczeństwa Siobhian Brown, pytana przez dziennikarza, nie była w stanie jednoznacznie odpowiedzieć, że *misgendering* nie jest przestępstwem, za to powiedziała, że to sprawa do uznania policji⁸¹. Premier Wielkiej Brytanii Rishi Sunak mówił z kolei: „Ludzie nie powinni być karani za stwierdzanie prostych faktów na temat biologii”⁸². Jest to więc kwestia, co do której nie ma zgody wśród samych polityków, jak należy kwalifikować takie wypowiedzi.

Warto dodać, że nawet jeśli *misgendering*, czyli *de facto* stwierdzanie biologicznych faktów, nie przekroczy progu karalności, to nie jest wykluczone, że policja zarejestruje to jako NCHI, jako że w odczuciu osoby zgłaszającej będzie to krzywdzące lub obraźliwe i co również dla osoby zarejestrowanej może się wiązać z negatywnymi konsekwencjami.

Praktyka ostatnich lat pokazuje, że istnieją realne powody do obaw.

W ekspertyzie przedłożonej w szkockim parlamencie, gdy Ustawa była procedowana w 2021 r., grupa analityczna Murray Blackburn Mackenzie przedstawiła dowody na to, że kobiety w całej Wielkiej Brytanii były zwalniane z pracy, pociągane do odpowiedzialności dyscyplinarnej, przesłuchiwane przez policję i rejestrowane w bazach NCHI za proste stwierdzenia, że płeć biologiczna ma znaczenie⁸³.

⁷⁹ K. Scott, *Yousaf 'Not Surprised' JK Rowling Posts Are Not Criminal*, BBC, 03.04.2024, <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-scotland-politics-68725547> [dostęp: 10.04.2024].

⁸⁰ C. Downey, *Scottish Police Won't Charge J.K. Rowling for 'Misgendering' Trans Convicts under New Hate-Speech Law*, National Review, 02.04.2024, <https://www.nationalreview.com/news/scottish-police-wont-charge-j-k-rowling-for-misgendering-trans-convicts-under-new-hate-speech-law/> [dostęp: 10.04.2024].

⁸¹ E. Harrison, *JK Rowling Could Be Investigated by Police for Misgendering Trans People, SNP Minister Says*, Independent, 01.04.2024, <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/news/jk-rowling-misgender-trans-snp-b2521530.html> [dostęp: 10.04.2024].

⁸² *Sunak Backs Rowling after 'Arrest Me' Challenge to Scotland's Hate Crime Laws*, STV News, 02.04.2024, <https://news.stv.tv/scotland/rishi-sunak-backs-author-jk-rowling-in-row-over-scotlands-new-hate-crime-laws> [dostęp: 10.04.2024].

⁸³ K. Murray, L.H. Blackburn, L. Mackenzie, *Hate Crime and Public Order Bill: Stage 2 Briefing. The Need for Tailored Freedom of Expression Protection for Transgender Identity*, 31.01.2021, <https://www.bills.parliament.uk/bills/1000>.

W maju 2023 r. Free Speech Union (FSU), bezstronna organizacja, której członkiem może zostać każdy (licząca ponad 10 000 zapisanych), stwierdziła w pisemnych dowodach wysłanych do Parlamentu Wielkiej Brytanii, że 44% wszystkich zamkniętych spraw FSU od 2020 r. dotyczyło naruszeń wolności słowa pracowników. Spośród nich 52% dotyczyło wyrażania przekonań, głównie związanych z płcią lub religią⁸⁴.

Z pewnością ważną rolę w forsowaniu wykładni przepisów o mowie nienawiści, uznających za karalną „transfobię” każdą opinię/wypowiedź nieafirmującą czyjejs indywidualnej tożsamości, w tym *misgendering*, odgrywają organizacje pozarządowe lobbujące na rzecz praw osób transpłciowych.

Stonewall, największa organizacja LGBTQ+ w Wielkiej Brytanii, na swojej stronie internetowej w definicji „transfobii” umieszcza również „zaprzeczanie [czyjejs] tożsamości płciowej lub odmowę jej akceptacji”⁸⁵, co może być odczytywane jako domaganie się od ludzi przyjęcia jako własnej deklaracji innej osoby, że jest kobietą lub mężczyzną (bądź inną tożsamością), niezależnie od ich płci fizycznej i świadectwa własnych oczu. Podobna definicja „transfobii” została opublikowana przez Uniwersytet w Edynburgu, gdzie wskazano jako jej przykłady m.in. *deadnaming* (zwracanie się do danej osoby imieniem, którego używała przed tranzycją i które nadal może mieć w dokumentach) oraz celowy *misgendering*⁸⁶.

W oświadczeniu opublikowanym 2 kwietnia 2024 r. na portalu Twitter/X organizacja Stonewall napisała, że premier oraz opiniotwórczy komentatorzy, którzy uważają, że *misgendering*, czyli stwierdzanie biologicznych faktów, będzie karalny, są w błędzie oraz porównała *misgendering* do krytykowania religii⁸⁷. Dodatkowo napisała, że „tego rodzaju fałszywe informacje na temat Ustawy i jej celu służą jedynie trywializacji przemocy popełnianej przeciwko nam w imię nienawiści”⁸⁸.

Jednakże jeszcze w maju 2022 r. na rozprawie przed sądem pracy w sprawie adwokatki Allison Bailey ujawniono, że pracownicy tej organizacji zgłosili ją do jej pracodawcy – kancelarii, w której pracowała, właśnie za *misgendering*. Podczas roz-

murrayblackburnmackenzie.org/wp-content/uploads/2021/01/mbm-stage-2-briefing-on-hate-crime-bill-31-january-2021-1.pdf [dostęp: 10.04.2024].

⁸⁴ Free Speech Union, *Written Evidence by Free Speech Union (HRW0068)*, <https://committees.parliament.uk/writtenevidence/120917/pdf/#:~:text=Our%20data%20shows%20that%2052,at%20an%20increasingly%20alarming%20rate> [dostęp: 10.04.2024].

⁸⁵ Stonewall, *List of LGBTQ+ Terms*, <https://www.stonewall.org.uk/list-lgbtq-terms> [dostęp: 04.04.2024].

⁸⁶ The University of Edinburgh, *What Is Transphobia?*, <https://reportandsupport.ed.ac.uk/pages/what-is-transphobia> [dostęp: 10.04.2024].

⁸⁷ Wpis organizacji Stonewall, Twitter/X, 02.04.2024, <https://twitter.com/stonewalluk/status/1775189329138106672?s=20> [dostęp: 10.04.2024].

⁸⁸ Ibidem.

prawy w sądzie dyrektor Stonewall ds. integracji trans Kirrin Medcalf potwierdził, że Stonewall stoi na stanowisku, iż *misgendering* jest z natury „transfobiczny”⁸⁹. Oficjalne stanowiska organizacji stoją więc w sprzeczności z jej faktyczną działalnością i forsowanymi interpretacjami.

Dodatkowo, należy zwrócić uwagę na działalność lobbingową Stonewall i jej wpływ na politykę publiczną. Z jednej strony chodzi o wpływ, jaki organizacje LGBTQ+ mają na to, jak prawo jest interpretowane i stosowane przez instytucje publiczne poprzez szkolenie funkcjonariuszy policji, urzędników czy nawet sędziów⁹⁰, jak interpretować ustawę równościową Equality Act 2010. Przykładem takiej praktyki są omówione tu już szkolenia dla szkockich policjantów. Z drugiej strony chodzi o ideologiczne związanie (a wręcz podporządkowanie) instytucji publicznych przez te organizacje różnego rodzaju partnerstwami i „schematami równości”.

Organizacja Stonewall stworzyła The Diversity Champions Programme, polegający na tym, że publiczne oraz prywatne instytucje i firmy w zamian za opłatę członkowską pozwalały na audyt swoich wewnętrznych procedur i regulaminów (np. korzystania z toalet czy szatni) pod kątem standardów równościowych zawartych w Equality Act 2010. Do programu należały setki firm i organizacji, w tym organy administracji centralnej, włącznie z gabinetem premiera i narodowym funduszem zdrowia (NHS) czy służbą prokuratorską⁹¹. Organizacja, która pierwotnie walczyła o prawa osób homoseksualnych, w 2015 r. ogłosiła, że będzie działać na rzecz równości osób transpłciowych, i przeprosiła za swoje wcześniejsze zaniedbania w tym zakresie⁹². Zaczęła organizować kampanie opowiadające

⁸⁹ *Highlights from Kirrin Medcalf's Evidence*, Sex Matters, 16.05.2022, <https://sex-matters.org/posts/updates/kirrin-medcalf/> [dostęp: 10.04.2024].

⁹⁰ Szkolenie sędziów przez organizacje LGBTQ+ było do 2021 r. trzymane w tajemnicy. Te informacje wyciekały do opinii publicznej stopniowo. Społeczeństwo dowiedziało się o tym dopiero przy okazji sprawy sądowej Mai Forstater. Budzi to wyjątkowo dużo wątpliwości w kontekście zasady niezawisłości i bezstronności sędziowskiej. Więcej: M. Forstater, *Who Judges the Judges?*, The Critic, 25.10.2021, <https://thecritic.co.uk/who-judges-the-judges/> [dostęp: 10.04.2024]; Th. Chacko, *Prejudging the Transgender Controversy?*, A Policy Exchange Report, 07.07.2021, <https://policyexchange.org.uk/publication/prejudging-the-transgender-controversy/> [dostęp: 10.04.2024].

⁹¹ Do programu należą setki instytucji, organizacji i prywatnych firm z niemal każdego sektora życia społecznego: organy administracji centralnej, organy samorządowe, prokuratura, służba zdrowia, uczelnie wyższe, organizacje pozarządowe, instytucje z sektora obronności, spółki produkcyjne i energetyczne, agencje ubezpieczeniowe, jednostki policji i straży pożarnej, instytucje finansowe i bankowe, agencje HR, kancelarie prawne, spółdzielnie mieszkaniowe oraz firmy budowlane i architektoniczne, instytucje sztuki, firmy transportowe i agencje podróży, korporacje oraz media. Więcej: <https://sex-matters.org/campaigns/keeping-track-of-stonewall/#overview> [dostęp: 10.04.2024].

⁹² A. Gani, *Stonewall to Start Campaigning for Trans Equality*, The Guardian, 16.02.2015, <https://www.theguardian.com/uk-news/2015/feb/16/stonewall-start-campaigning-trans-equality> [dostęp: 10.04.2024].

się za wprowadzeniem zasady autoidentyfikacji płci (ang. *gender self-identification/self-id*) i w swoich programach oraz audytach zaczęła promować rozumienie płci jako „płci odczuwanej”, a nie cechy fizycznej, oraz praktyczne wprowadzenie (poprzez wpływanie na działanie instytucji publicznych) zasady *gender self-id* w obszarach działania instytucji należących do programu, czyli praktycznie w każdej sferze życia społecznego, ignorując tym samym Gender Recognition Act 2004 (który przewiduje prostą możliwość prawnej zmiany płci po uzyskaniu diagnozy dysforii płciowej) oraz nadinterpretując Equality Act 2010.

W 2021 r. nastąpiło przesilenie. Organizacja zaczęła być krytykowana nawet przez samych założycieli za zajęcie „skrajnego stanowiska w kwestii praw trans” i wzywana do zajęcia się z powrotem prawami osób LGB zamiast T (czyli transpłciowych), a jej aktualna szefowa Nancy Kelly publicznie porównała poglądy *gender-critical* do antysemityzmu⁹³, co wywołało pewne kontrowersje. W maju 2021 r. Uniwersytet w Essex, otrzymawszy opinię prawną autorstwa uznanej prawniczki Akui Reindorf⁹⁴, przeprosił publicznie dwie badaczki (Rosę Freedman oraz Jo Phoenix) za to, że ich wykłady zostały bezprawnie odwołane po oskarżeniach o transfobię. Raport stwierdzał, że uniwersytet, będąc częścią programu Stonewall’s Diversity Champions w zakresie integracji w miejscu pracy, corocznie przedstawiał organizacji swoją politykę wspierania pracowników transpłciowych i niebinarnych, a Stonewall najwyraźniej nie zwróciło uwagi na „nieprawidłowe rozumienie prawa” przez uczelnię. Błąd polegał na tym, że polityka uniwersytetu mówiła, iż „tożsamość płciowa lub status trans” są chronione przez Equality Act 2010, podczas gdy chroniona jest tylko zmiana płci (*sex-reassignment*). W raporcie stwierdzono, że uczelnia powinna rozważyć swoje relacje z organizacją. Reindorf napisała w nim: „Moim zdaniem polityka określa prawo tak, jak Stonewall wolałoby, aby było, a nie tak, jak jest. W tym zakresie polityka jest myląca”⁹⁵.

Krótko po raporcie ukazał się reportaż dziennikarza śledczego Christophera Nolana (pracującego dla BBC) o wpływie Stonewall na instytucje i media publiczne, niejasnych powiązaniach między organizacją a „niezależnymi” ekspertami czy

⁹³ H. Siddique, *Stonewall Is at Centre of a Toxic Debate on Trans Rights and Gender Identity*, The Guardian, 05.06.2021, <https://www.theguardian.com/society/2021/jun/05/stonewall-trans-debate-toxic-gender-identity> [dostęp: 10.04.2024].

⁹⁴ Akua Reindorf jest specjalistką w zakresie prawa antydyskryminacyjnego oraz prawa pracy i prawa o uczelniach wyższych. W 2022 r. została mianowana komisarzem w brytyjskiej Komisji Równości i Praw Człowieka. Por. <https://www.equalityhumanrights.com/akua-reindorf-kc> [dostęp: 10.04.2024].

⁹⁵ A. Forster, *Review of Two Events Involving External Speakers*, Essex Blogs, 17.05.2021, <https://www.essex.ac.uk/blog/posts/2021/05/17/review-of-two-events-with-external-speakers> [dostęp: 10.04.2024].

dziennikarzami, zastraszaniu i nękanu sygnalistów w służbie zdrowia, jak też ideologicznym nacisku na organizacje publiczne⁹⁶.

W 2021 r. z The Diversity Champions Programme zrezygnowała najpierw Komisja Równości i Praw Człowieka (ang. Equality and Human Rights Commission, EHRC), centralny organ przestrzegania praw człowieka, a następnie: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów (ang. Cabinet Office) oraz w sierpniu Departament Prawny Rady Ministrów (ang. Government Legal Department)⁹⁷. W maju 2021 r. przewodnicząca EHRC Baroness Kishwer Falkner w wywiadzie dla tygodnika „The Times” powiedziała, że kobiety muszą mieć prawo kwestionowania transpłciowej tożsamości bez narażania się na przemoc, stygmatyzację lub ryzyko utraty pracy, za co również została skrytykowana przez organizacje LGBTQ+, w tym Stonewall⁹⁸. Z programu odeszli także publiczni nadawcy: BBC, Channel 4.

Udział instytucji publicznych w The Diversity Champions Programme i przyjęcie sposobu wykładni oraz stosowania prawa lansowanego przez tę organizację lobbującą to jednak niejedyny przejaw szerszego trendu ideologicznego przejścia instytucji państwowych przez konkretne grupy interesu wbrew zasadzie neutralności światopoglądowej państwa. W kwietniu 2024 r. „The Telegraph” ujawnił, że podatnicy – poprzez decyzje urzędników o przyznawaniu grantów – wydali co najmniej 200 tys. funtów na sieć pracowników służby cywilnej (sieć transpłciowych urzędników służby cywilnej „a:gender”), która przeprowadziła szkolenia, gdzie porównywała osoby o poglądach *gender-critical* z rasistowską organizacją Ku Klux Klan. Według informatorów szkolenia miały tworzyć „kulturę strachu” w całym rządzie, co doprowadziło do zastraszania pracowników, którzy nie podpisują się pod całością programu praw osób transpłciowych⁹⁹.

Mając powyższe na względzie, nasuwa się pytanie, na ile – i czy w ogóle – organizacje pozarządowe (mające przecież swoje własne polityczne cele) powinny wpływać na politykę państwową oraz działalność instytucji publicznych. Organizacja Stonewall za pomocą swojego The Diversity Champions Programme dokonała swego rodzaju ideologicznego opanowania instytucji państwowych i wpłynęła na

⁹⁶ Reportaż ukazał się w formie 10-odcinkowego podcastu. Dostępny na stronie BBC: <https://www.bbc.co.uk/sounds/brand/p09yjmph> [dostęp: 10.04.2024].

⁹⁷ T. Pyman, *Government's Legal Department DROPS Stonewall Diversity Champions Scheme after Backlash over the LGBT Rights Charity's Controversial Practices*, Daily Mail, 11.08.2022, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-11103311/Governments-Legal-Department-DROPS-Stonewall-Diversity-Champions-scheme.html> [dostęp: 10.04.2024].

⁹⁸ J. McManus, *Human Rights Body Leaves Stonewall Diversity Scheme*, BBC, 23.05.2021, <https://www.bbc.com/news/uk-57219989> [dostęp: 10.04.2024].

⁹⁹ D. Martin, *Civil Service Group That Likened Gender-Critical Activists to KKK Given £200,000 of Taxpayers' Money*, The Telegraph, 01.04.2024, <https://www.telegraph.co.uk/news/2024/04/01/civil-service-trans-staff-network-kkk-taxpayers-money/> [dostęp: 10.04.2024].

sposób stosowania prawa „tak, jak Stonewall chciałoby, aby było, a nie tak, jak stanowi litera prawa”. W świetle tych okoliczności twierdzenie, że transaktywiści przechwycili też agendę przestępstw z nienawiści w Wielkiej Brytanii¹⁰⁰, wydaje się całkowicie zasadne.

Na koniec warto także przytoczyć opinię z raportu Komisji Prawnej (Law Commission) o przestępstwach z nienawiści. Analizując przestępstwa polegające na wzniecaniu nienawiści, Komisja uznała, że jakiekolwiek rozszerzenie zakresu kryminalizacji obejmujące tożsamość płciową bez wyraźnej klauzuli o wolności wyrażania opinii prowadziłoby do „bardzo realnego ryzyka niewłaściwego stosowania prawa”¹⁰¹. Zasugerowała wprowadzenie klauzuli „unikania wątpliwości”, obejmującej „poglądy, że płeć jest binarna i niezmienna, oraz używanie języka, który to wyraża”¹⁰². Jednocześnie stwierdziła też, że mogą zaistnieć okoliczności, w których sposób, w jaki wyrażono poglądy *gender-critical*, oraz intencje mówcy oznaczały, że przekroczono granicę podsycania transfobicznej nienawiści¹⁰³. Kwestia jest więc w zasadzie otwarta i należy czekać na rozstrzygnięcia sądów. Kobiety o poglądach *gender-critical* natomiast obrażać wolno.

9. Pierwsze dni obowiązywania Hate Crime and Public Order (Scotland) Act

Nazajutrz po wejściu w życie Ustawy sposób wykładni nowych przestępstw został „przetestowany” przez samą J.K. Rowling. Pisarka, na co dzień mieszkająca w Szkocji, opublikowała serię tweetów, gdzie wskazała dziesięć znanych transkobiet, które stały się sławne z powodu popełnionych przestępstw lub statusu celebrytów – ironicznie opisała ich sylwetki i zapewniła, że są dla niej kobietami¹⁰⁴. Następnie napisała, że jest *prima aprilis* i tylko żartuje, a wszystkie wymienione osoby są mężczyznami. Po czym zwróciła się do szkockiej policji, by ją aresztowała, jeśli uważa, że popełniła przestępstwo¹⁰⁵.

¹⁰⁰ K. Murray, L.H. Blackburn, L. Mackenzie, *How Trans Activists...*

¹⁰¹ *Law Commission...*, pkt 10.519, s. 472.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ Np. „Samantha Norris została oczyszczona z zarzutów obnażania swojego penisa przed [ang. *her penis* – M.G.] 11-letnimi dziewczynkami. Hurra! Niestety została potem skazana za posiadanie 16 tys. zdjęć gwałconych i molestowanych seksualnie dzieci. Tak czy inaczej, Sam jest nadal dla mnie damą” (wpis J.K. Rowling, Twitter/X, 01.04.2024, https://twitter.com/jk_rowling/status/1774748647302861111 [dostęp: 10.04.2024]).

¹⁰⁵ Pełna treść wypowiedzi Rowling: „Tylko żartuję. Oczywiście, osoby wspomniane w powyższych tweetach wcale nie są kobietami, ale mężczyznami, co do jednego. Przyjmując szkocką ustawę

Następnego dnia szkocka policja ogłosiła, że nie będzie wszczynać postępowań w sprawie tweetów Rowling, ani też nie zarejestruje ich jako NCHI. Pisarka skomentowała to: „Mam nadzieję, że ta zapowiedź uspokoi każdą kobietę w Szkocji, która chce opowiedzieć się za realnością i znaczeniem płci biologicznej, i wierzę, że wszystkie kobiety – niezależnie od statusu lub środków finansowych – będą traktowane jednakowo w świetle prawa”¹⁰⁶.

Na marginesie wypowiedzi Rowling można zauważyć, że w pierwszych dniach obowiązywania Ustawy policja została wręcz „zalana” skargami. Według informacji medialnych w pierwszych sześciu dniach policja otrzymała prawie 8 tys. skarg (obliczono, że to 1 skarga na minutę). Na ironię zakrawa fakt, że duża ich część dotyczyła wypowiedzi samego premiera Humzy Yousafa i jego przemówienia z 2021 r., gdy gromił Szkotów za „bycie białymi” oraz potępiał ich „białość”. Policja nie podjęła żadnych działań¹⁰⁷.

o przestępstwach z nienawiści, szkoccy prawodawcy najwyraźniej przywiązują większą wagę do uczuć mężczyzn, którzy realizują swoją ideę kobiecości, jakkolwiek mizoginistycznie lub oportunistycznie, niż do praw i wolności rzeczywistych kobiet oraz dziewcząt. Nowe ustawodawstwo jest szeroko otwarte na nadużycia ze strony aktywistów chcących uciszyć tych z nas, którzy mówią o niebezpieczeństwach związanych z eliminacją jedнопłciowych przestrzeni dla kobiet i dziewcząt, o nonsensie danych dotyczących przestępczości, jeśli brutalne i seksualne napaści popełnione przez mężczyzn są rejestrowane jako przestępstwa kobiet, o groteskowej niesprawiedliwości zezwalania mężczyznom na rywalizację w kobiecych sportach, o niesprawiedliwości pracy kobiet, zaszczytach i możliwościach odbieranych przez transseksualnych mężczyzn oraz o rzeczywistości i niezmienności płci biologicznej. Od kilku lat szkockie kobiety są naciskane przez swój rząd i członków policji, aby zaprzeczały świadectwu swoich oczu i uszu, odrzuciły fakty biologiczne oraz przyjęły neoreligijną koncepcję gender, która jest nie do udowodnienia i nie do sprawdzenia. Przedefiniowanie »kobiety« w taki sposób, by obejmowało każdego mężczyznę, który deklaruje, że nią jest, miało już poważne konsekwencje dla praw i bezpieczeństwa kobiet oraz dziewcząt w Szkocji, z najsilniejszym wpływem, jak zawsze, na osoby najbardziej narażone, w tym więźniarki i ofiary gwałtów. Niemożliwe jest dokładne opisanie lub zmierzenie się z rzeczywistością przemocy oraz przemocy seksualnej wobec kobiet i dziewcząt ani zajęcie się obecnym atakiem na prawa kobiet i dziewcząt, chyba że wolno nam nazwać mężczyznę mężczyzną. Wolność słowa i przekonania kończy się w Szkocji, jeśli dokładny opis płci biologicznej zostanie uznany za przestępstwo. Obecnie przebywam poza krajem, ale jeśli to, co tu napisałam, kwalifikuje się jako przestępstwo zgodnie z warunkami nowej ustawy, nie mogę się doczekać aresztowania po powrocie do miejsca narodzin szkockiego oświecenia. Jeśli zgadzasz się z poglądami przedstawionymi w tym tweecie, prześlij go dalej” (wpis J.K. Rowling, Twitter/X, 01.04.2024, https://twitter.com/jk_rowling/status/1774749954629652873 [dostęp: 10.04.2024]).

¹⁰⁶ M. Bonar, K. Scott, *JK Rowling Hate Law Posts Not Criminal, Police Say*, BBC, 02.04.2024, <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-68712471> [dostęp: 10.04.2024].

¹⁰⁷ G. Edkins, *One Complaint a Minute Being Made under Shamolic Scots Hate Law as Almost 8,000 Complaints Leave Police Swamped*, Daily Mail, 06.04.2024, https://www.dailymail.co.uk/news/article-13279629/Scots-hate-law-complaints-leave-police-swamped.html?ito=native_share_article-nativemenuubutton [dostęp: 10.04.2024].

Sami policjanci byli zaniepokojeni ogromem spraw. David Kennedy, sekretarz generalny Szkockiej Federacji Policji (SPF), powiedział: „To katastrofa, a funkcjonariusze są wprost zasypywani skargami”¹⁰⁸. Doświadczeni policjanci ostrzegali, że policja będzie zmuszona przekierować siły na rozpatrywanie skarg i zredukować siły przeznaczone na zwalczanie przestępczości na pierwszej linii. Sytuację pogarszał fakt, że rząd szkocki nie przeznaczył żadnych dodatkowych funduszy dla policji, pomimo dodatkowej pracy, którą Ustawa wygenerowała. Policjanci tłumaczyli, że podczas gdy zdecydowana większość skarg zostanie uznana za niepodlegającą dalszym działaniom, każda (sprawa) będzie musiała zostać dokładnie sprawdzona i oceniona, więc służby wykorzystują zasoby, które można by spożytkować gdzie indziej. Funkcjonariusze wręcz ostrzegali, że Ustawa może zniszczyć zaufanie do policji¹⁰⁹.

10. Podsumowanie

Podsumowując, nawet jeśli nowe prawo nie doprowadzi do dużej liczby skazań za „wzniesienie nienawiści”, z pewnością obywatele odczują jego represyjność na wcześniejszych etapach postępowania karnego. Nawet jeśli, jak wskazują eksperci prawnicy, przepisy są sformułowane w sposób jasny i zachowujący gwarancje wolności słowa, to więcej obaw budzi dotychczasowa praktyka ścigania czynów z nienawiści w Szkocji i całej Wielkiej Brytanii oraz ogólny klimat społeczny. Hate Crime and Public Order (Scotland) Act daje policjantom „zielone światło” do przesłuchiwanie ludzi za wyrażanie zgodnych z prawem, ale odmiennych, obraźliwych lub kontrowersyjnych poglądów, które osoby o szczególnych cechach chronionych – a także wielu aktywistów, którzy rzekomo wypowiadają się w ich imieniu – postrzegają jako „nienawistne”¹¹⁰. Co więcej, nawet jeśli policja uzna, że nie popełniono przestępstwa, zawsze może zarejestrować skargę jako NCHI w *quasi*-karnym rejestrze.

Pierwsze dni obowiązywania Hate Crime and Public Order (Scotland) Act potwierdziły obawy, że nieproporcjonalna ilość czasu pracy policji zostanie przekierowana na pilnowanie ostrych, ale zgodnych z prawem debat w ramach „wojen kulturowych” w przestrzeni publicznej i na skupienie się na badaniu krzywdzących

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ *Hate Crime Law Could Damage Trust in Police – Chief*, BBC, 31.03.2024, <https://www.bbc.com/news/articles/cd18ey5ze3yo> [dostęp: 10.04.2024].

¹¹⁰ F. Attenborough, *JK Rowling Vows to Defy “Ludicrous” New Hate Crime Laws*, Free Speech Union, 19.03.2024, <https://freespeechunion.org/jk-rowling-vows-to-defy-ludicrous-new-hate-crime-laws/> [dostęp: 10.04.2024].

słów, a nie zachowań przestępczych. Jest to tym bardziej niepokojące ze względu na fakt, że w Szkocji wykrywa się mniej niż połowę wszystkich przestępstw, liczba zgłoszonych gwałtów wzrosła do najwyższego poziomu od 6 lat, a wykrywalność włamań do domów wyniosła zaledwie 21,4%¹¹¹.

Według niedawnego raportu Instytutu Spraw Gospodarczych (IEA) Ustawa będzie „aktywnie zachęcać do politycznie stronniczych oskarżeń” i „ograniczać wolność jednostek do wyrażania swoich poglądów politycznych na temat homoseksualności, małżeństw homoseksualnych, praw osób transpłciowych oraz przekonań i praktyk innych religii”¹¹².

Wydaje się, że właśnie „efekt mrozący” Ustawy w istocie stanowi największe zagrożenie dla wolności słowa i formę uciszania krytycznych głosów. W szczególności osoby o poglądach *gender-critical*, czyli głównie kobiety, obawiają się, że każdy, kto odważy się kwestionować dogmaty ruchu trans lub kto twierdzi, że reforma ustawy o zmianie płci jest sprzeczna z prawami kobiet opartymi na płci, ryzykuje wszczęcie dochodzenia przez policję pod zarzutem popełnienia „transfobicznego” przestępstwa z nienawiści.

Jednym z głównych kontrargumentów mających zneutralizować obawy zwłaszcza kobiet był ogłoszony przez Humzę Yousafa plan przyjęcia osobnej ustawy, skoncentrowanej wyłącznie na ochronie kobiet przed mową nienawiścią (tzw. *misogyny law*). Jednakże dopytywany przez dziennikarzy premier wyjaśnił, że ochrona będzie również obejmowała osoby transpłciowe identyfikujące się jako kobiety¹¹³. A zatem nie tylko nie będzie stanowiła żadnego narzędzia ochrony kobiet przed atakami na nie w debacie dotyczącej konfliktu praw między prawami kobiet opartymi na płci a postulatami transaktywistów, ale jeszcze będzie przyznawała dodatkową ochronę osobom transpłciowym – ze względu na płeć oprócz tej z uwagi na tożsamość transpłciową.

Z pewnością należy stwierdzić, że prywatne, systemowe oraz ogólnospołeczne koszty Ustawy są bardzo wysokie, co skłania do pytania o zachowanie zasady proporcjonalności w tej decyzji kryminalizacyjnej¹¹⁴.

¹¹¹ Na podstawie: Rape Crisis Scotland, *Statistic and Key Information*, https://www.rapecrisisscotland.org.uk/resources-stats-key-info/#rlslider_3 [dostęp: 10.04.2024].

¹¹² M. Glendening, *Dictating Words: The Culture-Control Left and the War against Free Speech*, Institute for Economic Affairs, 31.10.2023, https://iea.org.uk/publications/dictating-words-the-culture-control-left-and-the-war-against-free-speech/#Who_are_the_Culture-Control_Left [dostęp: 10.04.2024].

¹¹³ *Yousaf: Trans Women Will Be Protected by Misogyny Law*, BBC, 16.04.2024, <https://www.bbc.com/news/articles/cw59e7dg2nlo> [dostęp: 16.04.2024].

¹¹⁴ L. Gardocki, *Zagadnienia teorii kryminalizacji*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 1990, s. 109–116.

Nasuwa się również refleksja nad dynamiką debaty publicznej, która w dużym stopniu toczy się w Internecie na platformach społecznościowych w latach 20. XXI w., rolę jednostek oraz grup interesu (organizacji pozarządowych) – „aktorów pozaprawnych, czyli spoza systemu prawa”, w kształtowaniu wykładni prawa, w tym przypadku J.K. Rowling oraz organizacji Stonewall. Znana pisarka wydaje się centralną postacią całej debaty o szkockiej Ustawie. Mimo ataków i oskarżeń o „transfobię”, które ją spotykają od 2020 r. za głoszenie poglądów *gender-critical*, jej sława oraz głos (Rowling na portalu Twitter/X ma 14 mln obserwujących) są trudne do zignorowania. Pisarka uzyskiwała zapewnienie od samego premiera, że nie będzie ścigana za swoje wypowiedzi, jednakże, jak sama słusznie wskazała, nie chodzi o nią, ale o inne kobiety bez jej statusu i środków finansowych. Z kolei popularnej organizacji pozarządowej w ciągu kilku lat niepostrzeżenie udało się „opanować” niemal wszystkie sfery życia publicznego i organy administracji publicznej oraz narzucić jej sposób wykładni przepisów prawa, co w istotny sposób naruszyło zasadę neutralności światopoglądowej państwa.

W szerszej perspektywie Hate Crime and Public Order (Scotland) Act stanowi przykład nieliberalnego autorytaryzmu, ale nie prawicowego, a lewicowego „progresywnego”¹¹⁵, który swoje źródła ma w pozornie progresywnych politykach tożsamości i – skądinąd szlachetnym – pragnieniu wyrównania szans dla grup zmarginalizowanych oraz o niekorzystnej sytuacji, a który może prowadzić do marginalizowania i dyskryminowania innych grup.

Na Ustawę, czy w ogóle postępującą walkę z mową nienawiści poprzez poszerzanie zakresu jej kryminalizacji, można też spojrzeć jako na przejaw „represywnej tolerancji” Herberta Marcuse. W eseju¹¹⁶, opublikowanym po raz pierwszy w 1965 r. i adresowanym do wąskiego grona studentów amerykańskiej uczelni, Marcuse odrzucił „tradycyjną”, czyli liberalną, tolerancję i uznał zachodni kapitalistyczny liberalizm za zniewalający system ucisku. Stwierdził, że prawdziwa tolerancja nie powinna tolerować idei, które stoją na drodze postępu. O tym, jakie idee można głosić, a jakich nie, powinna zaś decydować mała grupa ekspertów, „niekoniecznie wybieranych przez społeczeństwo”¹¹⁷. Chodzi więc w istocie o nietolerowanie „tradycyjnej” tolerancji opartej na liberalnych wartościach i zanegowaniu zasady wolności słowa.

¹¹⁵ E. Kováts, *An Illiberal Left? Assessing Current Anti-Pluralist Political Practices in the West*, in: *The Oxford Handbook of Illiberalism*, ed. M. Laruelle, Oxford University Press, Oxford 2023, s. 1–21 (*online first*).

¹¹⁶ H. Marcuse, *Repressive Tolerance*, in: R.P. Wolff, B. Moore Jr., H. Marcuse, *A Critique of Pure Tolerance*, Beacon Press, Boston 1969, s. 95–137.

¹¹⁷ Ibidem (na podstawie wersji zamieszczonej w: <https://www.marcuse.org/herbert/publications/1960s/1965-repressive-tolerance-fulltext.html> [dostęp: 31.07.2024]).

Ustawa wprowadza realne ryzyko karania opartego na subiektywnym poczuciu krzywdy czy obrazy jednostki, a nie na obiektywnie ocenianym naruszeniu określonych dóbr prawnych czy zasadzie winy. Organy stosujące prawo albo są wprost zobowiązane nie weryfikować danego stwierdzenia (jak w przypadku NCHI), albo są szkolone przez organizacje lobbingowe tak, by interpretować prawo zgodnie z ich interesem. Jest to niewątpliwie forma radykalnego uprzywilejowania określonych grup o cesze chronionej w imię wyrównania ich historycznej marginalizacji.

Rozważania dotyczące tego, czy tzw. *misgendering* będzie karalny, mają fundamentalne znaczenie dla wolności słowa i wolności przekonań. Organizacje oraz rzecznicy praw osób transpłciowych przekonują, że użycie preferowanego rodzaju i zaimków wobec osób transpłciowych to kwestia elementarnego szacunku ludzkiego, uszanowania ich godności oraz środków, by zmniejszyć ich cierpienie związane z niedopasowaniem ich płci fizycznej do płci odczuwanej/tożsamości płciowej. Można więc uznać, że chodzi o to, abyśmy byli mili, o zwykły szacunek. Bycie miłym niewiele kosztuje i świadczy o poziomie kultury osobistej każdego człowieka. Jednakże karanie za nieużywanie preferowanych zaimków zmienia optykę patrzenia na tę prośbę. Wprowadza się bowiem przymus używania preferowanych zaimków pod groźbą kary. Nie jest to już prośba o „bycie miłym”, ale kategoryczne żądanie uznania czyjejś subiektywnej tożsamości, nawet wbrew własnym przekonaniom, a to z kolei może rodzić poważne konflikty sumienia.

Filozofki polityczne Noá Nógrádi oraz Eszter Kováts zwracają uwagę na błąd w argumentacji tych grup społecznych, które opowiadają się za coraz to nowymi i rozszerzającymi się tożsamościami seksualnymi oraz płciowymi. Nie tylko domagają się uznania za w pełni równe istoty ludzkie, ale także uznania ich własnej tożsamości (np. uznania osoby urodzonej jako mężczyzna i wyglądającej jak mężczyzna za kobietę lub osobę niebinarną). W istocie jest to znacznie bardziej radykalne twierdzenie, które wymaga, aby inni ludzie zignorowali własne postrzeganie i zrezygnowali z jednej z najbardziej podstawowych kategorii, których używają do nadania sensu światu, a mianowicie: identyfikacji płci innej osoby¹¹⁸.

Na koniec warto przytoczyć słowa szkockiego duchownego zacytowane przez magazyn „The Economist”: „Nowe prawo znosi stare prawo o bluźnierstwie i zastępuje je wersją nowoczesną”¹¹⁹, a raczej ponowoczesną, zważywszy na ideowe korzenie polityk tożsamości.

¹¹⁸ N. Nógrádi, *Navigating Hostilities from One Direction and Pressures from Others: Exploring the Realities of Feminist Women's Organizations in Central-Eastern Europe through the Example of Hungary*, in: *Culture Wars in Europe*, ed. E. Kováts, Illiberalism Studies Program, George Washington University, Washington 2023, s. 291–309; E. Kováts, *An Illiberal Left?*...

¹¹⁹ Duchowny powiedział też: „Zaakceptowaliśmy, że nasze wierzenia nie są przez wszystkich podzielane, niekoniecznie rozumiane. Jednakże nie powinniśmy być kryminalizowani za

Bibliografia

- A New Hate-Crime Law in Scotland Causes Widespread Concern*, The Economist, 27.03.2024, <https://www.economist.com/britain/2024/03/27/a-new-hate-crime-law-in-scotland-causes-widespread-concern> [dostęp: 03.04.2024].
- All Police Scotland Officers Must Pass the 'Patrick Harvie Test' as Part of Hate Crime Training*, The Democrat. Dunbarshire's Digital Newspaper, 23.03.2024, <https://democratonline.net/2024/03/23/all-police-scotland-officers-must-pass-the-patrick-harvie-test-as-part-of-hate-crime-training/> [dostęp: 30.03.2024].
- Attenborough F., *JK Rowling Vows to Defy "Ludicrous" New Hate Crime Laws*, Free Speech Union, 19.03.2024, <https://freespeechunion.org/jk-rowling-vows-to-defy-ludicrous-new-hate-crime-laws/> [dostęp: 10.04.2024].
- Attenborough F., *SNP's Hate Crime Law Activated Despite Fears over Free Speech*, The Free Speech Union, 13.03.2024, <https://freespeechunion.org/snps-hate-crime-law-activated-despite-fears-over-free-speech/> [dostęp: 30.03.2024].
- Blackburn L.H., *Scotland's New Hate Crime Act is Fraught with Danger*, The Spectator, 23.03.2024, <https://www.spectator.co.uk/article/scotlands-new-hate-crime-act-is-fraught-with-danger/> [dostęp: 08.04.2024].
- Bonar M., Scott K., *JK Rowling Hate Law Posts Not Criminal, Police Say*, BBC, 02.04.2024, <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-68712471> [dostęp: 10.04.2024].
- Borland B., *Glasgow Sex Shop Is One of Dozens of 'Sinister' New 'Hate Crime Reporting Centres' Due to Open on April 1*, Scottish Daily Express, 13.03.2024, <https://www.scottishdailyexpress.co.uk/news/scottish-news/glasgow-sex-shop-one-dozens-32342969> [dostęp: 03.04.2024].
- Brocklebank J., Wright M., *Police Chiefs Consider Ending Practice of Logging Trivial Non-Crime 'Hate' Incidents after Almost 4,000 Recorded in a Year*, Daily Mail, 27.12.2023, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-12902005/Police-chiefs-consider-ending-practice-logging-trivial-non-crime-hate-incidents-4-000-recorded-year.html> [dostęp: 04.04.2024].
- Brzozowski W., *Efekt mrożący*, „Przegląd Konstytucyjny” 2023, nr 4, s. 37–53.
- Chacko Th., *Prejudging the Transgender Controversy?*, A Policy Exchange Report, 07.07.2021, <https://policyexchange.org.uk/publication/prejudging-the-transgender-controversy/> [dostęp: 10.04.2024].
- Chalmers J., *The Hate Crime and Public Order (Scotland) Act 2021. What Does It Do?*, 24.03.2024, <https://jameschalmers.substack.com/p/the-hate-crime-and-public-order-scotland> [dostęp: 10.04.2024].

wyrażanie tradycyjnych chrześcijańskich przekonań odnośnie do płci i seksualności” (*A New Hate-Crime Law...*).

- Characteristics of Police Recorded Hate Crime in Scotland: Study*, Scottish Government, 23.02.2021, <https://www.gov.scot/publications/study-characteristics-police-recorded-hate-crime-scotland/pages/6/> [dostęp: 10.04.2024].
- Cieslikowski J., *UK Police's Speech-Chilling Practice of Tracking 'Non-Crime Hate Incidents'*, FIRE, 09.05.2023, <https://www.thefire.org/news/uk-polices-speech-chilling-practice-tracking-non-crime-hate-incidents> [dostęp: 04.04.2024].
- Crown Drops Transphobia Case against Marion Millar*, Scottish Legal News, 29.10.2021, <https://www.scottishlegal.com/articles/crown-drops-transphobia-case-against-marion-millar> [dostęp: 04.04.2024].
- Downey C., *Scottish Police Won't Charge J.K. Rowling for 'Misgendering' Trans Convicts under New Hate-Speech Law*, National Review, 02.04.2024, <https://www.nationalreview.com/news/scottish-police-wont-charge-j-k-rowling-for-misgendering-trans-convicts-under-new-hate-speech-law/> [dostęp: 10.04.2024].
- Drug-Induced Deaths – the Current Situation in Europe (European Drug Report 2023)*, European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, https://www.emcdda.europa.eu/publications/european-drug-report/2023/drug-induced-deaths_en [dostęp: 08.04.2024].
- Dudek M., *Czy powinniśmy karać nienawiść? Uwagi o koncepcji przestępstw z nienawiści*, „Forum Prawnicze” 2012, nr 1 (9), s. 33–47.
- Edkins G., *One Complaint a Minute Being Made under Shambolic Scots Hate Law as Almost 8,000 Complaints Leave Police Swamped*, Daily Mail, 06.04.2024, https://www.dailymail.co.uk/news/article-13279629/Scots-hate-law-complaints-leave-police-swamped.html?ito=native_share_article-nativemenubutton [dostęp: 10.04.2024].
- Ellery B., *Hate Speech Records Are Having 'Chilling Effect' on Free Speech*, The Times, 15.02.2021, <https://www.thetimes.co.uk/article/hate-claim-records-are-having-chilling-effect-on-free-speech-t90ccwncq> [dostęp: 04.04.2024].
- Forstater M., *Who Judges the Judges?*, The Critic, 25.10.2021, <https://thecritic.co.uk/who-judges-the-judges/> [dostęp: 10.04.2024].
- Forster A., *Review of Two Events Involving External Speakers*, Essex Blogs, 17.05.2021, <https://www.essex.ac.uk/blog/posts/2021/05/17/review-of-two-events-with-external-speakers> [dostęp: 10.04.2024].
- Free Speech Union, *Written Evidence by Free Speech Union (HRW0068)*, <https://committees.parliament.uk/writtenevidence/120917/pdf/#:~:text=Our%20data%20shows%20that%2052,at%20an%20increasingly%20alarming%20rate> [dostęp: 10.04.2024].
- Gani A., *Stonewall to Start Campaigning for Trans Equality*, The Guardian, 16.02.2015, <https://www.theguardian.com/uk-news/2015/feb/16/stonewall-start-campaigning-trans-equality> [dostęp: 10.04.2024].
- Gardocki L., *Zagadnienia teorii kryminalizacji*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 1990.

- Glendening M., *Dictating Words: The Culture-Control Left and the War against Free Speech*, Institute for Economic Affairs, 31.10.2023, https://iea.org.uk/publications/dictating-words-the-culture-control-left-and-the-war-against-free-speech/#Who_are_the_Culture-Control_Left [dostęp: 10.04.2024].
- Guzik R., *Wolność słowa a mowa nienawiści. Analiza karnoprawna*, C.H.Beck, Warszawa 2021.
- Harrison E., *JK Rowling Could Be Investigated by Police for Misgendering Trans People*, SNP Minister Says, Independent, 01.04.2024, <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/news/jk-rowling-misgender-trans-snp-b2521530.html> [dostęp: 10.04.2024].
- Hate Crime, England and Wales, 2022 to 2023 Second Edition*, 02.11.2023, <https://www.gov.uk/government/statistics/hate-crime-england-and-wales-2022-to-2023/hate-crime-england-and-wales-2022-to-2023> [dostęp: 04.04.2024].
- Hate Crime Law Could Damage Trust in Police – Chief*, BBC, 31.03.2024, <https://www.bbc.com/news/articles/cd18ey5ze3yo> [dostęp: 10.04.2024].
- Hate Crime Operational Guidance*, 2014, College of Policing, https://www.whatdotheyknow.com/request/hate_crime_operational_guidance/response/1384882/attach/5/Disclosure%202.pdf [dostęp: 04.04.2024].
- Hate Hurts. New National Anti-Hate Crime Campaign Launches Today*, Scottish Government, 11.03.2024, <https://sgmarketing-newsroom.prgloo.com/news/hate-hurts-new-national-anti-hate-crime-campaign-launches-today> [dostęp: 04.04.2024].
- He Says, She Says. How Police Scotland Policy Risks Weaponising Hate Crime*, Murray Blackburn Mackenzie, 23.02.2024, <https://murrayblackburnmackenzie.org/2024/02/23/he-says-she-says-how-police-scotland-policy-risks-weaponising-hate-crime/> [dostęp: 04.04.2024].
- Highlights from Kirrin Medcalf's Evidence*, Sex Matters, 16.05.2022, <https://sex-matters.org/posts/updates/kirrin-medcalf/> [dostęp: 10.04.2024].
- Hunt R., *Our Work for Trans Equality is at the Heart of Our Mission for Acceptance without Exception*, Stonewall UK, 04.10.2018, <https://archive.ph/ySUCr> [dostęp: 08.04.2024].
- Kováts E., *An Illiberal Left? Assessing Current Anti-Pluralist Political Practices in the West*, in: *The Oxford Handbook of Illiberalism*, ed. M. Laruelle, Oxford University Press, Oxford 2023, s. 1–21 (online first).
- Law Commission, *Hate Crime Laws: Final Report*, Law Com no 402, 07.12.2021, <https://www.gov.uk/government/publications/hate-crime-laws-final-report> [dostęp: 23.07.2024].
- Lyons I., Hardy L., Evans M., *Police Record 120,000 'Non-Crime' Hate Incidents That May Stop Accused Getting Jobs*, The Telegraph, 15.02.2020, <https://www.telegraph.co.uk/news/2020/02/14/police-record-120000-non-crime-incidents-may-stop-accused-getting/> [dostęp: 04.04.2024].

- Marcuse H., *Repressive Tolerance*, in: R.P. Wolff, B. Moore Jr., H. Marcuse, *A Critique of Pure Tolerance*, Beacon Press, Boston 1969, s. 95–137.
- Martin D., *Civil Service Group That Likened Gender-Critical Activists to KKK Given £200,000 of Taxpayers' Money*, The Telegraph, 01.04.2024, <https://www.telegraph.co.uk/news/2024/04/01/civil-service-trans-staff-network-kkk-taxpayers-money/> [dostęp: 10.04.2024].
- McManus J., *Human Rights Body Leaves Stonewall Diversity Scheme*, BBC, 23.05.2021, <https://www.bbc.com/news/uk-57219989> [dostęp: 10.04.2024].
- Mowa nienawiści a wolność słowa. *Aspekty prawne i społeczne*, red. R. Wieruszewski i in., Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010.
- Murray B., *Kirkcaldy: Police Face Social Media Backlash after Deleting Tweet Investigating Stickers which Read 'Women Won't Wheesht'*, The Scotsman, 23.05.2021, <https://www.scotsman.com/news/people/kirkcaldy-police-face-social-media-backlash-after-deleting-tweet-investigating-stickers-which-read-women-wont-wheesht-3247035> [dostęp: 04.04.2024].
- Murray K., Blackburn L.H., Mackenzie L., *Hate Crime and Public Order Bill: Stage 2 Briefing. The Need for Tailored Freedom of Expression Protection for Transgender Identity*, 31.01.2021, <https://murrayblackburnmackenzie.org/wp-content/uploads/2021/01/mbm-stage-2-briefing-on-hate-crime-bill-31-january-2021-1.pdf> [dostęp: 10.04.2024].
- Murray K., Blackburn L.H., Mackenzie L., *How Trans Activists Captured the Hate Crime Agenda*, The Critic, 19.03.2024, <https://thecritic.co.uk/how-trans-activists-captured-the-hate-crime-agenda/> [dostęp: 03.04.2024].
- Nógrádi N., *Navigating Hostilities from One Direction and Pressures from Others: Exploring the Realities of Feminist Women's Organizations in Central-Eastern Europe through the Example of Hungary*, in: *Culture Wars in Europe*, ed. E. Kováts, Illiberalism Studies Program, George Washington University, Washington 2023, s. 291–309.
- Non-Crime Hate Incidents: Code of Practice*, Home Office, 03.06.2023, <https://www.gov.uk/government/publications/non-crime-hate-incidents-code-of-practice> [dostęp: 05.04.2024].
- Perry K.E.G., *India Willoughby's JK Rowling Complaint Did Not Meet Criminal Threshold, Police Say*, The Independent, 08.03.2024, <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/news/jk-rowling-india-willoughby-police-trans-b2509754.html> [dostęp: 27.03.2024].
- Phillips A., *What is Trantifa? Far-Left Trans Movement Spreading Across U.S.*, Newsweek, 15.06.2023, <https://www.newsweek.com/what-trantifa-far-left-movement-transgender-violence-1807032> [dostęp: 04.04.2024].
- Pyman T., *Government's Legal Department DROPS Stonewall Diversity Champions Scheme after Backlash over the LGBT Rights Charity's Controversial Practices*, Daily Mail,

- 11.08.2022, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-11103311/Governments-Legal-Department-DROPS-Stonewall-Diversity-Champions-scheme.html> [dostęp: 10.04.2024].
- Rayner G., *How Scotland Became an Orwellian Nightmare*, The Telegraph, 30.03.2024, <https://www.telegraph.co.uk/news/2024/03/30/scotland-hate-and-crime-act-orwellian-yousaf-snp-trans/> [dostęp: 04.04.2024].
- Reid S., *Scotland Drugs Deaths Remain Highest in Europe Despite Slight Fall in Latest Figures*, Euronews.com, 22.08.2023, <https://www.euronews.com/2023/08/22/drug-deaths-in-scotland-remain-highest-in-europe-despite-fall-in-latest-figures> [dostęp: 08.04.2024].
- Reinl J., *The New Face of Extremism Unmasked: The UN and Republicans Are Watching 'Trantifa' – the Hard-Left Transgender Activists Who Flirt with Violence to Promote Their Radical Agenda*, Daily Mail, 16.06.2023, https://www.dailymail.co.uk/news/article-11995903/The-new-face-extremism-unmasked-Republicans-watching-trantifa.html?fbclid=IwAR0rGhCnOgRU-SF6KKyz_lFYWs42aLJguBcOqMzuswBgnxiSPInEHdBxC4E_aem_AdKxBjj3715SUCUGMOa5gvqmjt0JXYzbba3YKjUorFl7vTGisMDDb_eD-rkh-yx52I1c1spBTJGHxefjMxg7OwVF [dostęp: 04.04.2024].
- Sanderson D., *Police Accused of Parodying JK Rowling with 'Jo', Who Thinks Trans People Should Go to Gas Chambers*, The Telegraph, 20.03.2024, <https://www.telegraph.co.uk/news/2024/03/20/police-accused-of-attacking-jk-rowling-at-lgbt-event/> [dostęp: 03.04.2024].
- Sanderson D., *Police 'Broke Rules' over JK Rowling Misgendering Complaint*, The Telegraph, 11.03.2024, <https://www.telegraph.co.uk/news/2024/03/11/jk-rowling-india-willoughby-northumbria-police-nhci/> [dostęp: 27.03.2024].
- Sanderson D., *SNP Backs Police Plan to Stop Investigating Thousands of Crimes*, The Telegraph, 07.03.2024, <https://www.telegraph.co.uk/news/2024/03/07/snp-backs-police-plans-to-stop-investigating-25k-crimes/> [dostęp: 30.03.2024].
- Scott K., *Yousaf 'Not Surprised' JK Rowling Posts Are Not Criminal*, BBC, 03.04.2024, <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-scotland-politics-68725547> [dostęp: 10.04.2024].
- Siddique H., *Open University Academic Wins Tribunal Case over Gender-Critical Views*, The Guardian, 22.01.2024, https://www.theguardian.com/world/2024/jan/22/open-university-academic-wins-tribunal-case-over-gender-critical-views?fbclid=IwAR3ZKS8NLFHBRTv_xBCxX-HttbHWr4oVVvs2j2-GDm1srjuxJFA1LCeDCdvU_aem_AdLVChsNrBi_scNRTAEEOCPqHbvBQLz0JN3yy13rVb8ZutfkVYlC6z3whQ4frLpDqxdv7igJefAlcaiRz_QcZQh [dostęp: 04.04.2024].
- Siddique H., *Stonewall Is at Centre of a Toxic Debate on Trans Rights and Gender Identity*, The Guardian, 05.06.2021, <https://www.theguardian.com/society/2021/jun/05/stonewall-trans-debate-toxic-gender-identity> [dostęp: 10.04.2024].
- Statutory Disclosure Guidance to Chief Officers of Police on Providing Information for Inclusion in Enhanced Criminal Record Certificates*, Home Office, 4th Edition, February 2024,

- <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/65c4d67f9c5b7f000c951b36/Statutory+Disclosure+Guidance+4th+Edition.pdf> [dostęp: 31.07.2024].
- Stonewall, *List of LGBTQ+ Terms*, <https://www.stonewall.org.uk/list-lgbtq-terms> [dostęp: 04.04.2024].
- Sunak Backs Rowling after 'Arrest Me' Challenge to Scotland's Hate Crime Laws, STV News, 02.04.2024, <https://news.stv.tv/scotland/rishi-sunak-backs-author-jk-rowling-in-row-over-scotlands-new-hate-crime-laws> [dostęp: 10.04.2024].
- Śledzińska-Simon A., *Decyzja ramowa w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii jako trudny kompromis wobec mowy nienawiści w Unii Europejskiej*, w: *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, red. R. Wieruszewski i in., Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010, s. 93–113.
- The University of Edinburgh, *What Is Transphobia?*, <https://reportandsupport.ed.ac.uk/pages/what-is-transphobia> [dostęp: 10.04.2024].
- Third Party Reporting, Police Scotland, <https://www.scotland.police.uk/contact-us/reporting-hate-crime/#:~:text=Third%20party%20reporting%20centres%20could,made%20without%20giving%20your%20name> [dostęp: 03.04.2024].
- Tomkins A., *Hate Crime Act Might Yet Be a Success If We Focus on What It Means*, The Herald, 20.03.2024, <https://www.heraldscotland.com/opinion/24198760.hate-crime-act-might-yet-success-focus-means/?ref=twtr> [dostęp: 10.06.2024].
- Torrance D., Pyper D., *The Secretary of State Veto and the Gender Recognition Reform (Scotland) Bill*, 11 December 2023, Research Briefing, Parliament UK, <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9705/CBP-9705.pdf> [dostęp: 04.04.2024].
- Walker D., *Police Scotland's Secret Hate Crime Recording Could Destroy Job Prospects of Scots*, Scottish Daily Express, 27.03.2024, <https://www.scottishdailyexpress.co.uk/news/politics/police-scotlands-secret-hate-crime-32453651> [dostęp: 04.04.2024].
- Walters M.A., *Criminalising Hate. Law as Social Justice Liberalism*, Palgrave MacMillan, Cham 2022.
- What Is Hate Crime?, Police Scotland, <https://www.scotland.police.uk/advice-and-information/hate-crime/what-is-hate-crime/#:~:text=Hate%20crime%20is%20behaviour%20which,will%20towards%20a%20social%20group.%22> [dostęp: 03.04.2024].
- Woiński M., *Prawnokarne aspekty zwalczania mowy nienawiści*, Lexis Nexis, Warszawa 2014.
- Wondracz A., *Anti-Trans Protester Flees New Zealand after She Was Pelted with Eggs and Doused in Tomato Soup Following Her Chaotic Tour of Australia: 'Worst Place for Women I've Ever Visited'*, Daily Mail, 26.03.2023, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-11903167/Kellie-Jay-Keen-Minshull-AKA-Posie-Parker-flees-New-Zealand-Auckland-tomato-soup-egging-hit.html> [dostęp: 04.04.2024].
- Wright M., *Police Scotland Set up New Unit to Tackle 'Hate Crime' Such as Misgendering and Denying Men Access to Ladies' Toilets*, Scottish Daily Express, 20.09.2023, <https://www>.

scottishdailyexpress.co.uk/news/scottish-news/police-scotland-set-up-new-30983808 [dostęp: 03.04.2024].

Yousaf: Trans Women Will Be Protected by Misogyny Law, BBC, 16.04.2024, <https://www.bbc.com/news/articles/cw59e7dg2nlo> [dostęp: 16.04.2024].

dr MAGDALENA GRZYB

e-mail: m.grzyb@uj.edu.pl

Doktor nauk prawnych (Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet w Bordeaux), kryminolożka, adiunkt w Zakładzie Kryminologii na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jej zainteresowania naukowe obejmują: politykę kryminalną, teorie kryminologiczne, przemoc wobec kobiet i przemoc domową. Jest autorką ponad trzydziestu publikacji naukowych w języku polskim i angielskim.

Doctor of Law (Jagiellonian University, University of Bordeaux), criminologist, assistant professor in the Department of Criminology at the Faculty of Law and Administration of the Jagiellonian University. Her research interests include criminal policy, criminological theories, violence against women and domestic violence. She is the author of more than thirty scientific publications in Polish and English.

PATRYCJA KOZŁOWSKA

<https://orcid.org/0000-0002-0981-9480>

Polityka karna w sprawach o przestępstwa z nienawiści w Polsce w świetle danych statystycznych

Polish criminal policy in cases of hate crime in light of statistical data

ABSTRAKT: Negatywne skutki przestępstw z nienawiści oraz wynikające z nich zagrożenia uzasadniają potrzebę podjęcia skutecznych działań w celu przeciwdziałania im i eliminowania wszelkich ich przejawów z życia społecznego. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na konieczność intensyfikowania wysiłków, zmierzających do lepszego wykrywania, ścigania i karania sprawców tych przestępstw. Niniejszy artykuł został więc poświęcony zbadaniu, jak w latach 2008–2020 wyglądała realizacja polityki karnej w sprawach o przestępstwa z nienawiści w Polsce. Analizie poddano wybrane statystyki sądowe obrazujące liczbę skazań za przestępstwa z nienawiści, a także rodzaje kar kryminalnych orzekanych w odpowiedzi na ich popełnienie i wymiary bezwzględnej kary pozbawienia wolności. W tekście podjęto próbę uchwycenia różnic występujących w praktyce orzeczniczej sądów w analizowanym okresie.

SŁOWA KLUCZOWE: przestępstwa z nienawiści, przestępstwa motywowane nienawiścią, polityka karna, praktyka orzecznicza sądów, kary kryminalne

ABSTRACT: The negative effects of hate crimes and the threats resulting from these acts justify the need to take effective actions to counter them and eliminate all their manifestations from society. The source literature notes the necessity to intensify efforts leading to more efficient detection, prosecution and penalisation of these crimes. In her article, Patrycja Kozłowska concentrates on the examination of the criminal policy in cases of hate crimes committed in Poland in 2008–2020. Selected court statistical data illustrating the number of convictions for hate crimes, the types of criminal penalties imposed on their perpetrators as well as the length of sentenced penalties of absolute deprivation of liberty have been analysed. Kozłowska also makes an attempt to capture differences in judicial practice becoming evident in the period under scrutiny.

KEYWORDS: hate crimes, crimes motivated by hate, criminal policy, judicial practice, criminal penalties

1. Wprowadzenie

Przestępstwa z nienawiści (nazywane też przestępstwami motywowanymi nienawiścią lub z uprzedzenia) to szczególna kategoria przestępstw, u źródła których leżą wykształcone w danym społeczeństwie stereotypy i uprzedzenia w stosunku do określonych grup społecznych, wyodrębnionych na podstawie takiej cechy, jak: rasa, pochodzenie etniczne, wyznanie, płeć¹, bądź jeszcze innej, wrodzonej czy nabytej. Istotnym czynnikiem je wyróżniającym jest nie tylko szczególna postać motywacji sprawcy, dobierającego ofiarę w sposób celowy na podstawie jej subiektywnie postrzeganej „inności”, ale także dotkliwość i waga skutków tych zachowań. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że przestępstwa z nienawiści w pierwszej kolejności negatywnie oddziałują na stan psychofizyczny jednostek bezpośrednio pokrzywdzonych – znacznie częściej doświadczają one symptomów depresji, zespołu stresu pourazowego, ataków paniki czy też chronicznego poczucia bezsilności². Ponadto, ze względu na swoją symboliczną wymowę przestępstwa te powodują wzrost niepokoju u pozostałych członków grupy mniejszościowej, do której należy ofiara. Przyjmują one bowiem postać swobodnego komunikatu adresowanego właśnie do przedstawicieli mniejszości i głoszącego, że nie są oni mile widziani w społeczeństwie, przez co nie powinni czuć się bezpiecznie³. Z czasem nasilenie tego rodzaju przestępczości może skutkować pojawieniem się napięć społecznych i licznych konfliktów prowadzących do osłabiania podstaw heterogenicznej wspólnoty.

Zagrożenia wynikające z szerzenia się przestępstw z nienawiści uzasadniają potrzebę skutecznego im przeciwdziałania i eliminowania wszystkich przejawów agresji czy przemocy na tle dyskryminacyjnym z życia społecznego. Jako że u ich podstaw tkwią głęboko żywione uprzedzenia, wymagane jest wdrożenie efektywnych działań oraz podjęcie przez państwo zwiększonych wysiłków w celu wykrywania, ścigania i właściwego karania sprawców tego rodzaju przestępstw⁴. Zdecydowana reakcja organów wymiaru sprawiedliwości pozwala nie dopuścić do powstania atmosfery przyzwolenia na łamanie prawa. W tym zakresie znaczenie ma m.in. polityka karna realizowana wspólnie przez sądy.

¹ K. Karsznicki, *Przestępstwa popełniane z pobudek rasistowskich lub ksenofobicznych*, Prok.i Pr. 2012, nr 2, s. 16.

² H. Corcoran, D. Lader, K. Smith, *Hate Crime, England and Wales 2014/15*, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/467366/hosb0515.pdf [dostęp: 26.11.2022].

³ R.A. Berk, E.A. Boyd, K.M. Hamner, *Thinking More Clearly About Hate-Motivated Crimes*, in: *Hate and Bias Crime: A Reader*, ed. B. Perry, Routledge, New York 2003, s. 53.

⁴ A. Bodnar, *Przestępstwa motywowane uprzedzeniami. Analiza i zalecenia*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2017, s. 7.

Polityka karna może być definiowana jako „działalność sądów mająca na celu przeciwdziałanie i ograniczanie przestępczości w drodze stosowania przepisów prawa karnego”⁵. Wedle Brunona Hołysta stanowi ona jeden z obszarów szerzej rozumianej polityki kryminalnej i sprowadza się do takiego dostosowania kary zarówno do rodzaju przestępstwa oraz okoliczności towarzyszących jego popełnieniu, jak i do osobowości konkretnego sprawcy, żeby ta właśnie kara przyczyniała się do realizacji zadania ochrony społeczeństwa, a także w miarę możliwości gwarantowała powrót skazanego do życia w tym społeczeństwie⁶. Wydaje się, że przesłедzenie tendencji polityki karnej we współczesnej rzeczywistości jest możliwe – choćby na podstawie analizy statystyki sądowej w sprawach karnych. Składa się ona z kompleksowego zbioru danych, które mogą pełnić funkcję kluczowych wskaźników działalności sądów w obliczu faktu zaistnienia czynu zabronionego, a do tego dostarczają podstaw do formułowania hipotez dotyczących funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości. Gromadzona i opracowywana przez Ministerstwo Sprawiedliwości statystyka stanowi źródło cennych informacji, m.in. na temat liczby prawomocnych skazań za poszczególne przestępstwa czy rodzaju kar wymierzanych ich sprawcom, co ma istotne znaczenie w kontekście podejmowanych rozważań, zwłaszcza przy założeniu, że orzecznictwo sądów karnych przedstawia się jako drugi (tuż po uchwaleniu przepisów prawa karnego) i jednocześnie najważniejszy etap polityki karnej prowadzonej w państwie⁷.

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie, jak w latach 2008–2020 wyglądała realizacja polityki karnej w sprawach o przestępstwa z nienawiści w Polsce. Za takim określeniem ram czasowych przemawiał fakt dostępności danych za ten okres i brak możliwości pozyskania nowszych statystyk – pochodzących z lat 2021–2022. Wydaje się przy tym, że trzynastoletni przedział czasowy jawi się jako wystarczający dla bliższego przyjrzenia się polityce karnej i ewentualnym, zachodzącym w niej zmianom. We wstępie do głównych rozważań krótkiego omówienia wymagają trzy modele kryminalizacji przestępstw z nienawiści na świecie oraz krajowe regulacje dotyczące tego zjawiska. Następnie analizie zostaną poddane udostępnione przez Ministerstwo Sprawiedliwości dane statystyczne ukazujące liczbę osób skazanych za przestępstwa należące do wąskiej grupy przestępstw z nienawiści, zbadana zostanie struktura orzekanych w stosunku do nich kar, a w przypadku bezwzględnej kary pozbawienia wolności – także jej wymiar.

⁵ T. Szymanowski, *Polityka karna w Polsce współczesnej w świetle przepisów prawa i danych empirycznych*, w: *System prawa karnego. Zagadnienia ogólne*, t. 1, red. A. Marek, C.H.Beck, Warszawa 2010, s. 215.

⁶ B. Hołyst, *Kryminologia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2022, s. 1378–1379.

⁷ T. Szymanowski, *Polityka karna w Polsce...*, s. 237.

2. Modele kryminalizacji przestępstw z nienawiści

W większości państw demokratycznych na świecie prawo karne przewiduje karalność różnorodnych form przestępstw z nienawiści. Z uwagi na zróżnicowanie kulturowe, zaszczości historyczne, odmienne uwarunkowania prawne, inne standardy ochrony oraz niejednorodne techniki legislacyjne bywają one jednak różnie ujmowane i definiowane. Pomiędzy wieloma ustawodawstwami krajowymi widoczne są liczne rozbieżności w zakresie sposobu karalności przestępstw z nienawiści, warunków ich penalizacji czy restrykcyjności przyjętych rozwiązań. W celu wprowadzenia pewnego porządku i uchwycenia kilku istotnych cech wspólnych dla przepisów odnoszących się do przestępstw z nienawiści w jurysdykcjach poszczególnych państw Gail Mason dokonała ich porównania, a następnie wskazała na istnienie trzech modeli kryminalizacji tych przestępstw, tj. modelu ujęcia przestępstw z nienawiści jako odrębnej kategorii przestępstw, modelu zaostrzenia kar i modelu traktowania nienawistnych pobudek sprawcy jako okoliczności obciążającej⁸.

W pierwszym z wymienionych modeli przestępstwa z nienawiści są uregulowane w osobnych przepisach karnych jako samodzielne przestępstwa⁹. To podejście może wyrażać się w dwóch różnych formach. W większości przypadków oprócz penalizacji pewnych zachowań na zasadach ogólnych do ustawy karnej dodawana jest kolejna, całkowicie odrębna jednostka redakcyjna przewidująca zwykle surowszą odpowiedzialność karną za te właśnie zachowania, jeśli są one motywowane nienawiścią. I tak np. w Wielkiej Brytanii napaść na tle rasowym lub religijnym i napaść bez motywacji uprzedzeniowej to dwa odmienne, niezależne od siebie czyny zabronione. Druga postać tego modelu ogranicza się z kolei do wprowadzenia do porządku prawnego takiego przestępstwa, które polega na stosowaniu przemocy lub groźby spowodowania ciężkiego uszkodzenia ciała wobec jednostki lub grupy osób ze względu na określoną ich cechę podlegającą szczególnej ochronie¹⁰.

Istotą kolejnego modelu kryminalizacji przestępstw z nienawiści jest zaostrzenie kary poprzez surowsze uregulowanie jej maksymalnej, a czasami także i minimalnej, granicy za istniejące już przestępstwo w sytuacji, gdy było ono motywowane nienawiścią ze względu na rasę, religię lub inne cechy chronione¹¹.

⁸ G. Mason, *Legislating against Hate*, in: *The Routledge International Handbook on Hate Crime*, eds. N. Hall et al., Routledge, New York 2015, s. 60–62.

⁹ ODIHR, *Prosecuting Hate Crimes. A Practical Guide*, Office for Democratic Institutions and Human Rights, Organization for Security and Co-operation in Europe, <https://www.osce.org/files/f/documents/0/0/124532.pdf> [dostęp: 26.11.2022].

¹⁰ Ibidem.

¹¹ G. Mason, *Legislating against Hate...*, s. 61.

Ostatni ze wskazanych przez Mason modeli bynajmniej nie polega na automatycznym podniesieniu dolnej i górnej granicy kary w przypadku popełnienia przestępstwa z nienawiści, a na traktowaniu nienawistnych pobudek sprawcy jako okoliczności obciążającej, którą to sąd powinien brać pod rozwagę w każdym przypadku¹². Warto w tym miejscu wspomnieć, że o potrzebie podjęcia przez państwa członkowskie Unii Europejskiej niezbędnych środków tak, aby pobudki rasistowskie i ksenofobiczne mogły stanowić okoliczność obciążającą lub mogły być uwzględniane przez sąd przy wymiarze kary, traktuje bezpośrednio art. 4 decyzji ramowej Rady z dnia 28 listopada 2008 r. w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych¹³. W literaturze przedmiotu niekiedy zakłada się, że ten model kryminalizacji przestępstw z nienawiści nie jest osobną techniką legislacyjną przyjmowaną przez różne państwa, a stanowi ogólną i jednocześnie szerszą odmianę modelu zaostrożenia kar. Rozpatrując je więc jako jedno spójne rozwiązanie, wskazuje się, że jest ono wykorzystywane najczęściej w porządkach prawnych krajów europejskich, a także w Stanach Zjednoczonych, na co wpływ ma m.in. łatwość ich wprowadzenia do ustawy, wszechstronne zastosowanie w przypadkach tego wymagających oraz dodatkowo możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności karnej sprawcy przestępstwa na zasadach ogólnych przy braku dowodów na to, że jego czyn motywowany był nienawiścią¹⁴.

Nie powinien dziwić fakt, że w celu skutecznego zwalczania przestępstw z nienawiści niekiedy łączy się rozwiązania właściwe jednemu czy drugiemu modelowi i wprowadza się je do jednego systemu prawnego pod postacią czegoś, co można określić jako model mieszany. Przykładowo, w niektórych państwach obok samodzielnych przepisów kryminalizujących konkretne zachowania nienawistne istnieją też dodatkowe regulacje przewidujące obowiązek zaostrożenia kary w stosunku do sprawcy jakiegokolwiek innego przestępstwa popełnionego z pobudek nienawistnych¹⁵. Zapewnia to szeroką ochronę grupom osób szczególnie narażonych na te formy pokrzywdzenia, a przy tym stanowi wyraźny komunikat, że szerzenie nienawiści nie może być w ogóle tolerowane i zasługuje na potępienie. Należy jednak zauważyć,

¹² J. Chalmers, F. Leverick, *A Comparative Analysis of Hate Crime Legislation. A Report to the Hate Crime Legislation Review*, University of Glasgow, https://consult.gov.scot/hate-crime/independent-review-of-hate-crime-legislation/supporting_documents/495517_APPENDIX%20%20ACADEMIC%20REPORT.pdf [dostęp: 26.11.2022].

¹³ Decyzja ramowa Rady 2008/913/WSiSW z dnia 28 listopada 2008 r. w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych (Dz.U. UE L 328 z dnia 6 grudnia 2008 r., s. 55–58).

¹⁴ ODIHR, *Hate Crime Laws. A Practical Guide*, Office for Democratic Institutions and Human Rights, Organization for Security and Co-operation in Europe, <https://www.osce.org/files/f/documents/3/e/36426.pdf> [dostęp: 26.11.2022].

¹⁵ Ibidem.

że sam katalog przesłanek chronionych nie jest uniwersalny, w ustawodawstwach jednych krajów bywa bowiem ujmowany szerzej, a już w innych – o wiele wężiej.

3. Przestępstwa z nienawiści w polskim prawie karnym

W polskim prawie karnym nie funkcjonuje definicja legalna przestępstw z nienawiści. Pojęciem tym nie posługuje się też żadna z obowiązujących ustaw karnych, przez co dokładne i jednoznaczne określenie jego zakresu treściowego staje się nad wyraz utrudnione. Niemniej, w literaturze przedmiotu podejmowane są próby uporządkowania dotychczasowej wiedzy na temat przestępstw z nienawiści i odniesienia jej do warunków polskich, uchwycenia istotnych elementów przesądających o charakterze tych czynów czy stworzenia koncepcji, które mogą być wykorzystywane dla celów praktycznych. Jedną z nich odnosi się do sposobu rozumienia rzeczonych przestępstw i wyróżnia dwa ich ujęcia: węższe (*sensu stricto*) oraz szersze (*sensu largo*).

Przestępstwa z nienawiści *sensu stricto* to czyny, do których znamion należy jeden lub więcej elementów oddających pojedynczą cechę lub też kilka cech wyróżniających określoną grupę społeczną, a także wszystkich jej członków, i będących właściwymi wyłącznie im. Elementy te mają kluczowe znaczenie, jako że stanowią o samej istocie tych przestępstw. W ujęciu szerszym (*sensu largo*) rozumiane są one jako godzące w dowolne dobro prawne, o ile wynikają z pobudek uprzedzeniowych. W tym przypadku należy jednak zastrzec, że dane zachowanie musi wpierv zostać uznane za przestępstwo na gruncie polskiego prawa karnego, aby następnie mogło być rozpatrywane jako przestępstwo z nienawiści¹⁶.

Za przestępstwa z nienawiści *sensu stricto* uznaje się te czyny, które są penalizowane w trzech przepisach karnych, tj. w art. 119, 256 i 257 k.k.¹⁷. O zaliczeniu ich do tej grupy przesądza fakt, że w ich znamionach znajduje się bezpośrednio, wyrażone *expressis verbis*, odwołanie do dyskryminacyjnej motywacji sprawcy, a oprócz tego są one wymierzone przeciwko enumeratywnie wskazanym grupom oraz osobom do nich należącym¹⁸. Z uwagi na trudności z wiarygodnym określeniem skali wszystkich czynów popełnionych z pobudek nienawistnych dalsze rozważania będą skupiać się na tym węższym sposobie ujmowania rzeczonych przestępstw, przy

¹⁶ E. Bieńkowska, *Przestępstwa z nienawiści w polskim prawie karnym (uwagi de lege lata i de lege ferenda)*, w: *Ofiary przestępstw z nienawiści*, red. L. Mazowiecka, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 82.

¹⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2022 r., poz. 1138).

¹⁸ M. Duda, *Przestępstwa z nienawiści. Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Maciej Duda & Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2016, s. 49.

dodatkowym uwzględnieniu regulacji art. 126a k.k. w części dotyczącej penalizacji publicznego nawoływania lub publicznego pochwalania popełnienia przestępstwa określonego w art. 119 § 1 k.k.

W myśl art. 119 § 1 k.k. ten, kto stosuje przemoc lub groźbę bezprawną wobec grupy osób lub też poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat. Ustawą z dnia 20 maja 2010 r.¹⁹ uchylono § 2 tego przepisu, który przewidywał identyczne zagrożenie karne za publiczne nawoływanie do popełnienia przestępstwa określonego w § 1. W jego miejsce dodany został art. 126a k.k., o szerszym zakresie zastosowania. Oprócz publicznego nawoływania do popełnienia enumeratywnie wymienionych w jego treści czynów, w tym czynu z art. 119 § 1 k.k., penalizuje on również publiczne pochwalanie ich popełnienia. Sprawca przestępstwa zawartego w art. 126a k.k. podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat.

Czyn zabroniony stypizowany w art. 256 § 1 k.k. polega na publicznym propagowaniu faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa lub nawoływaniu do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych bądź też ze względu na bezwyznaniowość. Występek ten zagrożony jest alternatywnie karą grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Nowelizacja dokonana przez ustawę z dnia 5 listopada 2009 r.²⁰, która weszła w życie 8 czerwca 2010 r., wprowadziła zmiany w zakresie art. 256 k.k., polegające na oznaczeniu dotychczasowej jego treści, przywołanej tu wcześniej, jako § 1 oraz dodaniu trzech dodatkowych paragrafów. I tak, art. 256 § 2 k.k. stanowi, że tej samej, alternatywnie określonej w § 1 karze podlega także ten, kto w celu rozpowszechniania produkuje, utrwala lub sprowadza, nabywa, przechowuje, posiada, prezentuje, przewozi lub przesyła druk, nagranie lub inny przedmiot, zawierające treść określoną w § 1 albo będące nośnikiem symboliki faszystowskiej, komunistycznej lub innej totalitarnej. Na marginesie należy zaznaczyć, że przepis ten w części: „albo będące nośnikiem symboliki faszystowskiej, komunistycznej lub innej totalitarnej”, utracił moc z dniem 3 sierpnia 2011 r., gdyż Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 19 lipca 2011 r.²¹ uznał go za niezgodny

¹⁹ Ustawa z dnia 20 maja 2010 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy o Policji, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2010 r., nr 98, poz. 626).

²⁰ Ustawa z dnia 5 listopada 2009 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Kodeks karny wykonawczy, ustawy – Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2009 r., nr 206, poz. 1589).

²¹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 19 lipca 2011 r., sygn. K 11/10 (Dz.U. z 2011 r., nr 160, poz. 964).

z art. 42 ust. 1 w zw. z art. 54 ust. 1 i art. 2 Konstytucji²². W przypadku skazania za przestępstwo określone w § 2 sąd jest na podstawie art. 256 § 4 k.k. zobowiązany do orzeczenia przepadku przedmiotów, o których jest mowa w § 2, choćby nie stanowiły one własności sprawcy. Niemniej, zgodnie z art. 256 § 3 k.k. nie popełnia przestępstwa ten, kto dopuścił się czynu zabronionego opisanego w § 2 tego przepisu w ramach działalności artystycznej, edukacyjnej, kolekcjonerskiej lub naukowej. W ten oto sposób określony został kontratyp wyłączający we wskazanych sytuacjach bezprawność zachowań z art. 256 § 2 k.k.

Nowelizacja dokonana przez ustawę z dnia 7 lipca 2022 r.²³, która ma wejść w życie 1 października 2023 r., dodaje do art. 256 k.k. § 1a, a do tego wprowadza istotne zmiany nie tylko w zakresie znamion art. 256 § 1–2 k.k., ale również w ustawowym zagrożeniu tych przestępstw. Według nowego brzmienia art. 256 § 1 k.k. karze pozbawienia wolności do lat 3 podlega ten, kto publicznie propaguje nazistowski, komunistyczny, faszystowski lub inny totalitarny ustrój państwa lub nawołuje do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość. Jak widać, postanowiono zrezygnować z alternatywnie oznaczonej sankcji na rzecz zagrożenia wyłącznie karą pozbawienia wolności. Taka sama kara została przewidziana za czyn określony w nowym § 1a art. 256 k.k. – czyn ten polega na publicznym propagowaniu ideologii nazistowskiej, komunistycznej, faszystowskiej lub ideologii nawołującej do użycia przemocy w celu wpływania na życie polityczne lub na życie społeczne. W myśl znowelizowanego art. 256 § 2 k.k. tej samej karze podlega także ten, kto w celu rozpowszechniania produkuje, utrwala lub sprowadza, nabywa, zbywa, oferuje, przechowuje, posiada, prezentuje, przewozi lub przesyła druk, nagranie lub inny przedmiot, zawierające treść określoną w § 1 lub § 1a albo będące nośnikiem symboliki nazistowskiej, komunistycznej, faszystowskiej lub innej totalitarnej, użytej w sposób służący propagowaniu treści, o której mowa w § 1 lub § 1a.

Artykuł 257 k.k. penalizuje publiczne znieważenie grupy ludności lub osoby z powodu przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości, a także naruszanie nietykalności cielesnej innej osoby z takich samych powodów. Przestępstwo to zagrożone jest karą pozbawienia wolności do lat 3.

Nie sposób w tym miejscu pominąć faktu, że przywołana ustawa z dnia 7 lipca 2022 r., która ma wejść w życie 1 października 2023 r., w istotny sposób wpływa na zmianę obecnego modelu reakcji prawnokarnej na przestępstwa z nienawiści

²² Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2009 r., nr 114, poz. 946).

²³ Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2022 r., poz. 2600).

w Polsce. Dodaje ona bowiem do art. 53 k.k. nowy § 2a, zawierający otwarty katalog okoliczności obciążających, koniecznych do uwzględnienia przez sąd przy wymiarze kary. Za jedną z nich ustawodawca uznał popełnienie przestępstwa motywowanego nienawiścią z powodu przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej lub wyznaniowej ofiary albo z powodu jej bezwyznaniowości. Okoliczności obciążającej nie stanowi jednak okoliczność będąca znamieniem przestępstwa popełnionego przez sprawcę, chyba że wystąpiła ona ze szczególnie wysokim nasileniem, ani też okoliczność niebędąca znamieniem przestępstwa, ale przyjęta za podstawę zaostrożenia odpowiedzialności karnej (art. 53 § 2c–2d k.k.).

Dotychczas nienawistna motywacja sprawcy nie stanowiła przesłanki obligatoryjnego zaostrożenia kary, nie była także *explicite* wymieniona wśród dyrektyw szczególnych wymiaru kary. Chociaż takie okoliczności, jak motywacja czy sposób zachowania się sprawcy zostały uwzględnione przez ustawodawcę w art. 53 § 2 k.k., a więc sąd winien się do nich odnieść przy orzekaniu o sankcji karnej, to jednak przepis ten milczy co do samych nienawistnych pobudek wykazywanych przy popełnieniu jakiegokolwiek przestępstwa. Odwołując się do wymienionych przez Gail Mason trzech modeli kryminalizacji przestępstw z nienawiści, należy zauważyć, że Polska uchodziła dotąd za przykład państwa traktującego te przestępstwa jako odrębną kategorię czynów ujętych w niezależnych jednostkach redakcyjnych ustawy karnej. Wprowadzenie do porządku prawnego nowego przepisu, mówiącego wyraźnie, że motywacja uprzedzeniowa stanowi okoliczność obciążającą dla jakiegokolwiek przestępstwa, powoduje rozszerzenie dotychczasowej reakcji na przestępstwa z nienawiści. Znowelizowana redakcja art. 53 k.k. wprowadza bowiem obok tradycyjnego modelu karania przestępstw z nienawiści (określanych jako przestępstwa z nienawiści *sensu stricto*) elementy modelu traktowania nienawistnych pobudek sprawcy jako okoliczności obciążającej. Zmiana ta czyni zadość m.in. zaleceniom formułowanym przez Europejską Komisję przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI)²⁴ oraz postulatom zgłaszanym w literaturze²⁵ jako pozwalająca na rozwinięcie w Polsce modelu mieszanego, odwołującego się do założeń dwóch modeli kryminalizacji przestępstw z nienawiści.

²⁴ Raport ECRI dotyczący Polski (piąty cykl monitoringu), CRI(2015)20, pkt 12–13, <https://rm.coe.int/fifth-report-on-poland-polish-translation-/16808b59a2> [dostęp: 26.11.2022].

²⁵ A. Gliszczyńska-Grabias, *Deficyty polskiego ustawodawstwa w zakresie przeciwdziałania mowie nienawiści i przestępstwom z nienawiści*, „Studia Prawnicze” 2014, z. 1, s. 117–118.

4. Liczba skazań za przestępstwa z nienawiści na tle ogółu skazań w Polsce

Dokonując analizy polityki karnej w sprawach o przestępstwa z nienawiści w Polsce, w pierwszej kolejności warto przyjrzeć się bliżej ogólnej liczbie skazań za te przestępstwa i rozważyć, czy jest ona dużą czy jednak małą częścią liczby wszystkich skazań w tym okresie. Szczegółowe dane na ten temat zebrano w tabeli 1. Zgodnie z wąskim ujęciem przestępstw z nienawiści za takowe uznano przestępstwa z art. 119, 256, 257 k.k., a także z art. 126a w zw. z art. 119 § 1 k.k.

Przed przystąpieniem do omówienia zgromadzonych statystyk wypada jeszcze w tym miejscu poczynić drobną uwagę metodologiczną. Za jednostkę obliczeniową uznaje się tutaj osobę skazaną prawomocnym wyrokiem sądowym²⁶. Jedno skazanie świadczy więc o tym, że konkretny sprawca dopuścił się czynu zabronionego ujętego w statystyce sądowej, która jest udostępniana przez Ministerstwo Sprawiedliwości²⁷.

TABELA 1. Liczba prawomocnych skazań za przestępstwa z nienawiści w latach 2008–2020

Rok	Liczba wszystkich prawomocnych skazań	Liczba prawomocnych skazań za przestępstwa z nienawiści	Udział skazań za przestępstwa z nienawiści w ogólnej liczbie skazań [%]
2008	420 729	33	0,0078
2009	415 272	58	0,0140
2010	432 891	36	0,0083
2011	423 464	28	0,0066
2012	408 107	53	0,0130
2013	353 208	59	0,0167
2014	295 353	140	0,0474
2015	260 034	165	0,0635
2016	289 512	219	0,0756
2017	241 436	237	0,0982
2018	275 768	273	0,0990
2019	287 978	340	0,1181
2020	251 369	263	0,1046

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Sprawiedliwości opublikowanych w Informatorze Statystycznym Wymiaru Sprawiedliwości: <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/> [dostęp: 30.12.2022].

²⁶ B. Hołyst, *Kryminologia...*, s. 98.

²⁷ T. Szymanowski, *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego. Podstawowe problemy w świetle badań empirycznych*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2004, s. 22.

Zaprezentowane w tabeli 1 dane wskazują, że przez trzy pierwsze lata analizowanego okresu trudno mówić o jasnej i wyraźnej tendencji w zakresie liczby skazań za przestępstwa z nienawiści. W 2008 r. była ona równa 33, rok później wzrosła do 58, aby w 2010 r. ponownie spaść do 36. Dopiero od 2011 r. liczba ta zaczęła sukcesywnie rosnąć. W 2019 r. odnotowano już 340 skazań za przestępstwa z nienawiści. Z tego wynika, że w ciągu 9 lat doszło do wzrostu o ponad 1100%. W ujęciu rocznym największy wzrost miał miejsce w 2014 r., kiedy to sądy skazały za przestępstwa z nienawiści 140 sprawców, czyli o 137% więcej niż w roku poprzednim.

W latach 2011–2015, a następnie w latach 2016–2017 ten wyraźny trend wzrostowy liczby skazań za przestępstwa z nienawiści pozostawał w opozycji do występującej w tym okresie tendencji spadkowej liczby ogółu prawomocnych skazań w Polsce. Kiedy więc skazań za analizowane występki było z roku na rok coraz więcej, to skala wszystkich skazań malała. Na przełomie 2015 i 2016 r., a następnie w latach 2017–2019 zarejestrowano wzrost zarówno liczby skazań za przestępstwa z nienawiści, jak i liczby wszystkich skazań w Polsce, z kolei w 2020 r. spadkowi prawomocnych skazań zaczął towarzyszyć także spadek skazań za przestępstwa z nienawiści (o 23% w porównaniu z rokiem poprzednim). Jeśli chodzi zaś o udział procentowy skazań za przestępstwa z nienawiści w całkowitej liczbie prawomocnych skazań, to warto zauważyć, że wprawdzie uległ on delikatnemu wzrostowi, jednak w dalszym ciągu pozostawał na bardzo niskim poziomie. W okresie od 2008 do 2020 r. skazania za przestępstwa z nienawiści stanowiły bowiem od 0,0078% do 0,1046% skazań ogółem.

Przedstawione dane statystyczne jednoznacznie wskazują, że w latach 2011–2019 nastąpiło znaczące zwiększenie liczby skazań za przestępstwa z nienawiści. Poszukując możliwych przyczyn tak dynamicznego wzrostu, warto w pierwszej kolejności zwrócić uwagę na fakt, że w analizowanym okresie zmieniły się rozmiary tej przestępczości. Ze statystyki policyjnej wynika, że od 2012 do 2015 r. łączną liczbę przestępstw stwierdzonych z art. 119, 256 i 257 k.k. cechuje tendencja wzrostowa. Choć w późniejszym okresie nie utrzymuje się ona w pełni, to cykliczne wzrosty tych przestępstw przeplatają się z niewielkimi ich spadkami²⁸. Zupełnie zrozumiałe jest to, że wraz ze zwiększaniem się skali przestępczości z nienawiści, dla której nie bez znaczenia pozostaje zjawisko popularyzowania i podzielania poglądów rasistowskich czy ksenofobicznych lub wykazywania niechęci do imigrantów, rośnie także liczba osób skazanych za czyny motywowane uprzedzeniami. Warto jednak

²⁸ E. Jurgielewicz-Delegacz, *Przestępczość motywowana nienawiścią*, w: E.W. Pływaczewski i in., *Kryminologia. Stan i perspektywy rozwoju. Z uwzględnieniem założeń Agendy ONZ na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*, Wolters Kluwer, Warszawa 2019, s. 637–647.

pamiętać, że w Polsce przestępstwa z nienawiści zgłaszane są na policję bardzo rzadko (tylko w 5% przypadków)²⁹, co rzutuje na obraz oficjalnych statystyk.

Wyraźny wzrost skazań za przestępstwa z nienawiści może wynikać przede wszystkim z podejmowanych w strukturach organów ścigania działań zmierzających do istotnej poprawy efektywności walki z ich przejawami i zwiększenia skuteczności prowadzonych postępowań. Za przełomowy krok w tej dziedzinie uznaje się wdrożone w 2014 r. wytyczne Prokuratora Generalnego, mające na celu ujednolicenie praktyki i usunięcie pojawiających się dotychczas nieprawidłowości³⁰, w tym również objęcie szczególną uwagą przestępstw dokonywanych z wykorzystaniem Internetu³¹. Stosownie do ich treści każde postępowanie przygotowawcze o przestępstwo z nienawiści zaliczane jest do spraw o szczególnej wadze, w związku z tym musi być prowadzone i nadzorowane przez prokuratorów wyspecjalizowanych w danej dziedzinie. Są oni zobowiązani do wykazywania zaangażowania oraz wyjątkowej aktywności w dążeniu do dokonania precyzyjnych ustaleń, przykładania większej wagi do starannego formułowania decyzji procesowych, wnikliwego ich uzasadniania, a ponadto do podejmowania w razie potrzeby środków wykraczających poza prawo karne i ciągłego doskonalenia się, m.in. przez uczestnictwo w przeznaczonych dla nich szkoleniach³².

Jeszcze nie tak dawno w literaturze przedmiotu podnoszono, że przepisy art. 256 i 257 k.k. pozostają w praktyce martwe, gdyż przestępstwa w nich określone nie są w ogóle ścigane, a jeśli już dochodzi do wszczęcia postępowania, to jest ono szybko umarzane³³. Brak racjonalności działań podejmowanych przez organy wymiaru sprawiedliwości przekładał się na ich bardzo niską efektywność. Nierzadko dokonywano różnych interpretacji czynów do siebie podobnych, odmiennie

²⁹ *Badanie charakteru i skali niezgłaszanych przestępstw z nienawiści wobec członków wybranych społeczności w Polsce. Raport z badań*, Warszawa 2018, <https://www.osce.org/files/f/documents/5/3/412463.pdf> [dostęp: 26.11.2022].

³⁰ *Wytyczne Prokuratora Generalnego w zakresie prowadzenia postępowań o przestępstwa z nienawiści*, <https://policja.pl/download/1/148530/WytyczneProkuratoraGeneralnegoz26lutego2014r.pdf> [dostęp: 30.12.2022]; *Wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 21.09.2015 r. zmieniające wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 26 lutego 2014 roku (PG VII G 021/54/13) w zakresie prowadzenia postępowań o przestępstwa z nienawiści*, <https://policja.pl/download/1/175250/Wytycznezakresieprowadzeniepostepowanoprzestepstwazn.pdf> [dostęp: 30.12.2022].

³¹ <https://policja.pl/download/1/148538/Pismoz27pazdziernika2014przedstawiajacemetodykeprowadzeniasprawdotyczacychprzest.pdf> [dostęp: 30.12.2022].

³² M. Młynarczyk, *Przestępstwa z nienawiści – warunki skutecznego ścigania. Głos w dyskusji*, <https://lexso.org.pl/2022/01/11/przestepstwa-z-nienawisci-warunki-skutecznego-scigania-glos-w-dyskusji/> [dostęp: 30.12.2022].

³³ A. Bodnar, *Umorzenia przestępstw z artykułów 256 i 257 kodeksu karnego. Studium czterech przypadków*, w: *Przestępstwa nie stwierdzono. Prokuratorzy wobec doniesień o publikacjach antysemickich*, Stowarzyszenie Otwarta Rzeczpospolita, Warszawa 2006, s. 6.

oceniano stopień ich społecznej szkodliwości, a także niejasno lub czysto biurokratycznie uzasadniano odmowę wszczęcia postępowania w przypadkach poniżania grup narodowościowych i mniejszościowych³⁴. Stworzenie i wdrożenie właściwego mechanizmu działania w sprawach o przestępstwa z nienawiści, wymagającego objęcia rzeczonych czynów szczególną uwagą, mogło wpłynąć na decyzje podejmowane przez prokuratorów i tym samym na zwiększenie liczby wniesionych aktów oskarżenia, co znalazło swoje odzwierciedlenie w statystykach kryminalnych, przy wliczeniu w to także statystyk sądowych.

Nieco zastanawiający wydaje się spadek liczby skazań za przestępstwa z nienawiści w ostatnim roku analizowanego okresu (2020). Trudno w tej chwili jednoznacznie stwierdzić, czy spadek ten ma charakter tymczasowy, czy wynika z przyczyn organizacyjnych i odzwierciedla mniejszy wpływ tego rodzaju spraw, czy w jakiś sposób wiąże się z pandemią COVID-19 lub też stanowi początek tendencji spadkowej. Kwestia ta niewątpliwie wymaga systematycznej obserwacji.

5. Rodzaje kar orzekanych wobec sprawców przestępstw z nienawiści

Oprócz analizy danych liczbowych na temat skazań za przestępstwa z nienawiści w latach 2008–2020 istotne wydaje się ustalenie, jakie kary najczęściej były orzekane wobec ich sprawców, czy w analizowanym okresie doszło do zmiany w zakresie struktury wymierzanych kar, czy też orzecznictwo dotyczące przestępstw z nienawiści pozostało stałe. W celu zachowania przejrzystości przekazu zdecydowano się na odrębne omówienie każdego przestępstwa. Z uwagi na to, że w latach 2008–2009 sąd skazał na karę pozbawienia wolności za przestępstwo określone w art. 119 § 2 k.k. tylko jednego sprawcę, po czym w 2010 r. § 2 przedmiotowego przepisu został uchylony, dane dotyczące przestępstwa z art. 119 k.k. ujęto łącznie w tabeli 2.

W okresie od 2008 do 2014 r. wobec sprawców przestępstwa z art. 119 § 1 k.k. sądy najczęściej orzekały karę pozbawienia wolności. W większości przypadków (w ciągu 7 lat co najmniej w 75%) podejmowały jednak decyzję o jej warunkowym zawieszeniu, przy czym wyjątkowo oddawały skazanych pod dozór kuratora. W związku z tym, że przestępstwo z art. 119 § 1 k.k. zagrożone jest karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą 5 lat, sąd mógł na podstawie ówczesnie obowiązującego art. 58 § 3 k.k. co do zasady orzec karę grzywny lub karę ograniczenia wolności zamiast kary

³⁴ S. Cieśla, *Co pokazuje orzecznictwo?*, w: *Przestępstwa z nienawiści w Polsce. Publikacja pokonferencyjna*, red. P. Szczepłocki, Stowarzyszenie na Rzecz Lesbijek, Gejów, Osób Biseksualnych, Osób Transpłciowych Oraz Osób Queer „Pracownia Różnorodności”, Toruń 2011, s. 32.

izolacyjnej. W latach 2008–2014 jedynie w stosunku do 4 skazanych orzeczona została kara ograniczenia wolności, a kary grzywny w ogóle nie wymierzono.

TABELA 2. Liczba skazań na poszczególne rodzaje kar za przestępstwa z art. 119 § 1–2 k.k. w latach 2008–2009 oraz z art. 119 § 1 k.k. w latach 2010–2020

Rodzaj kary \ Rok	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Kara grzywny	0	0	0	0	0	0	0	2	14	16	16	33	7
Kara ograniczenia wolności	0	0	0	0	2	0	2	5	9	29	26	15	18
Kara pozbawienia wolności	3	19	10	4	8	8	50	59	43	60	82	104	81
Kara pozbawienia wolności bez zawieszenia	0	1	0	0	2	2	11	8	6	29	41	49	50
Kara pozbawienia wolności z zawieszeniem	3	18	10	4	6	6	39	51	37	31	41	55	31
Kara pozbawienia wolności z zawieszeniem z dozorem	0	0	2	1	0	3	24	17	22	13	19	24	16
Kara pozbawienia wolności z zawieszeniem bez dozoru	3	18	8	3	6	3	15	34	15	18	22	31	15
Kara mieszana	0	0	0	0	0	0	0	0	6	11	4	1	4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Sprawiedliwości opublikowanych w Informatorze Statystycznym Wymiaru Sprawiedliwości: <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/> [dostęp: 30.12.2022].

Nowelizacja dokonana przez ustawę z dnia 20 lutego 2015 r.³⁵, która to hołdowała zasadzie prymatu kar wolnościowych, uchyliła wprowadzie wspomniany art. 58 § 3 k.k., ale jednocześnie wprowadziła art. 37a k.k., dający możliwość orzeczenia wobec sprawców przestępstwa z art. 119 § 1 k.k., a więc przestępstwa zagrożonego karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą 8 lat, kary o charakterze wolnościowym³⁶. I tak, odsetek skazań na karę grzywny w 2016 r. wzrósł do 19%,

³⁵ Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 396).

³⁶ W wyniku nowelizacji z 2020 r. art. 37a k.k. otrzymał nowe brzmienie i obecnie przewiduje, że jeśli dane przestępstwo jest zagrożone tylko karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą 8 lat,

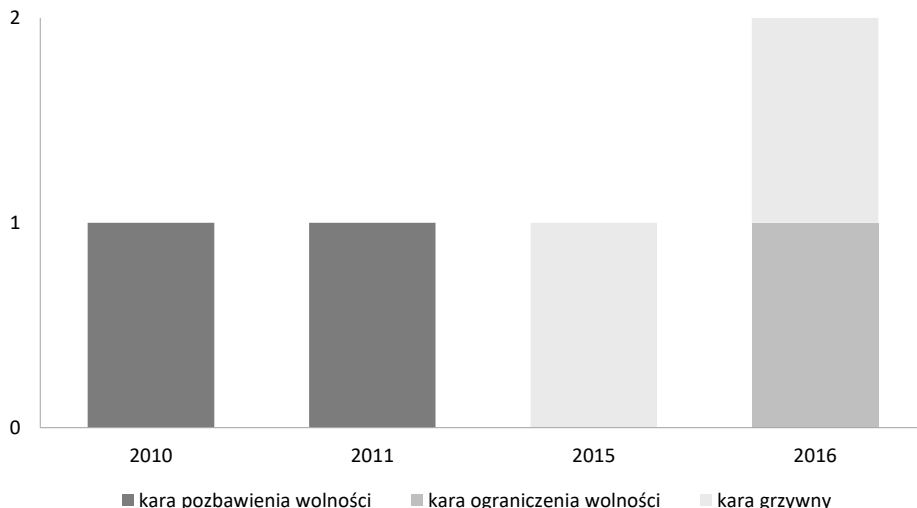
w 2017 r. wynosił 14%, w 2018 r. – 13%, a w 2019 r. – 22%. Kara ograniczenia wolności z kolei została orzeczona w 2016 r. w 13% przypadków, w 2017 r. w 25%, a potem nastąpił spadek do 20% przypadków w 2018 r. i 10% w 2019 r. Pomimo tej dostrzegalnej, choć niezbyt znaczącej zmiany w dotychczasowym rozkładzie kar, zachodzącej wraz ze wzrostem liczby skazań, kara pozbawienia wolności w dalszym ciągu pozostawała najczęściej orzekaną karą. Co jednak istotne, sądy rzadziej podejmowały decyzję o jej warunkowym zawieszeniu. Niewątpliwie mogło to pozostawać w bezpośrednim związku z faktem zaostrenia przepisów określających warunki stosowania tego środka probacyjnego. W 2020 r. w ponad 60% przypadków, w których orzeczono karę pozbawienia wolności (74% wszystkich skazań), jej wykonanie nie zostało warunkowo zawieszone. W tym samym czasie zaobserwowano także wzrost liczby skazań na karę ograniczenia wolności w porównaniu z rokiem poprzednim.

W 2015 r. do porządku prawnego została dodana również kara mieszana, niemniej sądy odwoływały się do niej rzadko, orzekając w sprawach o przestępstwo z art. 119 § 1 k.k. W 2020 r. została ona orzeczona jedynie w 4% przypadków, co wskazuje na jej marginalne znaczenie.

Zebrane dane statystyczne jednoznacznie wskazują, że w całym analizowanym okresie to kara pozbawienia wolności odgrywała rolę dominującą w strukturze kar stosowanych wobec sprawców przestępstwa określonego w art. 119 § 1 k.k. Pozostaje to w zgodzie z intencją ustawodawcy, który za popełnienie rzezonego czynu przewidział karę pozbawienia wolności w wymiarze od 3 miesięcy do lat 5. Choć początkowo w większości przypadków orzeczoną karą była kara pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania, to od 2017 r. widoczny jest wzrost liczby skazań na bezwzględną jej postać. Może to świadczyć o zwiększonej represyjności w stosunku do osób popełniających czyn, o którym mowa w art. 119 § 1 k.k. Trudno jednak w tym miejscu wskazać faktyczną przyczynę takiego stanu rzeczy wyłącznie na podstawie danych liczbowych. W celu dokładnego ustalenia, czy wynika to z surowszego traktowania przestępstw z nienawiści przez sądy, ze zwiększenia świadomości o ich społecznej szkodliwości, z rozwoju dotychczasowej wiedzy na temat negatywnych skutków doświadczanych przez pokrzywdzonych, ze zmiany nastawienia samego oskarżyciela bądź też z innych, mniej oczywistych przyczyn, konieczne jest przeprowadzenie szczegółowych badań, w tym badań aktowych oraz

a wymierzona za nie kara pozbawienia wolności nie byłaby surowsza od roku, sąd może zamiast niej orzec karę ograniczenia wolności nie niższą od 3 miesięcy lub grzywnę nie niższą od 100 stawek dziennych, jeżeli równocześnie orzeka środek karny, środek kompensacyjny lub przepadek. Zob. Ustawa z dnia 19 czerwca 2020 r. o dopłatach do oprocentowania kredytów bankowych udzielanych przedsiębiorcom dotkniętym skutkami COVID-19 oraz o uproszczonym postępowaniu o zatwierdzenie układu w związku z wystąpieniem COVID-19 (Dz.U. z 2020 r., poz. 1086).

badan ilościowych, zaplanowanych tak, aby poznać aktualne stanowisko sędziów i prokuratorów w przedmiocie przestępstw z nienawiści.

WYKRES 1. Rodzaje kar orzeczonych wobec sprawców przestępstwa z art. 126a w zw. z art. 119 § 1 k.k. w latach 2008–2020

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Sprawiedliwości opublikowanych w Informatorze Statystycznym Wymiaru Sprawiedliwości: <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/> [dostęp: 30.12.2022].

Jak wynika z wykresu 1, od 2010 r., czyli od momentu wprowadzenia do porządku prawnego art. 126a k.k., aż do 2020 r. liczba wszystkich skazań za przestępstwo z art. 126a w zw. z art. 119 § 1 k.k. jest bardzo niewielka, wynosi bowiem 5. Wobec 2 sprawców sądy orzekły karę bezwzględnego pozbawienia wolności. Miało to miejsce w latach 2010–2011. Od 2015 r. dominującymi karami były już kary wolnościowe. W dwóch przypadkach, w 2015 r. i w 2016 r., zostały orzeczone kary grzywny, zaś tylko w jednym w 2016 r. – kara ograniczenia wolności.

Tabela 3 przedstawia dane statystyczne dotyczące skazań za przestępstwo określone w art. 256 § 1 k.k. (do chwili wejścia w życie ustawy z dnia 5 listopada 2009 r. – art. 256 k.k.). Wynika z niej, że w 2008 r. dwiema podstawowymi karami orzekanymi wobec sprawców tego przestępstwa były kara grzywny (50%) oraz kara pozbawienia wolności (42%). W trzech kolejnych latach udział kary pozbawienia wolności wzrósł średnio do 60%, wzrosła również liczba skazań na karę ograniczenia wolności. W latach 2012–2013 ponownie dominującą rolę odgrywała kara grzywny (68%), natomiast w 2014 r. – kara ograniczenia wolności (58%). W tym okresie kara pozbawienia wolności była wybierana przez sądy jako właściwa reakcja karna

średnio w co trzecim przypadku. Od 2015 r. widoczny jest jednak wyraźny spadek jej udziału w strukturze kar orzeczonych za przestępstwo określone w art. 256 § 1 k.k. I tak, w 2016 r. odsetek skazań na karę pozbawienia wolności wynosił 2%, po czym w kolejnych latach nie przekroczył poziomu 11%. Można na tej podstawie wnioskować, że sądy w większym stopniu preferowały kary wolnościowe, z niewielką przewagą kary grzywny nad karą ograniczenia wolności. Wyłącznie w 2019 r. kara ograniczenia wolności była orzekana częściej (47%) niż kara grzywny (42%).

TABELA 3. Liczba skazań na poszczególne rodzaje kar za przestępstwo z art. 256 k.k. w latach 2008–2010, a następnie z art. 256 § 1 k.k. w latach 2010–2020³⁷

Rodzaje kar \ Rok	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Kara grzywny	6	4	1	0	13	13	5	9	37	18	20	16	14
Kara ograniczenia wolności	1	2	2	4	0	0	19	6	16	17	17	18	12
Kara pozbawienia wolności	5	11	6	5	6	6	9	6	1	4	3	4	3
Kara pozbawienia wolności bez zawieszenia	1	0	1	0	0	0	0	1	1	1	0	1	2
Kara pozbawienia wolności z zawieszeniem	4	11	5	5	6	6	9	5	0	3	3	3	1
Kara pozbawienia wolności z zawieszeniem z dozorem	2	8	2	4	1	1	2	3	0	1	2	0	0
Kara pozbawienia wolności z zawieszeniem bez dozoru	2	3	3	1	5	5	7	2	0	2	1	3	1
Kara mieszana	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Sprawiedliwości opublikowanych w Informatorze Statystycznym Wymiaru Sprawiedliwości: <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/> [dostęp: 30.12.2022].

Podkreślenia wymaga fakt, że w analizowanym okresie w przypadkach, w których sądy orzekały karę pozbawienia wolności, zwykle decydowały się na zastosowanie środka probacyjnego w postaci warunkowego zawieszenia wykonania kary. W 2009 r., od 2011 do 2013 r., a także w 2018 r. skazania na karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania stanowiły 100% wszystkich skazań, zaś w pozostałych latach ich odsetek wynosił co najmniej 75%, z wyjątkiem 2020 r., kiedy odnotowano spadek liczby orzeczonych kar pozbawienia wolności w zawieszeniu (33%), i 2016 r., kiedy za przestępstwo z art. 256 § 1 k.k. tylko jeden sprawca

³⁷ W 2010 r. odnotowano 7 skazań za przestępstwo z art. 256 k.k. oraz 2 skazania za przestępstwo z art. 256 § 1 k.k.

został skazany na karę pozbawienia wolności i kara ta miała charakter bezwzględny. Sądy przy zawieszeniu wykonania kary pozbawienia wolności czasami również podejmowały decyzję o oddaniu skazanych pod dozór kuratora zgodnie z treścią art. 73 k.k. Orzeczenie dozoru w co najmniej 50% przypadków ogółu skazań na karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania nastąpiło kolejno w 2008, 2009, 2011, 2015 i 2018 r. Można pokusić się o postawienie hipotezy, że pewna część sprawców przestępstwa z art. 256 § 1 k.k. to sprawcy młodociani, wobec których dozór jest obowiązkowy.

Z powyższego wynika, że przez kilka lat kara pozbawienia wolności, której wykonanie i tak w większości przypadków było warunkowo zawieszane, straciła istotnie na znaczeniu, podczas gdy kary traktowane jako jej alternatywy, tj. kara grzywny i ograniczenia wolności, stały się dominującymi reakcjami karnymi na przestępstwo z art. 256 § 1 k.k. Mimo społecznej szkodliwości tego czynu w literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na to, że sankcja wymierzana wobec jego sprawcy winna cechować się wprawdzie dokuczliwością, ale niekoniecznie wiązać się z nadmierną surowością i faktycznym pozbawieniem wolności. Z uwagi na pobudki ideologiczne leżące u podstaw mowy nienawiści czy też na możliwość sympatyzowania osoby dopuszczającej się takiego zachowania z organizacjami o charakterze faszystowskim lub faszyzującym kara izolacyjna może przynieść bowiem skutki odwrotne do zamierzonych³⁸. Wyrażne ograniczenie stosowania kary pozbawienia wolności w stosunku do sprawców przestępstwa z art. 256 § 1 k.k. należy więc ocenić pozytywnie.

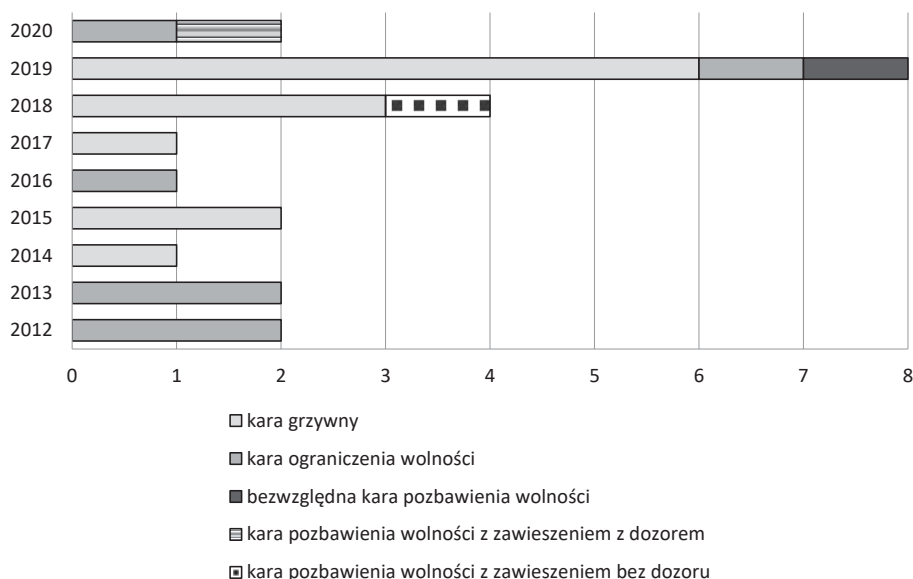
Jak już wspomniano wcześniej, art. 256 § 2 k.k. został wprowadzony do polskiego porządku prawnego ustawą z dnia 5 listopada 2009 r., która weszła w życie 8 czerwca 2010 r. Od tego czasu sądy skazały w sumie 23 sprawców przestępstwa określonego w tym przepisie. Szczegółowe dane na temat rodzajów orzeczonych kar zostały ujęte na wykresie 2.

Zebrane statystyki dowodzą, że liczba skazań na karę grzywny oraz karę ograniczenia wolności przewyższała liczbę skazań na karę pozbawienia wolności w analizowanym okresie. Począwszy od 2012 r., czyli od roku, w którym nastąpiło pierwsze skazanie za przestępstwo z art. 256 § 2 k.k., sądy orzekły za nie karę grzywny łącznie wobec 13 sprawców (57%), na karę ograniczenia wolności skazały 7 sprawców (30%), a na karę pozbawienia wolności – 3 sprawców (13%). W dwóch z trzech przypadków była to kara pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania, w jednym z nich sprawca przestępstwa z art. 256 § 2 k.k. został oddany pod dozór kuratora.

Analizując strukturę kar orzeczonych w latach 2008–2020 za przestępstwo spenalizowane w art. 257 k.k., należy wskazać, że początkowo to kara pozbawienia

³⁸ S. Cieśla, *Co pokazuje...*, s. 31–32.

wolności dominowała nad dwiema karami wolnościowymi. W czterech pierwszych latach odsetek skazań na karę pozbawienia wolności kształtował się na poziomie od 59% do 81%, a w kolejnych, do 2015 r. włącznie, nie spadł poniżej 50%. W przeważającej większości przypadków sądy podejmowały decyzję o jej warunkowym zawieszeniu. W okresie od 2008 do 2015 r. kara pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania stanowiła od 86% do nawet 100% ogółu skazań na karę pozbawienia wolności, a średnio co czwarty sprawca był oddawany pod dozór kuratora.

WYKRES 2. Rodzaje kar orzeczonych wobec sprawców przestępstwa z art. 256 § 2 k.k. w latach 2012–2020

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Sprawiedliwości opublikowanych w Informatorze Statystycznym Wymiaru Sprawiedliwości: <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/> [dostęp: 30.12.2022].

Tak jak w przypadku przestępstwa przewidzianego w art. 119 § 1 k.k. sądy miały możliwość zastosowania art. 58 § 3 k.k. (a od 2015 r. art. 37a k.k.) i orzeczenia kary grzywny lub kary ograniczenia wolności zamiast kary pozbawienia wolności w stosunku do sprawcy przestępstwa z art. 257 k.k. Do 2015 r. odsetek skazań na karę grzywny nie przekroczył jednak 25%, z kolei odsetek skazań na karę ograniczenia wolności wyniósł 27% w 2009 r., następnie wzrósł do 36% w 2012 i 2013 r., po czym spadł do 16% w 2015 r. Wynika z tego, że niekiedy sądy rzeczywiście decydowały się korzystać z rozwiązania pozwalającego na orzeczenie kary wolnościowej zamiast kary pozbawienia wolności, aczkolwiek w dalszym ciągu bardziej

preferowały orzeczenie tej kary, która została przewidziana przez ustawodawcę wprost za omawiane przestępstwo, nawet jeśli w większości jej wykonanie było warunkowo zawieszane.

Od 2015 r. ukazany rozkład kar wymierzanych za przestępstwo z art. 257 k.k. zaczął ulegać wyraźnym modyfikacjom. Mówiąc dokładniej, z jednej strony nastąpił ogólny wzrost liczby skazań na kary wolnościowe, z drugiej natomiast – doszło do spadku skazań na karę pozbawienia wolności. Kara grzywny została orzeczona w 39% przypadków w 2016 r., w 45% w 2019 r. oraz w 37% w 2020 r., a kara ograniczenia wolności – w 43% przypadków w 2017 r., 35% w 2018 r. i w 40% w 2020 r. Natomiast na karę pozbawienia wolności sądy skazały w 2016 r. 36% sprawców przestępstwa z art. 257 k.k., w 2017 r. – 13%, w 2018 r. – 20%, w 2019 r. – 31% i w 2020 r. – 23%. Owa zmiana może być niewątpliwie następstwem wspomianej już nowelizacji prawa karnego z 2015 r., za cel której uznano m.in. modyfikację sposobów reakcji karnych na określone przestępstwa poprzez zwiększenie znaczenia kar o charakterze wolnościowym³⁹. W przeciwieństwie do przestępstwa z art. 119 § 1 k.k., za które sądy najczęściej wymierzały karę pozbawienia wolności, i to niezależnie, czy mowa jest tutaj o okresie sprzed wejścia w życie wymienionej ustawy nowelizującej, czy też po, w przypadku przestępstwa z art. 257 k.k. widać zwiększenie częstości sięgania po karę grzywny oraz karę ograniczenia wolności. Postrzegane łącznie jako dwie podstawowe kary wolnościowe zaczęły wyraźnie dominować nad tracącą na znaczeniu karą pozbawienia wolności i stały się główną formą reakcji karnej, mimo że w tym czasie nie dokonano żadnych modyfikacji w zakresie ustawowego zagrożenia przewidzianego za przestępstwo z art. 257 k.k. Od momentu wejścia w życie obowiązującego kodeksu karnego zagrożone jest ono niezmiennie karą pozbawienia wolności do lat 3. Oprócz wpływu nowelizacji z 2015 r. na orzecznictwo sądów w sprawach o przedmiotowe przestępstwo trudno jest wskazać alternatywne przyczyny dostrzeżonej zmiany bez przeprowadzenia odpowiednich, szczegółowych badań w tym zakresie.

Co też ważne, wraz ze spadkiem udziału kary pozbawienia wolności w strukturze kar orzeczonych za przestępstwo z art. 257 k.k. liczba skazań na karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania także uległa obniżeniu. W 2016 r. stanowiły one 78% skazań na tę karę, podczas gdy w 2020 r. – 57%. W sposób naturalny zmniejszył się również odsetek spraw, w których został orzeczony dozór kuratora. Danych statystycznych w tym przedmiocie dostarcza tabela 4.

³⁹ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk nr 2393, <https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/druk.xsp?nr=2393> [dostęp: 30.12.2022].

TABELA 4. Liczba skazań na poszczególne rodzaje kar za przestępstwo z art. 257 k.k. w latach 2008–2020

Rodzaje kary \ Rok	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Kara grzywny	2	3	3	3	3	3	8	19	35	35	44	64	45
Kara ograniczenia wolności	1	6	0	1	8	8	11	12	23	34	35	33	49
Kara pozbawienia wolności	12	13	13	10	11	11	29	44	32	10	20	44	28
Kara pozbawienia wolności bez zawieszenia	1	0	1	1	1	1	4	3	7	4	7	18	12
Kara pozbawienia wolności z zawieszeniem	11	13	12	9	10	10	25	41	25	6	13	26	16
Kara pozbawienia wolności z zawieszeniem z dozorem	4	7	5	3	0	0	7	14	8	1	0	3	6
Kara pozbawienia wolności z zawieszeniem bez dozoru	7	6	7	6	10	10	18	27	17	5	13	23	10
Kara mieszana	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	0	0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Sprawiedliwości opublikowanych w Informatorze Statystycznym Wymiaru Sprawiedliwości: <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/> [dostęp: 30.12.2022].

6. Wymiar bezwzględnej kary pozbawienia wolności za przestępstwa z nienawiści

Warto przyjrzeć się bliżej temu, jak prezentuje się wymiar kary pozbawienia wolności orzekanej w stosunku do sprawców przestępstw z nienawiści w sytuacji, gdy jej wykonanie nie podlega warunkowemu zawieszeniu. Dane zbiorcze za okres 2008–2020 za poszczególne przestępstwa zebrano w tabeli 5. Pominięto przy tym skazania za czyn z art. 119 § 2 k.k., jako że do momentu jego uchylenia tylko wobec jednego sprawcy została orzeczona bezwzględna kara pozbawienia wolności w wymiarze 6 miesięcy, i za czyn z art. 256 § 2 k.k., gdzie nie odnotowano żadnego skazania na tę karę.

TABELA 5. Wymiar bezwzględnej kary pozbawienia wolności orzeczonej w stosunku do sprawców poszczególnych przestępstw z nienawiści w latach 2008–2020

Kwalifikacja prawna	Wymiar kary	Wymiar kary											
		kara pozbawienia wolności bez zawieszenia ogółem	1 miesiąc	2 miesiące	3 miesiące	4–5 miesięcy	6 miesięcy	7–11 miesięcy	1 rok	powyżej 1 roku– poniżej 2 lat	2 lata	powyżej 2 lat–poniżej 3 lat	3 lata
art. 119 § 1 k.k.		198	0	0	2	32	26	66	32	29	6	2	3
art. 126a w zw. z art. 119 § 1 k.k.		2	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0
art. 256 k.k. (od 2010 r. – 256 § 1 k.k.)		8	0	0	3	3	2	0	0	0	0	0	0
art. 257 k.k.		60	2	1	12	15	11	13	5	0	1	0	0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Sprawiedliwości opublikowanych w Informatorze Statystycznym Wymiaru Sprawiedliwości: <https://isws.ms.gov.pl/baza-statystyczna/> [dostęp: 30.12.2022].

Jak wynika z zebranych danych, w przypadku przestępstwa z art. 119 § 1 k.k. sądy najczęściej decydowały się na orzeczenie kary pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania w przedziale od 7 do 11 miesięcy (33%). Nieco rzadziej owa kara była wymierzana w granicach od 4 do 5 miesięcy (16%), powyżej roku, a poniżej 2 lat (15%) i w wysokości 6 miesięcy (13%). Istotny jest fakt, że niemal 80% kar nie przekroczyło granicy roku pozbawienia wolności. W nielicznych przypadkach sądy sięgały po kary w wymiarze od 2 lat pozbawienia wolności wzwyż. Kara 2 lat pozbawienia wolności została orzeczona wobec 6 sprawców (3%), kara 3 lat pozbawienia wolności stanowiła 1,5% ogółu wymierzonych kar bezwzględnego pozbawienia wolności, a kara pozbawienia wolności powyżej 2 lat, a poniżej 3 lat – zaledwie 1%.

Za przestępstwo z art. 126a w zw. z art. 119 § 1 k.k. sądy wymierzyły łącznie 2 bezwzględne kary pozbawienia wolności. Obie orzeczone kary mieściły się w przedziale od 7 do 11 miesięcy (100%).

Karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania stosunkowo rzadko orzekano wobec sprawców przestępstwa z art. 256 § 1 k.k. (do 8 czerwca 2010 r. – art. 256 k.k.). W sytuacjach, w których sądy decydowały się na wybór tej kary, jej wymiar nie przekraczał 6 miesięcy pozbawienia wolności. W latach 2008–2020 doszło w sumie do 3 skazań na karę 3 miesięcy pozbawienia

wolności (37,5%), 3 skazań na karę mieszczącą się w przedziale od 4 do 5 miesięcy (37,5%) oraz 2 skazań na karę 6 miesięcy pozbawienia wolności (25%). Każda z wymierzonych kar była więc znacznie bliższa dolnej granicy ustawowego zagrożenia za przedmiotowe przestępstwo aniżeli tej górnej.

Niemal wszystkie bezwzględne kary pozbawienia wolności wymierzone przez sądy za przestępstwo spenalizowane w art. 257 k.k. nie przekroczyły roku. Zwykle mieściły się one w granicach od 4 do 5 miesięcy (25%) lub od 7 do 11 miesięcy (22%), często też orzekane były w wysokości 3 miesięcy (20%) czy 6 miesięcy (18%). Jedynie w 5 przypadkach (8%) doszło do skazania na karę roku pozbawienia wolności. Co ciekawe, przestępstwo z art. 257 k.k. to jedyne z analizowanych przestępstw z nienawiści, za które sądy zdecydowały się orzec karę minimalną w wysokości miesiąca pozbawienia wolności, a także karę 2 miesięcy pozbawienia wolności. Natomiast najsurowszą z wymierzonych kar była kara 2 lat pozbawienia wolności. Skazano na nią jednak tylko jednego sprawcę przedmiotowego przestępstwa (2%).

Przy łącznym ujęciu danych statystycznych właściwych wszystkim przestępstwom z nienawiści *sensu stricto* na pierwszy plan wysuwa się konkluzja, że w niemal 85% skazań na bezwzględną karę pozbawienia wolności jej wymiar nie przekraczał roku. Warto przypomnieć jednak, że przestępstwa te bynajmniej nie są zagrożone identycznymi sankcjami, co też może warunkować różnice w wysokości orzekanych kar, w tym kary izolacyjnej. Przestępstwa z art. 119 § 1 k.k. i art. 126a k.k. zagrożone są karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5, przestępstwa określone w art. 256 § 1–2 k.k. zagrożone są grzywną, karą ograniczenia wolności lub pozbawienia wolności do lat 2, a przestępstwo spenalizowane w art. 257 k.k. zagrożone jest karą pozbawienia wolności do lat 3. Z przeprowadzonej analizy jasno wynika, że średnia⁴⁰ długość kary pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania orzeczona za czyn z art. 119 § 1 k.k. wynosiła 10,7 miesiąca, za czyn z art. 256 § 1 k.k. (do 8 czerwca 2010 r. – art. 256 k.k.) – 4,3 miesiąca, z kolei za czyn z art. 257 k.k. – 6,2 miesiąca. Dwie kary wymierzone wobec sprawców przestępstwa z art. 126a w zw. z art. 119 § 1 k.k. mieściły się zaś w przedziale od 7 do 11 miesięcy. Oznacza to, że sądy stosowały najdłuższe bezwzględne kary pozbawienia wolności w przypadku skazań za przestępstwo z art. 119 § 1 k.k., czyli tego zagrożonego najwyższą sankcją i, jak się wydaje, ocenianego surowiej w określonych stanach faktycznych w porównaniu z pozostałymi przestępstwami z nienawiści.

⁴⁰ Część kar ujętych w statystykach zawiera się w konkretnych przedziałach. Z uwagi na konieczność obliczenia średniej arytmetycznej za podstawę przyjęto średnią karę z danego przedziału (np. dla przedziału 4–5 miesięcy była to kara 4,5 miesiąca pozbawienia wolności). Zob. też. A. Michalska-Warias, *Judicial Punishment Decisions Referring to Offences with Identical Statutory Punishments in the Light of Statistical Data*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2019, t. 28, nr 4, s. 112.

7. Podsumowanie

Przeprowadzona w niniejszym artykule analiza danych pozwala na wyciągnięcie kilku podstawowych wniosków. Przede wszystkim warto podkreślić jest to, że w latach 2008–2020 nastąpił zdecydowany wzrost liczby skazań za przestępstwa z nienawiści. Kiedy w 2008 r. odnotowano tylko 33 takie skazania, to w 2019 r. było ich już 340, a rok później – 263. Może to wynikać z ogólnego wzrostu tego typu przestępczości w Polsce, a przede wszystkim z większej efektywności i skuteczności organów ścigania w jej zwalczaniu. Nadto, niewykluczona jest także konkretna zmiana w sposobie społecznego postrzegania przestępstw z nienawiści bądź rosnąca świadomość konieczności eliminowania wszelkich ich przejawów, zwłaszcza zrozumienie specyfiki przedmiotowego zjawiska przez prokuratorów. Niemniej, aby móc z całą pewnością nazwać te czynniki faktycznymi przyczynami zmiany dynamiki skazań, konieczne jest przeprowadzenie innych, dodatkowych badań, co też sygnalizowano we wcześniejszych częściach tekstu.

Jeśli chodzi o praktykę orzeczniczą w sprawach o przestępstwa z nienawiści, to należy zauważyć, że początkowo to kara pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem była orzekana najczęściej za przestępstwo spenalizowane w art. 119 § 1 k.k. oraz w art. 257 k.k., a także stanowiła nie mniej niż 30% skazań za przestępstwo z art. 256 § 1 k.k. Po nowelizacji prawa karnego z 2015 r. nastąpiły pewne zmiany w strukturze orzekanych kar za przestępstwa z nienawiści. Otóż w przypadku przestępstwa z art. 119 § 1 k.k., tj. zagrożonego najwyższą sankcją, pomimo wzrostu liczby skazań na karę grzywny czy ograniczenia wolności to kara pozbawienia wolności w dalszym ciągu stanowiła podstawową reakcję karną, a ponadto wraz z upływem lat jej wykonanie rzadziej podlegało warunkowemu zawieszeniu. Może świadczyć to o zwiększonej represyjności w stosunku do sprawców tych czynów. Z kolei w przypadku przestępstw określonych w art. 126a w zw. z art. 119 § 1 k.k., art. 256 § 1 k.k. i art. 257 k.k. częściej niż w latach poprzednich orzekano kary o charakterze wolnościowym. Kara pozbawienia wolności utraciła swoją rolę dominującą, doszło bowiem do istotnej zmiany praktyki, wyrażającej się w preferowaniu kary grzywny i kary ograniczenia wolności w porównaniu z karą z natury izolacyjną. Niemniej, w sytuacjach gdy sądy decydowały się orzec karę pozbawienia wolności, w dalszym ciągu jej wykonanie było dość często warunkowo zawieszane, choć w odniesieniu do sprawców przestępstwa z art. 257 k.k. odnotowano spadek w stosowaniu tego środka probacyjnego w ostatnich latach analizowanego okresu. Może to wynikać zarówno z zaostrzenia przepisów określających przesłanki warunkowego zawieszenia wykonania kary, z ogólnego spadku liczby skazań na karę pozbawienia wolności, z podjęcia próby surowszego potraktowania części sprawców zgodnie z zasadą indywidualizacji kary, jak i z jeszcze

innych przyczyn, których poznanie wymaga przeprowadzenia szczegółowych analiz w tym zakresie.

Dla dokonania oceny stopnia punitowności wymiaru sprawiedliwości istotną wartość mają też dane statystyczne dotyczące długości wymierzanej kary bezwzględnego pozbawienia wolności. Opierając się na wyliczonej średniej arytmetycznej, można wyciągnąć wniosek, zgodnie z którym najdłuższe kary pozbawienia wolności orzekano za przestępstwo z art. 119 § 1 k.k., najkrótsze zaś – za przestępstwo z art. 256 § 1 k.k. (do 8 czerwca 2010 r. – art. 256 k.k.). W odniesieniu do sprawców wszystkich analizowanych przestępstw z nienawiści *sensu stricto* kary te były zdecydowanie bliższe dolnym granicom ustawowego zagrożenia.

Nie ulega wątpliwości, że niniejszy artykuł stanowi jedynie próbę zwrócenia uwagi na kwestię polityki karnej w sprawach o przestępstwa z nienawiści. Zawarte w nim rozważania i wnioski mogą stać się podstawą do dalszego zgłębiania zarysowanej tu problematyki. Warto w przyszłości uzupełnić stan dotychczasowej wiedzy poprzez zbadanie, jakie środki karne orzekane są samoistnie w stosunku do sprawców przestępstw z nienawiści, a także zgłębienie tematu zasadności i skuteczności sięgania po alternatywne sposoby reakcji na tego rodzaju czyny, w tym wykorzystywanie instytucji mediacji. W obliczu zmian dokonanych w obrębie art. 53 k.k. za zasadne należy uznać dokonanie w przyszłości oceny praktyki orzeczniczej sądów w sprawach o przestępstwa z nienawiści *sensu largo*, co pozwoli na uzyskanie pełnego spojrzenia na katalog reakcji karnych stosowanych wobec ich sprawców.

Bibliografia

- Badanie charakteru i skali niezgłaszanych przestępstw z nienawiści wobec członków wybranych społeczności w Polsce. Raport z badań*, Warszawa 2018, <https://www.osce.org/files/f/documents/5/3/412463.pdf> [dostęp: 26.11.2022].
- Berk R.A., Boyd E.A., Hamner K.M., *Thinking More Clearly About Hate-Motivated Crimes*, in: *Hate and Bias Crime: A Reader*, ed. B. Perry, Routledge, New York 2003, s. 49–60.
- Bieńkowska E., *Przestępstwa z nienawiści w polskim prawie karnym (uwagi de lege lata i de lege ferenda)*, w: *Ofiary przestępstw z nienawiści*, red. L. Mazowiecka, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 81–100.
- Bodnar A., *Przestępstwa motywowane uprzedzeniami. Analiza i zalecenia*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2017.
- Bodnar A., *Umorzenia przestępstw z artykułów 256 i 257 kodeksu karnego. Studium czterech przypadków*, w: *Przestępstwa nie stwierdzono. Prokuratorzy wobec doniesień o publikacjach antysemitkich*, Stowarzyszenie Otwarta Rzeczpospolita, Warszawa 2006, s. 6–19.

- Chalmers J., Leverick F., *A Comparative Analysis of Hate Crime Legislation. A Report to the Hate Crime Legislation Review*, University of Glasgow, https://consult.gov.scot/hate-crime/independent-review-of-hate-crime-legislation/supporting_documents/495517_APPENDIX%20%20ACADEMIC%20REPORT.pdf [dostęp: 26.11.2022].
- Cieśla S., *Co pokazuje orzecznictwo?*, w: *Przestępstwa z nienawiści w Polsce. Publikacja konferencyjna*, red. P. Szczepłocki, Stowarzyszenie na Rzecz Lesbijek, Gejów, Osób Biseksualnych, Osób Transpłciowych Oraz Osób Queer „Pracownia Różnorodności”, Toruń 2011, s. 29–35.
- Corcoran H., Lader D., Smith K., *Hate Crime, England and Wales 2014/15*, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/467366/hosb0515.pdf [dostęp: 26.11.2022].
- Duda M., *Przestępstwa z nienawiści. Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Maciej Duda & Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2016.
- Gliszczyńska-Grabias A., *Deficyty polskiego ustawodawstwa w zakresie przeciwdziałania mowie nienawiści i przestępstwom z nienawiści*, „Studia Prawnicze” 2014, z. 1, s. 113–128.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2022.
- <https://policja.pl/download/1/148538/Pismo27paздziernika2014przedstawiajacemetodykeprowadzeniasprawdotyczacychprzest.pdf> [dostęp: 30.12.2022].
- Informator Statystyczny Wymiaru Sprawiedliwości, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/> [dostęp: 30.12.2022].
- Jurgielewicz-Delegacz E., *Przestępczość motywowana nienawiścią*, w: E.W. Pływaczewski i in., *Kryminologia. Stan i perspektywy rozwoju. Z uwzględnieniem założeń Agendy ONZ na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*, Wolters Kluwer, Warszawa 2019, s. 617–666.
- Karsznicki K., *Przestępstwa popełniane z pobudek rasistowskich lub ksenofobicznych*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 2, s. 16–42.
- Mason G., *Legislating against Hate*, in: *The Routledge International Handbook on Hate Crime*, eds. N. Hall et al., Routledge, New York 2015, s. 59–68.
- Michalska-Warias A., *Judicial Punishment Decisions Referring to Offences with Identical Statutory Punishments in the Light of Statistical Data*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2019, t. 28, nr 4, s. 101–124.
- Młynarczyk M., *Przestępstwa z nienawiści – warunki skutecznego ścigania. Głos w dyskusji*, <https://lexso.org.pl/2022/01/11/przestepstwa-z-nienawisci-warunki-skutecznego-scigania-glos-w-dyskusji/> [dostęp: 30.12.2022].
- ODIHR, *Hate Crime Laws. A Practical Guide*, Office for Democratic Institutions and Human Rights, Organization for Security and Co-operation in Europe, <https://www.osce.org/files/f/documents/3/e/36426.pdf> [dostęp: 26.11.2022].

- ODIHR, *Prosecuting Hate Crimes. A Practical Guide*, Office for Democratic Institutions and Human Rights, Organization for Security and Co-operation in Europe, <https://www.osce.org/files/f/documents/0/0/124532.pdf> [dostęp: 26.11.2022].
- Raport ECRI dotyczący Polski (piąty cykl monitoringu), CRI(2015)20, pkt 12–13, <https://rm.coe.int/fifth-report-on-poland-polish-translation-/16808b59a2> [dostęp: 26.11.2022].
- Szymanowski T., *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego. Podstawowe problemy w świetle badań empirycznych*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2004.
- Szymanowski T., *Polityka karna w Polsce współczesnej w świetle przepisów prawa i danych empirycznych*, w: *System prawa karnego. Zagadnienia ogólne*, t. 1, red. A. Marek, C.H.Beck, Warszawa 2010, s. 209–265.
- Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk nr 2393, <https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/druk.xsp?nr=2393> [dostęp: 30.12.2022].
- Wytyczne Prokuratora Generalnego w zakresie prowadzenia postępowań o przestępstwa z nienawiści, <https://policja.pl/download/1/148530/WytyczneProkuratoraGeneralnegoz26lutego2014r.pdf> [dostęp: 30.12.2022].
- Wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 21.09.2015 r. zmieniające wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 26 lutego 2014 roku (PG VII G 021/54/13) w zakresie prowadzenia postępowań o przestępstwa z nienawiści, <https://policja.pl/download/1/175250/Wytycznezakresieprowadzeniaiostepowanoprzestepstwazn.pdf> [dostęp: 30.12.2022].

mgr PATRYCJA KOZŁOWSKA
e-mail: kozlowskapatrycja@op.pl

Kryminolożka, uzyskała tytuł magistra na Uniwersytecie Gdańskim. Absolwentka studiów podyplomowych w zakresie resocjalizacji i wczesnej interwencji społecznej. Zatrudniona w Sądzie Okręgowym w Gdańsku.

A criminologist with a master's degree from the University of Gdańsk. A graduate of postgraduate studies in rehabilitation and early social intervention. An employee of the District Court in Gdańsk.

OLGA SITARZ

<https://orcid.org/0000-0002-2075-3507>

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Instytut Nauk Prawnych

ANNA JAWORSKA-WIELOCH

<https://orcid.org/0000-0002-1209-4433>

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Instytut Nauk Prawnych

Wolność w zakresie praktyk religijnych nieletnich umieszczonych w instytucjach resocjalizacyjnych o charakterze zamkniętym i ich wychowawców*

Freedom in religious practices of minors placed in closed social rehabilitation institutions and their educators

ABSTRAKT: Niniejsza publikacja poświęcona jest wolności religijnej nieletnich osadzonych w ośrodkach izolacji penitencjarnej: znaczeniu religii dla młodych ludzi oraz prawa do praktyk i posług religijnych w ośrodkach izolacji postkryminalnej w konkurencji do prawa wychowania dziecka w zgodzie ze swoimi przekonaniem. Przedstawiono również badania przeprowadzone wśród nieletnich i wychowawców, poświęcone praktykom religijnym w takich ośrodkach, a także płynące z nich wnioski.

SŁOWA KLUCZOWE: nieletni, wolność religijna, zakład poprawczy, praktyki i posługi religijne

ABSTRACT: This publication is devoted to the religious freedom of minors incarcerated in penitentiary isolation centers: the importance of religion for young people and the right to religious practices and services in post-criminal isolation centers in competition with the right to raise a child in accordance with one's beliefs. Research conducted among minors and educators on religious practices in such centers, as well as the conclusions drawn from them, are also presented.

KEYWORDS: minors, religious freedom, correctional facility, religious practices and services

* Artykuł jest efektem badań przeprowadzonych w ramach realizacji projektu grantowego NCN – na podstawie decyzji nr 2018/31/B/HS5/02233.

1. Znaczenie religii w życiu młodego człowieka

Niezależnie od słuszności tezy o postępującej laicyzacji i sekularyzacji na całym świecie¹, wiara, obrzędy stanowią dla ogromnej większości ludzi ważny element życia codziennego lub przynajmniej w chwilach przełomu – albowiem „w rzeczywistości mamy do czynienia nie z kryzysem religii czy jej upadkiem, ale przede wszystkim z przemianą jej form i społecznych kształtów”².

Religia, religijność i wiara są na wielu płaszczyznach silnie powiązane z wykonywaniem środków izolacyjnych jako konsekwencji naruszenia norm prawnych. Na religię w takich placówkach spojrzeć można z perspektywy środków resocjalizacyjnych, potrzeb duchowych osadzonych lub realizacji ich wolności religijnej. Stąd w piśmiennictwie penitencjarnym poświęca się dużo uwagi znaczeniu religii i jej obrzędowości w trakcie wykonywania kary. W przypadku orzeczenia o umieszczeniu nieletniego w ośrodkach izolacji w związku z popełnieniem czynu karalnego rozważania o znaczeniu religii są równie aktualne.

Wielu autorów chętnie podziela pogląd, że właśnie religijne inspiracje legły u podstaw podejścia resocjalizacyjnego (jeśli sięgnąć po tzw. system celkowy i zasadę *ora et labora*). I chociaż sam, zarysowany tu, system ostatecznie się nie sprawdził, nie można bagatelizować znaczenia i miejsca religii w procedurze wykonawczej³. Zdaniem Macieja Bernasiewicza religia jako siła, dzięki której uzyskać można pozytywną zmianę osobowości, a także uruchomić transgresję tożsamości (*faith as a force for positive change*) czy wręcz zmniejszyć współczynniki przestępczości (*faith can play a positive role in diminishing or mitigating crime*), sygnalizuje ciekawy kierunek badań, jeszcze słabo rozwinięty w analizach kryminologicznych oraz korekcyjnej pracy socjalnej (*clinical social work*)⁴.

Wciąż zatem aktualne pozostaje pytanie, czy postawy religijne mogą sprzyjać resocjalizacji skazanych i nieletnich, wobec których zastosowano środki izolacyjne. Znaczenia wartości religijnych dla egzystencji wielu ludzi nie można negować. Zdaniem Jana D. Pola uzasadnione jest odwoływanie się w resocjalizacji do prawidłowo ukształtowanej religijności, biorąc pod uwagę również to, że większość naszego

¹ K. Bochenek, *Zjawisko laicyzacji w społeczeństwie ponowoczesnym (konteksty filozoficzne)*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2019, t. 16, nr 1, s. 77–86.

² J. Mariański, *Sekularyzacja jako megatrend społeczno-kulturowy*, „Relacje Międzykulturowe” 2017, 1, s. 257.

³ J. Nikołajew, *Duszpasterstwo więzienne, tradycje, teraźniejszość, perspektywy*, Wydawnictwo Polifymnia, Lublin 2009, s. 14; J.D. Pol, *Religijne inspiracje w resocjalizacji penitencjarnej*, w: *Współczesne uwarunkowania i wzory procesów resocjalizacji, reintegracji, inkluzji*, red. K. Marzec-Holka, K. Mirosław-Nawrocka, J. Moleda, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2014, s. 2.

⁴ M. Bernasiewicz, *Religia i konwersja jako potencjał w resocjalizacji*, „Resocjalizacja Polska” 2017, 14, s. 30.

społeczeństwa miała szansę na gruntowną edukację religijną, która może pomóc w przyjęciu norm zgodnych ze standardami życia społecznego. W opinii autora działania naprawcze i odnowa życia religijnego mogą stanowić zespół środków korekcyjnych skierowanych do człowieka uwikłanego w życie przestępcze i odbywającego karę pozbawienia wolności. J.D. Pol przekonuje, że „klasyczne” metody resocjalizacyjne nie trafiają do wnętrza skazanego, natomiast duszpasterstwo więzienne poprzez odwoływanie się do sumienia, poczucia winy, potrzeby przebaczenia i pojednania oraz podtrzymywanie aktywnego zaangażowania w praktyki religijne może sprzyjać resocjalizacji⁵. Niewątpliwie tezy o wpływie religii na resocjalizację skazanych odnieść można do procesu resocjalizacyjnego nieletnich przebywających w zakładach poprawczych lub młodzieżowych ośrodkach wychowawczych. Autor przywołuje także pogląd, iż „Badania naukowe ukazują, że doświadczenie religijne, przyjmowane wartości, postawa religijna człowieka mają konstruktywny i twórczy wpływ na tworzenie się zdrowej osobowości”⁶. O wartościowym wpływie religii przekonany jest również Jerzy Skrzypek, który wskazuje: „[...] religia wpływa na kształtowanie się wielu cech pozytywnych, między innymi empatii, zachowań prospołecznych, zachowań moralnych, a regulacyjny wpływ norm i nakazów religijnych na moralność więźniów jest zależny od indywidualnego i specyficznego stosunku do wiary”⁷. Ponadto wskazuje się, że takie wyznaczniki religijności, jak: wiara, modlitwa, ufność, pobożność, uznawanie wartości *sacrum*, kult religijny, mogą stać się czynnikami wspomagającymi wychowanie młodzieży⁸. W innym miejscu J.D. Pol z aprobatą przywołuje słowa Ericha Fromma, że religia ma wartość terapeutyczną, przyczynia się do rozwoju oraz jest pomocna w procesie samourzeczywistnienia; zaspokaja potrzebę posiadania układu odniesienia i przedmiotu czci⁹.

Religia może wspierać w trudnych okresach życia, do których niewątpliwie należy izolacja postkryminalna¹⁰. Stąd też pojawiające się pytania badawcze, czy

⁵ J.D. Pol, *Czy postawy religijne mogą sprzyjać resocjalizacji skazanych?*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2002, 18, s. 489, 492–494.

⁶ J.D. Pol, *Religijne inspiracje...*, s. 3.

⁷ J. Skrzypek, *Typ religijności więźniów a ich postawy moralne i poczucie winy*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1977, 16–17, s. 69, cyt. za: J.D. Pol, *Religijne inspiracje...*, s. 8.

⁸ M.E. Ruszel, *Psychologiczne aspekty zamykania się młodzieży na religię*, „Studia Gdańskie” 2016, t. 39, s. 249.

⁹ J.D. Pol, *Religijne inspiracje...*, s. 2. Por. także: W. Shuter, *Sharing Our Humanity: The Psychological Power of the Catholic Mass*, „American Imago” 2006, vol. 63, no. 1, s. 7–23, <http://www.jstor.org/stable/26305291> [dostęp: 22.01.2024].

¹⁰ Autorki, prowadząc szerokie badania dotyczące wolności religijnej skazanych, tymczasowo aresztowanych i nieletnich osadzonych w jednostkach izolacyjnych, posługują się zbiorczym terminem „jednostki izolacji postkryminalnej” na określenie zakładów karnych, aresztów śledczych, zakładów poprawczych i młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Wszystkie te miejsca stosowane są w związku z popełnieniem czynu zabronionego w postaci przestępstwa, przestępstwa skarbowego,

wiara i religia pomagają wychowankom w instytucji izolacji dla nieletnich znosić trudy pobytu w placówce¹¹. Wskazuje się na podstawie przeprowadzonych badań, że osoby odbywające karę pozbawienia wolności, cechujące się aktywnym życiem duchowym skoncentrowanym religijnie, wykazały istotnie wyższy poziom metafizycznej jakości życia aniżeli osoby reprezentujące pozostałe podtypy życia duchowego. W przypadku innych rodzajów jakości życia, a także wskaźnika ogólnej jakości życia, różnice między osobami reprezentującymi różne typy życia duchowego okazały się statystycznie nieistotne. Komponent metafizyczny związany jest z wartościami duchowymi i transcendentnymi, które ułatwiają więźniom przetrwanie okresu izolacji. Dlatego wydaje się, że poziom metafizycznej jakości życia jest szczególnie ważny dla osób odbywających karę pozbawienia wolności. Stanowi on bowiem odpowiedź na trudności i problemy związane z pozbawieniem wolności oraz jest sposobem na przystosowanie się do sytuacji¹². Wyraźnie pozytywny wpływ religii na komfort człowieka w sytuacjach trudnych widać w założeniach paradygmatu stresu życiowego (*life stress paradigm*), sformułowanego przez Christophera Ellisona. Zgodnie z wyrażonymi przez niego tezami religijność może mieć pozytywny wpływ na zdrowie fizyczne i psychiczne oraz na jakość życia m.in. dlatego, że przynależność religijna jest potencjalnym źródłem zasobów pomagających w radzeniu sobie z przeciwnościami losu. Zasoby te pozwalają na lepszą adaptację do nowych sytuacji życiowych oraz na radzenie sobie ze stresem, zwłaszcza w przypadku ciężkiej choroby własnej lub członka rodziny czy w razie owdowienia. W świetle przyjętego paradygmatu funkcję adaptacyjną spełniają rytuały religijne, zarówno prywatne, jak i wspólnotowe. Podkreśla się także szczególnie ważną rolę modlitwy, która z jednej strony bywa postrzegana jako posiadająca ozdrowieńczą moc, a z drugiej daje, zwłaszcza w przypadku choroby, poczucie sprawowania kontroli nad sytuacją. Często zwrot w kierunku modlitwy następuje w trakcie ciężkich, nieuleczalnych chorób, zwłaszcza nowotworowych (wokół których koncentruje się największej badań)¹³. Wszystkie te założenia bez wątpienia mogą stać się aktualne

wykroczenia lub czynu karalnego. Jedno z nich stosowane jest po prawomocnym przypisaniu winy, jedno – jako środek zabezpieczający po uprawdopodobnieniu popełnienia przestępstwa, dwa – jako środek poprawczy lub wychowawczy po przypisaniu czynu karalnego. W literaturze nie ma zbiorczej nazwy na wszystkie te ośrodki izolacji, stąd konieczność sformułowania takiej nazwy, nawiązującej do funkcjonalnego związku izolacji z *crimen* (w szerokim tego słowa znaczeniu).

¹¹ S. Bębas, *Rola religii w procesie resocjalizacji*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2015, s. 161.

¹² B. Skowroński, A. Domżańska, *Duchowość osób odbywających karę pozbawienia wolności*, „Resocjalizacja Polska” 2017, 13, s. 106–107. O duchowości więźniów i znaczeniu religii chrześcijańskiej w jej kształtowaniu pisze T. Sakowicz, *Duchowość więźniów*, w: *Małe miasta: duchowość pozakanoniczna*, red. M. Zemło, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2020, s. 421–450.

¹³ B. Woźniak, *Zaangażowanie religijne a stan zdrowia osób w wieku podeszłym: mechanizmy zależności, wybrane wyniki badań*, „Przegląd Socjologiczny” 2012, 61 (2), s. 215.

w warunkach izolacji postkryminalnej orzekanej wobec nieletnich. Nie można również tracić z pola widzenia funkcji religii, które Barbara Woźniak przywołuje za Kennethem Pargamentem: religia pomaga nadać sens negatywnym okolicznościom życiowym, pozwalając na zinterpretowanie ich w religijnych kategoriach. Doświadczając przeciwności losu, osoby religijne patrzą na nie jak na rodzaj próby będącej okazją do rozwoju, następuje więc reewaluacja negatywnego zdarzenia. Religia może być też źródłem poczucia kontroli nad sytuacją oraz pocieszenia w trudnych okolicznościach życiowych, a także źródłem wsparcia (np. ze strony wspólnoty religijnej czy kapłana). Ostatnia z funkcji to osobisty rozwój w ramach religii i poszukiwanie nowych wartości¹⁴.

Obraz religii i religijności nie zawsze jednak ma tak pozytywny wydźwięk. Znamienny jest tytuł publikacji: *Is Going to Church Good or Bad for You? Denomination, Attendance and Mental Health of Children in West Scotland*¹⁵. Przedmiotem badań przedstawionych w tym artykule był związek między religijnością a zdrowiem psychicznym dzieci, a konkretnie związek cotygodniowego uczęszczania do kościoła z miarami zdrowia psychicznego 11-latków z dwóch głównych wyznań chrześcijańskich w zachodniej Szkocji. Autorzy badań przekonują, że jedynym miernikiem zdrowia psychicznego, który wykazał podobny związek z uczęszczaniem do kościoła w obu wyznaniach, była agresja, która była mniej powszechna wśród osób uczęszczających co tydzień. Poczucie własnej wartości, lęk i depresja wykazywały interakcję w taki sposób, że cotygodniowe uczęszczanie do kościoła wiązało się albo z korzyścią dla katolików, albo z niekorzyścią dla dzieci należących do Kościoła szkockiego, albo z obydwoją. Dokuczanie/znęcanie się w niewielkim stopniu stanowiło czynnik pośredniczący w tych relacjach. Autorzy sformułowali tezę, że w systemie edukacji, w którym istnieją oddzielne szkoły katolickie i „bezwyznaniowe”, związek między uczęszczaniem do kościoła a zdrowiem psychicznym może zależeć od tego, czy uczęszczanie do kościoła jest normatywne w grupie rówieśniczej¹⁶. *Toutes proportions gardées* warto odnotować inny niepokojący trend,

¹⁴ Ibidem, s. 216.

¹⁵ J.E. Abbotts, R.G.A. Williams, H.N. Sweeting, P.B. West, *Is Going to Church Good or Bad for You? Denomination, Attendance and Mental Health of Children in West Scotland*, „Social Science & Medicine” 2004, vol. 58, issue 3, s. 645–656.

¹⁶ „The only mental health measure to show a similar relationship with church attendance in both denominations was aggression, which was less prevalent among weekly attenders. Self-esteem, anxiety and depression all demonstrated an interaction, such that weekly church attendance was associated either with advantage for Catholics, disadvantage for children with a Church of Scotland affiliation, or both. Teasing/bullying acted in a small way as a mediating factor in these relationships. In an education system with separate Catholic and ‘non-denominational’ schools, we hypothesise that the relationship between church attendance and mental health may be contingent on whether church attendance is normative within the peer group” – ibidem, s. 645.

opisywany w opracowaniach religijnych i socjologicznych. Ksiądz Andrzej Kobyliński pisze: „Na przestrzeni dwóch ostatnich dekad w kręgach chrześcijańskich bardzo wzrosło zainteresowanie problemem nadużyć duchowych (ang. *spiritual abuse*). Szczególnie w takich krajach jak Stany Zjednoczone, Francja czy Wielka Brytania poddaje się to zjawisko pogłębionym analizom filozoficznym, psychologicznym, socjologicznym, teologicznym, kulturowym. Nadużycia duchowe, nazywane również nadużyciami religijnymi lub przemocą duchową, oznaczają różne formy sprawowania władzy i kontroli nad ludźmi za pomocą religii, wiary albo przekonań światopoglądowych. Przemoc duchowa nie ogranicza się do jednej religii, wyznania czy grupy ludzi. Może się zdarzyć w każdej społeczności. Tego rodzaju nadużycia można odnotować we wspólnotach religijnych i związkach wyznaniowych, ale także w relacjach społecznych i zawodowych lub w życiu rodzinnym. Przemoc duchowa może być stosowana w różnych sytuacjach. Osoba nie musi być członkiem rodziny ani duchowym przywódcą, aby szkodzić swoim ofiarom w wymiarze duchowym. W przemocy duchowej dana osoba wykorzystuje władzę, wiedzę, strach, zastraszanie, ukrytą perswazję, aby bezpodstawnie kontrolować innych ludzi i wpływać w nieodpowiedni sposób na ich życie. Głównymi elementami nadużyć duchowych są takie działania, jak zniewolenie, przymus, ograniczenie wolności osobistej, manipulacja, niewłaściwa perswazja odwołująca się do Pisma Świętego bądź innych tekstów religijnych, ingerowanie w intymność i prywatność jednostki, bezpodstawne sugerowanie określonych postaw i zachowań uzasadnianych rzekomą wolą Bożą, przejmowanie władzy psychicznej nad innymi ludźmi itd. Nadużycia religijne mogą powodować urazy emocjonalne i psychiczne, wpływając negatywnie na życie ludzi”¹⁷. W pewnym sensie z analizowanym zjawiskiem wiąże się zagadnienie coraz szerzej opisywanej przemocy symbolicznej (*symbolic power, soft power, symbolic domination, domination symbolique, symbolic violence*). Dobrosława Wężowicz-Ziółkowska objaśnia, powołując się na twórcę pojęcia – Pierre’a Bourdieu, że obiektywna symboliczna przemoc to narzucanie pewnej arbitralności kulturowej przez równie arbitralną władzę, instytucje jawnie lub skrycie wychowawcze, „powołane” (samopowołujące się) do działania pedagogicznego, a do instytucji takich zalicza m.in. Kościół¹⁸. Warto wspomnieć o tzw. paradoksie przemocy symbolicznej, która może być stosowana tylko wtedy, gdy jest postrzegana jako coś naturalnego i życiowego¹⁹.

¹⁷ A. Kobyliński, *Problem psychomanipulacji religijnej w kontekście globalnej pentekostalizacji chrześcijaństwa*, „Człowiek i Społeczeństwo” 2022, t. 54, s. 104.

¹⁸ Por. D. Wężowicz-Ziółkowska, *Przemoc symboliczna albo o społecznych warunkach ewolucji memetycznej*, „Teksty z Ulicy. Zeszyt memetyczny” 2007, nr 11, s. 49–59.

¹⁹ C. Kramsch, *Language as Symbolic Power. Key Topics in Applied Linguistics*, Cambridge University Press, Cambridge 2020, s. 97–116.

W tym miejscu – reasumując przedstawione uwagi – stanowczo należy jednak podkreślić, że niezależnie od oceny znaczenia religii w życiu młodego człowieka, wpływu religii na prospołeczną postawę nieletnich oraz ich komfort psychiczny, wolność religijna jest uznanym prawem człowieka, również niedorosłego. I to jest najważniejszy argument przestrzegania tej wolności oraz monitorowania sposobu jej realizacji.

2. Wolność religijna w ośrodkach izolacji dla nieletnich

Izolacja nie jest łatwa dla żadnego sprawcy, a tym bardziej dla takiego, który wciąż jest dzieckiem²⁰. Z tego względu zapewnienie wolności religijnej nieletnim osadzonym w jednostkach postkryminalnej izolacji, którzy często czują się zagubieni, wymagają większego wsparcia i pociechy, jawi się jako szczególnie ważne, a jednocześnie trudne do urzeczywistnienia.

W ośrodkach detencji dla nieletnich ujawniają się wszelkie trudności techniczne i wolnościowe, charakterystyczne dla każdej izolacji postkryminalnej. Ograniczony dostęp do posług i praktyk religijnych, konieczność zapewnienia bezpieczeństwa osadzonym, czasami wzajemnej izolacji, mogą zarówno ograniczać wolność religijną tym osadzonym, którzy chcieliby szeroko uczestniczyć w życiu religijnym, jak i narzucać udział w różnych praktykach tym nieletnim, którzy życzenia takie go nie mają. Obydwie te sytuacje są nieprawidłowe, ponieważ za przejaw naruszenia wolności sumienia w aspekcie negatywnym uznaje się m.in. poddanie kogoś wbrew jego wyraźnej woli czynnościom, które stanowią formę praktyki religijnej²¹. „Naruszenie »swobody wyznania« jako dobra osobistego ma miejsce w razie uniemożliwienia lub utrudnienia komuś wyrażania jego przekonań religijnych oraz wykonywania praktyk religijnych, w razie podjęcia wobec niego działań będących formą szykany w różnych sferach życia społecznego lub zawodowego ze względu na przekonania religijne, ale także w razie narzucenia mu obowiązku przyjęcia określonej religii czy obowiązku wykonywania pewnych praktyk religijnych. Tak samo należy potraktować poddanie kogoś wbrew jego woli czynnościom, które stanowią formę praktyki religijnej. Osoba identyfikująca się z określonym wyznaniem aprobuje przyjęte w nim praktykowanie i nauczanie, w tym sposób uprawiania kultu, modlitwy, obrzędy. Osoba niewierząca ma prawo odrzucać te formy zachowań,

²⁰ O. Sitarz, A. Jaworska-Wieloch, J. Hanc, *Religious Freedom in the Educational Process Conducted in Isolation Centers for Juvenile Perpetrators of Criminal Acts*, in: *Educational Challenges of Religious Freedom*, eds. T. Huzarek, J. Wólkowski, Vienna University Press, Pelplin 2021, s. 325 i nast.

²¹ B. Janiszewska, *Art. 23. Dobra osobiste człowieka*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1: Część ogólna, cz. 1: (art. 1–55(4)), red. J. Gudowski, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, s. 396–397.

jako sprzeczne z jej światopoglądem, nawet gdyby ich wymiar był tylko symboliczny. Poddanie osoby wyznającej określoną religię wbrew jej woli praktyce przyjętej w innej religii godzi w jej wolność sumienia, niezależnie od intencji osób, za sprawą których to nastąpiło. Tak samo trzeba ocenić poddanie praktyce religijnej osoby niewierzącej. Określenie »poddanie praktyce religijnej« nie obejmuje sytuacji, gdy ktoś obserwuje wykonywanie przez innych czynności religijne dlatego, że przypadkiem lub z nawet z zamysłem znalazł się w miejscu i czasie ich odbywania. Poddanie człowieka nieakceptowanym przez niego praktykom religijnym nie jest [...] zdarzeniem drobnym, banalnym, niezasługującym na udzielenie ochrony na podstawie art. 23 k.c.»²². Z tego względu transmitowanie przez radiowęzły modlitw lub nabożeństw dla wszystkich osadzonych, także tych, którzy sobie tego nie życzą, również może negatywnie oddziaływać na sferę wolności religijnej.

Prawo do wolności religijnej w jednostkach izolacji postkryminalnej dla nieletnich jest silnie poręczane przez ustawodawcę. Zgodnie z art. 4 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania prawo uczestniczenia w czynnościach i obrzędach religijnych oraz wypełniania obowiązków religijnych i obchodzenia świąt religijnych oraz prawo do posiadania i korzystania z przedmiotów potrzebnych do uprawiania kultu i praktyk religijnych przysługują też m.in. osobom przebywającym w zakładach karnych, poprawczych i wychowawczych oraz aresztach śledczych, ośrodkach przystosowania społecznego oraz schroniskach dla nieletnich. Z kolei w myśl art. 107 ust. 1 pkt 4 ustawy z 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich²³ nieletni umieszczony w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, okręgowym ośrodku wychowawczym, zakładzie poprawczym lub schronisku dla nieletnich ma prawo do korzystania z wolności religijnej.

Przywołana ustawa precyzuje w art. 113, że korzystanie przez nieletniego z wolności religijnej nie może naruszać wolności i praw innych osób ani zakłócać ustalonego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, okręgowym ośrodku wychowawczym, zakładzie leczniczym, zakładzie poprawczym lub schronisku dla nieletnich porządku wewnętrznego. Uprawnienia w zakresie prawa do wolności religijnej zostały skonkretyzowane w art. 114, zgodnie z którym nieletni umieszczony w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, okręgowym ośrodku wychowawczym, zakładzie poprawczym lub schronisku dla nieletnich ma prawo do wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych, w tym do bezpośredniego uczestniczenia w odprawianych w nich w dni świąteczne nabożeństwach, do słuchania nabożeństw transmitowanych przez środki masowego przekazu, a także do posiadania służących do wykonywania praktyk religijnych książek, pism i przedmiotów (ust. 1).

²² Wyrok SN z 20 września 2013 r., sygn. akt II CSK 1/13, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/orzeczenia3/ii%20csk%201-13-1.pdf> [dostęp: 02.05.2024].

²³ Dz.U. z 2022 r., poz. 1700.

Nieletni ma prawo do uczestniczenia w prowadzonym w ośrodku, zakładzie lub schronisku nauczaniu religii, działalności charytatywnej albo społecznej Kościoła lub innego związku wyznaniowego, a także do spotkań indywidualnych z duchownym Kościoła lub innego związku wyznaniowego, do którego należy. Duchowni ci mogą odwiedzać nieletnich w pomieszczeniach, w których przebywają (ust. 2).

Problemy związane z wolnością religijną w ośrodkach izolacji postkryminalnej dla nieletnich są potęgowane przez trudności z określeniem podmiotu podejmującego decyzję w obszarze wolności religijnej nieletniego, w szczególności w zakresie uprawnienia rodziców względem ich dziecka do podejmowania decyzji w przypadku orzeczenia środka wychowawczego lub poprawczego.

Orzeczenie środka poprawczego nie powoduje utraty przez rodziców ich praw rodzicielskich. Choć wykonywanie środka o charakterze izolacyjnym faktycznie pozbawia rodziców możliwości podejmowania decyzji w wielu ważnych sprawach nieletniego, to ustawodawca wyraźnie nie odbiera im uprawnień w sferze wychowania religijnego. Zostały one jednoznacznie poręczone w przepisach regulujących wykonywanie środka poprawczego wobec nieletnich.

Stosownie do art. 114 ust. 3 ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich wykonywanie praktyk religijnych i korzystanie z posług religijnych w ośrodku, zakładzie lub schronisku odbywa się zgodnie z wolą rodziców nieletniego albo co najmniej tego z rodziców, pod którego stałą pieczę nieletni faktycznie pozostaje, albo opiekuna nieletniego, albo zgodnie z wolą nieletniego, jeżeli jest pełnoletni (tj. ukończył lat 18), wyrażoną w formie pisemnego oświadczenia (ust. 3).

Widoczne jest tym samym, że obecnie obowiązująca ustawa zezwala na respektowanie przekonań religijnych jedynie w przypadku tych nieletnich, którzy są pełnoletni, i po złożeniu pisemnego oświadczenia. Z kolei o wykonywaniu praktyk religijnych i korzystaniu z posług religijnych przez młodszych osadzonych decydują ich rodzice, bez konieczności wzięcia pod uwagę zdania dziecka.

Jest to regres w stosunku do poprzednio obowiązującego stanu prawnego, ponieważ wydane do ustawy z 1982 r. – Prawo o postępowaniu w sprawach nieletnich²⁴ rozporządzenie z 14 września 2001 r. w sprawie szczegółowych zasad uczestniczenia w lekcjach religii i praktykach religijnych, korzystania z posług religijnych i organizacji pracy duszpasterskiej w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich²⁵ stanowiło w § 2 ust. 1, że uczestniczenie nieletnich w lekcjach religii i praktykach religijnych, korzystanie z posług religijnych i organizacja pracy duszpasterskiej w zakładzie odbywają się zgodnie z wolą rodziców (opiekunów) lub z uwzględnieniem woli nieletniego, wyrażonej w najprostszej formie oświadczenia,

²⁴ Dz.U. z 1982 r., nr 35, poz. 228.

²⁵ Dz.U. z 2001 r., nr 106, poz. 1157.

w ramach organizacji pracy w zakładzie, przy zapewnieniu zasad bezpieczeństwa zakładu i przestrzegania praw nieletnich.

Obecnie brak jest podstawy normatywnej do uwzględniania woli niepełnoletnich osadzonych w zakresie realizowania przez nich wolności religijnej, zwłaszcza że osiągnięcie cenzusu pełnoletniości wpisuje się w art. 12 ust. 1 ustawy o systemie oświaty²⁶, według którego publiczne przedszkola i szkoły podstawowe organizują naukę religii na życzenie rodziców, a publiczne szkoły ponadpodstawowe na życzenie bądź rodziców, bądź samych uczniów; po osiągnięciu pełnoletniości o pobieraniu nauki religii decydują uczniowie. Oznacza to, że według ustawodawcy dopiero po skończeniu lat 18 uczniowie nabywają prawo do samodzielnego decydowania o uczestnictwie w nauczaniu religii.

Zauważyć należy, że w Niemczech dziecko po ukończeniu 14. roku życia całkowicie samodzielnie może decydować o uczęszczaniu na lekcje religii, a nawet o swej przynależności wyznaniowej. Na Słowacji oraz na Litwie wiek uprawniający do samodzielnego decydowania o uczestniczeniu w lekcjach religii to 15 lat. We Włoszech z reguły już 13-latkowie decydują o udziale w lekcjach religii²⁷.

Istotne jest podkreślenie, że nawet badania potwierdzające pozytywny wpływ (określonej) religii na kształtowanie osobowości człowieka i korekturę jego błędnych wyborów nie uzasadniają przymusowego charakteru uczestnictwa w jakichkolwiek formach praktykowania. Inaczej działa reguła w sytuacjach odwrotnych. Ustalenie, że jakaś religia (niekoniecznie oficjalnie uznana) ma wpływ demoralizujący – niesie wartości sprzeczne z porządkiem prawnym, ze spokojem społecznym, z powszechnie uznawanymi normami – może stać się podstawą zakazania nieletniemu udziału w praktykach takiego Kościoła.

3. Badania – zakres, metoda, wyniki, dyskusja

Zanim zaprezentowane zostaną wyniki badań przeprowadzonych w ramach projektu „Standardy respektowania prawa do wolności religijnej osób osadzonych w zakładach karnych, aresztach śledczych oraz młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i zakładach poprawczych”, warto przedstawić kilka danych uzyskanych przez innych badaczy.

Ciekawym punktem wyjścia może być badanie dotyczące motywacji praktyk religijnych młodzieży w wieku od 15 do 20 lat, przeprowadzone na grupie 500 chłopców i 500 dziewcząt w następujących miastach: Warszawie, Kra-

²⁶ Dz.U. z 2022 r., poz. 2230.

²⁷ *Wolność sumienia osób niepełnoletnich*, <https://rownoscwszkole.pl/images/poradnik/poradnik-wolnosc-sumienia-niepelnoletnich.pdf> [dostęp: 01.2024].

kowie, Katowicach i Poznaniu, w okresie od 15 marca do 30 kwietnia 1970 r. Uzyskano następujące odpowiedzi dotyczące praktyk religijnych: 71,6% praktykowało z potrzeby wewnętrznej, 31,0% – z przyzwyczajenia, 24,7% – z nakazu Kościoła, 11,8% – z nakazu rodziców, 6,2% stanowiły inne motywy, takie jak: obowiązek, miłość do Boga, bojaźń przed Bogiem, potrzeba kontaktu z Kościołem, spotkanie z sympatią, na życzenie innej osoby, z racji bycia wierzącym, z powinności lepszego poznania wiary, z obawy przed wyrzutami sumienia, z wychowania i inne²⁸.

Szersze badania postaw religijnych nieletnich pochodzą z początków lat 90. ubiegłego wieku i przeprowadzono je w 6 placówkach wobec 200 ankietowanych²⁹. W świetle badań ustalono wówczas, że w analizowanej populacji osoby deklarujące się jako wierzące i praktykujące to 86 nieletnich (43% ogółu), wychowankowie deklarujący się jako wierzący, ale niepraktykujący to 84 respondentów (42% ogółu), jako niewierzący – 30 badanych (15% ogółu). Na 170 wychowanków wyznających jakąś religię aż 166 osób (97,6%) to wyznawcy religii rzymskokatolickiej, ponadto 1 deklaruje się jako baptysta, 1 – świadek Jehowy, 1 jako mahometanin, 1 osoba wyznaje hinduizm. Przebywający w zakładach poprawczych chodzą na nabożeństwa. Szczegółowa analiza wykazuje jednak, że na mszę świętą systematycznie uczęszcza w grupie osób deklarujących się jako wierzące i praktykujące zaledwie 41,9%, a w grupie wierzących, ale niepraktykujących oraz niewierzących nikt. Czasem na mszę świętą spośród wierzących i praktykujących chodzi 58,1%, spośród osób określających się jako wierzące, ale niepraktykujące – 75% i aż 36,7% (sic!) wychowanków deklarujących się jako niewierzący. Autor badań przeanalizował także wpływ religijności na postawę nieletnich. Zweryfikował korelację między deklarowanym stosunkiem do wiary a uzyskiwaną najwyższą nagrodą – urlopem. Okazało się, że pomiędzy poszczególnymi podgrupami nie ma istotnych różnic w liczbie udzielanych urlopów (niewierzący i wierzący, ale niepraktykujący korzystali nawet z urlopów częściej niż wierzący i praktykujący). Odsetek wychowanków korzystających w ciągu 6 miesięcy więcej niż 2 razy z urlopu jest największy w podgrupie wierzących, ale niepraktykujących, nieco mniejszy wśród niewierzących, a najmniejszy wśród wierzących i praktykujących. Również badanie uczestnictwa w grupach nieformalnych dało zaskakujące wyniki: największy odsetek grypsujących (54,7%) znajduje się w podgrupie wychowanków wierzących i praktykujących, nieco mniejszy w populacji wierzących, ale niepraktykujących (41,7%), a najmniejszy w zbiorowości niewierzących (36,7%).

²⁸ S. Kisiel, *Duszpasterstwo na tle potrzeb psycho-duchowych*, Wyższe Seminarium Duchowne, Siedlce 1977, s. 32, 45–46, podane za: M.E. Ruszel, *Psychologiczne aspekty...*, s. 251.

²⁹ Z. Lorek, *Stosunek wychowanków zakładów poprawczych do religii*, Arch.Krym. 1992, t. 18, s. 169 i nast.

Religijność i praktyki religijne wychowanków zakładów resocjalizacyjnych dla nieletnich zbadaliśmy na dużej grupie badawczej 997 podopiecznych we wszystkich 32 zakładach resocjalizacyjnych dla nieletnich w Polsce (schroniska i zakłady poprawcze) Sylwester Bębas w latach 2011–2014. Zgodnie z uzyskanymi danymi 73,3% badanych deklaroowało się jako osoby wierzące, 16,04% jako religijnie obojętne oraz 10,63% jako niewierzące. W świetle otrzymanych wyników autor sformułował m.in. tezę o wpływie pobytu w placówce na stosunek badanych do religii i wiary. Otóż, 55,57% respondentów deklaroowało, że ich stosunek do wiary i religii pod wpływem pobytu w placówce nie zmienił się. Tylko 0,6% badanych przyznało, że ich stosunek do tych wartości zmienił się na gorsze. Natomiast 20,96% badanych młodych ludzi potwierdziło, że ich pobyt w schronisku dla nieletnich lub zakładzie poprawczym zmienił ich stosunek do wiary na lepsze³⁰.

Przeprowadzone przez nas badania miały nieco odmienny charakter. Interesowała nas nie tyle religijność nieletnich w jednostkach izolacyjnych bądź wpływ religii na ich zachowanie, ile przestrzeganie prawa wolności religijnej: w znaczeniu pozytywnym – umożliwienie praktykowania religii, jak i negatywnym – powstrzymanie się od ingerencji, narzucania zachowań w sferze wolności religijnej. Tu przedstawione zostaną tylko wybrane zagadnienia badawcze.

Na wstępie poczynić należy kilka krótkich (podstawowych) uwag metodologicznych. Badania przeprowadzone zostały na podstawie ankiet anonimowych, zawierających pytania zamknięte i otwarte³¹. Przygotowano dwa rodzaje ankiet – dla nieletnich wychowanków oraz dla wychowawców. Udział w testach był całkowicie dobrowolny, autorzy pozyskali także zgodę Komisji Etyki Badań UŚ na tego rodzaju analizę. Nieletni wychowankowie z 7 młodzieżowych ośrodków wychowawczych oraz z 9 zakładów poprawczych³² wypełnili w sumie 209 ankiet. Wśród

³⁰ S. Bębas, *Rola religii...*, s. 202–203, 290–292.

³¹ W ankietach dla nieletnich osadzonych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i zakładach poprawczych zostały wydzielone części zaadresowane do osób różnych wyznań lub niewierzących. Ankietę uwzględniała ewentualnie odmienną sytuację osób różnych wyznań i niewierzących. Zadawaliśmy pytania o ograniczenia związane z pandemią i ich odbiór przez nieletnich. Pytania ankietowe zostały skonsultowane z profesorem teologii (duchownym rzymskokatolickim), do zadań którego – w ramach prowadzonej działalności naukowej i duszpasterskiej – należały kwestie wyznaniowe, w tym ekumeniczne. Zastrzec jednak musimy, że w odpowiedziach na pytania ankietowe znajdują się nieścisłości teologiczne, gdyż nawet osoby wierzące nie zawsze dobrze znają Katechizm Kościoła katolickiego czy nawet elementarne podstawy teologiczne swojej wiary. Drugim konsultantem była doktorka socjologii. W przytaczanych wypowiedziach zachowaliśmy oryginalną pisownię.

³² Racibórz – Zakład Poprawczy i Schronisko dla Nieletnich, Warszawa-Falenica – Zakład Poprawczy i Schronisko dla Nieletnich, Białystok – Zakład Poprawczy, Nowe nad Wisłą – Zakład Poprawczy, Grodzisk Wielkopolski – Zakład Poprawczy, Mrozy – Zakład Poprawczy i Schronisko dla Nieletnich, Świecie nad Wisłą – Zakład Poprawczy, Trzemeszno – Zakład Poprawczy, Szubin – Zakład Poprawczy i Młodzieżowy Ośrodek Adaptacji Społecznej, Wrocław – Młodzieżowy Ośrodek Wycho-

nich było: 71 dziewcząt oraz 122 chłopaków (16 osób nie podało płci). Ponadto, na ankietę odpowiedziało 109 pedagogów pracujących w tych samych ośrodkach dla nieletnich. Wśród nich znakomita większość to: pedagodzy, wychowawcy, nauczyciele, psychologzy; ankietę wypełnili też: strażnik, kierownik internatu, kapelan – nauczyciel religii, katecheta, dyrektor, wicedyrektor. Najdłuższy staż pracy to 42 lata, najkrótszy – 2 miesiące.

Podstawową informacją z badanego zakresu jest samookreślanie religijności badanych nieletnich. Wychowankowie, poproszeni o określenie swojego stosunku do wiary, zaznaczyli:

- wierzący, praktykujący: 62 osoby (29,66% badanych),
- wierzący, niepraktykujący: 79 osób (37,8% badanych),
- niewierzący: 48 osób (22,96% badanych),
- poszukujący: 5 osób (2,39% badanych),
- inni: 7 osób (3,35% badanych); w tej rubryce ankietowani wskazali satanizm, buddyzm.

Na pytanie o dynamikę wiary w trakcie pobytu w jednostce nieletni odpowiedzieli, że w porównaniu z okresem przed osadzeniem ich wiara lub religia stała się dla nich:

- ważniejsza – 28 osób (13,4%),
- mniej ważna – 27 osób (12,9%),
- straciła zupełnie na znaczeniu – 34 osoby (16,3%),
- dopiero w tym miejscu nabrała znaczenia – 7 osób (3,3%),
- jest tak samo ważna – 89 osób (42,6%),
- inne – 16 osób (7,7%),
- 7 osób (3,3%) nie udzieliło odpowiedzi.

Warto zatem zauważyć, że w przeciwieństwie do przywołanych badań S. Bębas w przypadku nieletnich biorących udział w naszych badaniach tendencja jest zdecydowanie spadkowa. W sumie dla większej liczby osób wiara straciła znaczenie (częściowo lub całkowicie) – 61 (29,2%), niż go nabrała (większego lub w ogóle) – 35 (16,7%).

Na dwa zagadnienia chciałobyśmy zwrócić szczególną uwagę z racji postawionego problemu badawczego. Chcieliśmy uzyskać informacje dotyczące uczestnictwa nieletnich w lekcjach religii oraz ustalić przyczynę udziału lub braku udziału w tego rodzaju zajęciach. Ponadto ważną sprawą była dla nas (obok samego uczestnictwa) dostępność praktyk religijnych, utrudnienia w realizacji tych praktyk oraz

wawczy, Kuźnia Raciborska – Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy, Lubaczów – Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy, Łódź – Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy, Jaworze – Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy, Sobótka – Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy, Krupski Młyn – Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy.

ewentualny problem przymusu udziału w praktykach religijnych. Omawiane kwestie pokażemy zarówno z perspektywy nieletnich, jak i wychowawców.

Na pytanie: „Czy ankietowany uczestniczy w lekcjach religii i dlaczego?” – odpowiedzi kształtowały się następująco:

- 91 osób (43,5%) odpowiedziało, że tak, ponieważ samodzielnie tak zdecydowało;
- 27 osób (12,9%) – tak, ponieważ „zdecydowali tak moi rodzice/opiekunowie” (np. „Dlatego, że mój prawny opiekun mnie nie chce wypisać!” – a. 201);
- 31 osób (14,8%) odpowiedziało, że tak, z innych względów, wskazując: „bo chcę, bo zawsze chodziłem, bo muszę – siostry zakonne” (a. 77), „taki jest przymus pobytu” (a. 85), „niechodzenie szkodzi” (a. 93), „nie można się wypisać”, „obowiązkowa lekcja”, „bo musimy”, „nie mamy wyboru” (a. 117), „bo mi kazali”, „nie mam wyjścia” (a. 147), „z nakazu ośrodka” (a. 111), ale też: „Bo lekcje religii są fajne, zresztą wolę być na lekcji niż np. być sama w bibliotece” (a. 206);
- 16 osób (7,7%) odpowiedziało, że nie, bo sami tak zdecydowali;
- 1 osoba – „nie, bo tak zdecydowali moi rodzice” (a. 203);
- 2 osoby – nie, z innych względów (skończona szkoła, brak zajęć z religii);
- 41 osób (19,6%) – brak odpowiedzi.

Symptomatyczne jest, że na lekcje religii – według deklaracji osadzonych – uczęszcza 149 nieletnich, czyli więcej niż zadeklarowanych osób wierzących, i stanowią oni 71,3% wszystkich badanych nieletnich osadzonych.

W dalszej kolejności pytaliśmy o praktyki, w których uczestniczą lub które wykonują nieletni w trakcie pobytu w ośrodku. Pytania były odrębnie kierowane do osób deklarujących wyznanie rzymskokatolickie, odrębnie do osób innych wyznań.

Nieletnich wyznania rzymskokatolickiego zapytaliśmy m.in. o następujące praktyki, co przedstawiono w tabeli 1.

TABELA 1. Częstotliwość udziału w praktykach religijnych

Praktyka \ Częstotliwość	Codzienne		Raz w tygodniu		Raz w miesiącu		Kilka razy w roku		Nigdy	
	L. os.	[%]	L. os.	[%]	L. os.	[%]	L. os.	[%]	L. os.	[%]
Udział w mszy świętej	1	0,6%	51	32,9%	8	5,2%	49	31,6%	35	22,6%
Słuchanie mszy świętej przez radio lub inne źródło	1	0,6%	6	3,9%	10	6,5%	10	6,5%	116	74,8%
Słuchanie/oglądanie programów religijnych	0	0	8	5,2%	9	5,8%	20	12,9%	105	67,7%

cd. TAB. 1

Praktyka \ Częstotliwość	Codzienne		Raz w tygodniu		Raz w miesiącu		Kilka razy w roku		Nigdy	
	L. os.	[%]	L. os.	[%]	L. os.	[%]	L. os.	[%]	L. os.	[%]
Przyjmowanie komunii świętej	0	0	6	3,9%	26	16,8%	60	38,7%	51	32,9%
Spowiedź	3	1,9%	15	9,7%	17	11,0%	52	33,5%	56	36,1%
Modlitwa poranna/wieczorna	19	12,3%	14	9,0%	13	8,4%	15	9,7%	81	52,3%
Modlitwa przed posiłkiem/ po posiłku	6	3,9%	5	3,2%	5	3,2%	13	8,4%	113	72,9%
Czytanie Pisma Świętego samodzielnie lub w grupie	2	1,3%	11	7,1%	11	7,1%	22	14,2%	98	63,2%
Czytanie prasy i książek religijnych samodzielnie lub w grupie	5	3,2%	7	4,5%	8	5,2%	11	7,1%	113	72,9%
Rozmowa z duchownym	14	9,0%	30	19,4%	12	7,7%	30	19,4%	58	37,4%

Mając na uwadze problem wolności religijnej (również w znaczeniu negatywnym), zapytaliśmy nieletnich o przyczynę udziału w mszach świętych na terenie ośrodka. Najczęściej pisali oni: „bo chcę”, wskazywali też na potrzebę uczestnictwa, modlitwy, na wiarę, na tradycję, możliwość rozwiązania problemów. Pisano także: „Msza mi daje takie coś, że nie myślę o MOW” (a. 153), „daje mi to spokój” (a. 48), „Własne, poczucie obligacji ze strony wyznania” (a. 26). Są jednak i inne uzasadnienia: dlatego, że wszyscy/koledzy chodzą (kilkanaście tego rodzaju wypowiedzi), „bo tak wypada” (a. 156), ponieważ „się opłaca”, „nie zaszkodzi”, „z nudów” (a. 186). Inne wypowiedzi wskazują na niedobrowolny charakter uczestnictwa: ponieważ „muszą” lub „im każą”, „bo jest obowiązkowa” (a. 153), „bo takie są zasady” (a. 179), „bo w ZP musimy chodzić na mszę” (a. 43). Nieletnia, deklarująca się jako osoba wierząca, niepraktykująca, wskazała: „Muszę na siłę chodzić do kościoła. Mieszkam u sióstr zakonnych” (a. 77), inna zaś napisała: „Szczzerze jestem katoliczką. Wierzę w Boga, ale nie chodzę do kościoła a na terenie ZP uczestniczę bo muszę” (a. 43).

Na pytanie o utrudnienia w praktykowaniu którejkolwiek z wymienionych praktyk tylko 19 (12,3%) nieletnich udzieliło odpowiedzi twierdzącej, przyznając, że napotkało utrudnienia, natomiast aż 128 osób (82,6%) – negatywniej.

Zapytaliśmy także o charakter utrudnień w jakichkolwiek praktykach religijnych – ankietowani wskazywali (wśród możliwych do wyboru opcji):

- regulacje prawne: 15 osób (9,7%),
- brak indywidualnej zgody dyrektora: 10 osób (6,5%),
- przeszkody techniczno-organizacyjne: 17 osób (11%),
- niechęć współlokatorów: 8 osób (5,2%),
- brak czasu: 35 osób (22,6%),
- brak wytrwałości: 14 osób (9%),
- inne: 9 osób (5,8%), przy czym jedna osoba wskazała powody osobiste, inna – brak możliwości samodzielnego udania się do kościoła, reszta napisała natomiast, że chodzi im o brak utrudnień.

Wspomniane utrudnienia – zdaniem badanych nieletnich – dotyczą przede wszystkim: mszy świętej, kolędy, postów.

Na pytanie, czy nosisz w trakcie pobytu w ośrodku na stałe krzyżyk, medalik lub inny symbol wiary: 51 (32,9%) nieletnich odpowiedziało, że tak, 98 osób (63,2%) – nie, 7 (4,5%) osób odmówiło odpowiedzi. Natomiast na pytanie o posiadanie w pokoju krzyża, obrazka lub innego symbolu wiary 68 (43,9%) osób potwierdziło posiadanie takiego artefaktu, 83 (53,5%) zaprzeczyło, 5 (3,2%) osób nie odpowiedziało.

Te pytania były dla nas o tyle ważne, że z jednej strony trudno wyobrazić sobie przymus w tym obszarze, a z drugiej – ewentualne przeszkody. Wolność praktykowania chyba najpełniej może wyrażać się przez te dwa zachowania.

Na pytania skierowane do osób innych wyznań odpowiedziało 9 nieletnich, co stanowi 4,3% wszystkich badanych wychowanków. Jeden z nich wskazał, że stara się medytować, drugi – że spędza czas w grupie, trzeci – że święta obchodzi tak, jak jego rodzice. W ośrodku nie biorą udziału w żadnych praktykach religijnych; jeden z nich chciałby wziąć udział w bierzmowaniu. Na pytanie, czy w swoim pokoju mają symbole swojej wiary, 5 z nich to potwierdziło (przy czym tylko jedna osoba sprecyzowała, że chodzi o krzyż), 1 zanegował, a 3 odmówiło odpowiedzi.

Pięć osób z tej grupy zadeklarowało, że w trakcie pobytu w ośrodku miały kontakt z przedstawicielem swojego wyznania lub religii, 1 – że nie miała, a 3 osoby nie odpowiedziały na to pytanie. Na pytanie o konieczność brania udziału w praktykach innej religii 2 osoby odpowiedziały pozytywnie, nie wskazując natomiast, o jakie praktyki chodziło.

Ostatecznie 2 osoby uznały, że są w gorszej sytuacji niż wyznawcy innych religii (nie podając jednak żadnych dodatkowych informacji), 1 osoba napisała, że jest w lepszej, 6 osób nie odpowiedziało na to pytanie.

Ostatnia część skierowana była do osób niewierzących – odpowiedziały 44 osoby (21,1% wszystkich badanych wychowanków). 26 (59,1%) z nich **nie czuło się**

zmuszanych do udziału w jakichkolwiek praktykach lub obrzędach religijnych w czasie pobytu w ośrodku, natomiast 11 (25%) osób **było przeciwnego zdania**. Przede wszystkim pisano o obowiązkowych lekcjach religii, w sporadycznych sytuacjach o obowiązkowej mszy świętej, jedna osoba wskazała, że musiała „na nich być, ale nie brała udziału” (a. 39). Pytani o uciążliwe regulacje prawne odnoszące się do tych kwestii pisali, że nie wiedzą. Kilka osób jednak wskazało, że taką uciążliwą regulacją jest niemożność wypisania się z religii lub brak etyki zamiast religii.

Zdaniem 11 ankietowanych (25%) osoby niewierzące są w gorszej sytuacji, 6 osób jest przeciwnego zdania (27 (61,4%) nie odpowiedziało na to pytanie). Tylko jedna osoba zechciała uzasadnić odpowiedź, pisząc: „Myślę, że nauczyciel patrzy na mnie inaczej (traktuje inaczej niż osoby wierzące)” (a. 119), inna wskazała tylko: „obowiązkowa religia” (a. 191).

Ważnym kontrapunktem naszych badań były opinie wychowawców. Każde pytanie miało podwójny charakter – składało się z katalogu odpowiedzi oraz prośby o komentarz. Niewielu wychowawców zechciało się podzielić swoją opinią, jednak te przekazane w ankietach wydają się ogromnie ważne.

Pierwsza, bardzo rozbudowana opinia opisuje niemal cały proces uczestnictwa w życiu religijnym: „Wychowankowie, którzy przychodzą do placówki często określają się jako niewierzący, tym samym nie przyznają się do swojej religii. W trakcie pobytu w placówce postawa nieletnich zmienia się w kierunku wiary. Świadczą o tym może tendencja wzrostowa w praktykowaniu wiary, tj. uczestniczenie w niedzielnej mszy świętej, nabożeństwach, przystępowanie do spowiedzi, modlenie się poza katechezą (zdarza się, że chłopcy wieczorem odmawiają różaniec), uczestniczenie w pielgrzymce na górę św. Anny, weekendowych rekolekcjach organizowanych przez fundację Młodzi na Progu, spotkaniach przygotowujących do sakramentu bierzmowania, kółku biblijnym, wyjazdach do Lichenia” (wypowiedź katechetki – a. 102).

Zdaniem opiekunów przed pandemią wychowankowie mogli w pełni swobodnie praktykować swoje wyznanie lub religię – aż 104 osoby (96,3%) potwierdziły tę opinię. Przeciwnego zdania były 3 osoby, 2 zaś nie odpowiedziały na pytanie. W komentarzach wskazywano na możliwość uczestniczenia w mszach świętych, lekcjach religii, na organizowanie sakramentów bierzmowania, a nawet chrztu.

Zdaniem większości ankietowanych (101 odpowiadających – 93,5%) przed pandemią osoba wyznania rzymskokatolickiego nie miała problemów z możliwością sprawowania jakichś praktyk w ośrodku. „W sytuacji kiedy wychowawcy nie są w stanie w trakcie dyżuru wybrać się z wychowankami na mszę świętą niedzielną, wówczas w wolnym czasie katechetka zabiera chętnych chłopców do Kościoła. W placówce są również wychowawcy, którzy także poświęcają swój wolny czas, aby umożliwić chłopcom uczestniczenie w obrzędach religijnych” (a. 102). Odmienne

stanowisko prezentowało 5 osób, a 3 wstrzymały się od odpowiedzi. Wskazywano, że czasem wyjście do kościoła było niemożliwe (np. brak opiekuna). Z dodatkowych praktyk w opinii wychowawców wychowankowie najczęściej zgłaszali chęć przystąpienia do sakramentu bierzmowania i spowiedzi.

Zdaniem ankietowanych nieletni innych wyznań również nie mieli problemów z możliwością sprawowania praktyk lub obrzędów ich religii – potwierdziło to 101 odpowiadających (93,5%). Tylko jedna osoba zanegowała, a 7 osób odmówiło odpowiedzi. Wychowawcy najczęściej wskazywali, że osób innych wyznań nie było w ich placówce, a w nielicznych przypadkach – że nie zgłaszali oni potrzeb religijnych. Jeden z wychowawców napisał jednak: „Nie było możliwości uczestniczenia w nabożeństwach innego obrządku” (a. 107). Wśród osób innych wyznań w badanych ośrodkach pojawiali się wychowankowie protestanci, świadkowie Jehowy, wyznawcy Kościoła zielonoświątkowego, Kościoła baptystycznego, osoby prawosławne, wyznające islam.

Zadaliśmy pytanie, czy osoby niewierzące musiały uczestniczyć – ze względów organizacyjnych – w określonych praktykach religijnych. Na to pytanie 18 wychowawców (16,7%) zaznaczyło odpowiedź „tak”, 83 (76,9%) – „nie” (pisząc np. „Mają w tym czasie zapewnioną opiekę, inne zajęcia” – a. 15), a 8 osób (7,4%) nie udzieliło odpowiedzi.

W komentarzach wychowawcy sygnalizowali, że udział w mszy świętej jest dobrowolny, podobnie jak w innych sakramentach, zaś wspólna Wigilia traktowana jest jako element tradycji, a nie praktyka religijna (a. 21). Wskazywano: „Zdaje się, że te osoby niewierzące uczestniczą np. we wspólnej wigilii, podczas której modlimy się, czytamy pismo. Osoby te traktują wtedy to spotkanie jak zwykłą kolację” (a. 106). Niektórzy jednak dostrzegali inne aspekty, pisząc: „Organizacja placówki uwzględnia święta katolickie, np. post. W związku z prowadzeniem jednej kuchni wychowanki deklarujące się jako niewierzące musiały jeść rybę” (a. 33) lub „Uczestnictwo w rekolekcjach, jako zajęciach szkolnych” (a. 72). Inni wychowawcy zauważyli: „Wychowanki muszą być pod stałą opieką, więc musiały być razem ze wszystkimi podczas Mszy św. czy świąt” (a. 34), „Ze względów bezpieczeństwa musiały przebywać tam, gdzie pozostali wychowankowie pod opieką dorosłych” (a. 36), „Wychowanki są zachęcane do uczestnictwa wraz z większością/pozostałymi” (a. 74). Wreszcie na pozytywne aspekty obowiązkowego uczestnictwa wskazują wypowiedzi: „Dla niewierzących – nauka zachowania w miejscu kultu, stosownego ubioru” (a. 84) lub „Udział (obecność) na mszy św., jako trening umiejętności zachowania w środowisku otwartym” (a. 86).

Wychowawcy formułują także pozytywną ocenę stanu prawnego. Znakomita większość uważa, że przepisy są właściwe, a organizacja w placówkach nie budzi zastrzeżeń. Ilustracją takich opinii mogą być szersze nieco wypowiedzi: „Wol-

ność jest przestrzegana. Nie ma w tej kwestii nic do zarzucenia. W placówce kto chce może chodzić na religię lub etykę, nie ma sytuacji dyskryminacji dzieci ze względu na swoją religię” (a. 69) oraz „Myślę, że przepisy nie stoją w sprzeczności z możliwością realizowania swojej wiary. Staramy się umożliwić każdemu praktykowanie wiary na miarę naszych możliwości i nie przymuszamy do uczestnictwa w określonych praktykach rel.” (a. 106). Do odosobnionych wyjątków należą następujące odpowiedzi na pytanie, czy należy zmienić przepisy: „Tak, religia jest zbyt mocno obecna w życiu placówki. Szkoła powinna być świecka” (a. 104) lub „Nie zawsze znajdujemy rozwiązanie satysfakcjonujące obie strony” (a. 101).

Wydaje się, że opinie wychowawców w pewnym tylko stopniu odbiegają od opinii samych nieletnich – zasadniczo nie widzą oni trudności w praktykowaniu religii dominującej, a z problemami wyznawców innej wiary po prostu się nie spotkali. Równocześnie odnieść można wrażenie, że wychowawcy nie dostrzegają problemów, o których piszą wychowankowie – zmuszania do udziału w lekcjach religii i sakramentach, zarówno wychowanków wierzących, jak i niewierzących. System prawny, organizacja opieki i zajęć sprawiają, że wolność religijna w aspekcie negatywnym jest naruszana w dużym stopniu.

4. Wnioski

W przeprowadzonych badaniach widać różne podejście do wiary i obrzędów; dostrzec można różnorodne postawy wobec religii (sformalizowane i niesformalizowane); widać także, jak różne znaczenie nieletni przypisują wierze i praktykom religijnym. Trudno zatem rzeczywiście zanegować znaczenie religii w ośrodkach izolacji dla nieletnich. Niezależnie jednak od wyników tej części badań podkreślić należy autonomiczną rolę wolności religijnej. Dla konieczności przestrzegania tego prawa indywidualne podejście do *sacrum* ma ostatecznie drugorzędne znaczenie.

Nie ma również wątpliwości, że dla zapewnienia prawa do wolności religijnej nie ma znaczenia zmiana kulturowa zachodząca w postawie wobec religijności wśród najmłodszych. Z badań CBOS wynika, że proces zarzucania praktyk religijnych jest we wszystkich kohortach wiekowych³³ wyraźny, a w dwóch najmłod-

³³ Pokolenie najmłodsze, czasem nazywane pokoleniem Z – ma obecnie nie więcej niż 24 lata i dopiero wkracza w dorosłość. Ci najstarsi, urodzeni w 1997 r., zostali objęci badaniami w 2015 r. W przyjętej tu klasyfikacji millenialsi – nazywani także pokoleniem Y, które w literaturze jest niejednokrotnie lokowane w czasie – mają obecnie 25–41 lat. Wszyscy chodzili do szkoły, w której odbywały się lekcje religii. Dorosłe życie (studia, praca, założenie rodziny) rozpoczynali już w III RP. Pokolenie X wkraczało w dorosłość po 1989 r., kiedy to mieli od 10 do 24 lat. Młodsze roczniki zdążyły odbyć edukację w III RP i mieć w szkole lekcje religii – por. *Religijność młodych na tle ogółu społeczeństwa*,

szych – gwałtowny. W trzech młodszych kohortach wiekowych nastąpiły większe zmiany: w pokoleniu X regularnie praktykujących ubyło o 26,6 punktu procentowego, a niepraktykujących przybyło o 14 punktów; w pokoleniu millenialsów regularnie praktykujących ubyło o 42,8 punktu procentowego, niepraktykujących przybyło o 22,7 punktu, a stało się to w ciągu niespełna 24 lat; w najmłodszej kohorcie regularnie praktykujących ubyło o 32,7 punktu procentowego, niepraktykujących przybyło o 18,4 punktu, ale stało się to w ciągu niemalże 7 lat. Badania ogólnopolskie wskazują, że o ile proces zarzucania regularnych praktyk religijnych w trzech najstarszych kohortach przebiega stopniowo (w różnym tempie, ale stopniowo), o tyle w pokoleniu X wyraźnie przyspiesza ok. 2016 r., w pokoleniu millenialsów – ok. 2018 r., a w najmłodszej kohorcie jest to nieprzerwany, gwałtowny spadek. Natomiast odsetki niepraktykujących we wszystkich kohortach wiekowych rosną od ok. 2017 r., oczywiście najgwałtowniej w dwóch najmłodszych grupach. Z całą pewnością można stwierdzić, że następuje powolny spadek poziomu wiary religijnej i szybszy spadek poziomu praktykowania w społeczeństwie polskim³⁴. Ciekawe są także inne dane. Otóż na pytanie: „Który z wymienionych rodzajów działalności stanowi obecnie treść Pana(i) życia codziennego? Czemu poświęca Pan(i) najwięcej czasu i energii?”, zadane Polakom przez CBOS w październiku 2018 r., życie religijne wymieniło 10% ogółu dorosłych oraz jedynie 3% młodzieży w wieku od 18 do 24 lat. O ile zatem w obrazie aktywności ogółu Polaków religijność stanowi tło, o tyle w przypadku najmłodszej kategorii badanych pozostaje ona na peryferiach codziennego życia – maleje doniosłość przypisywana życiu religijnemu, schodzi ono na margines aktywności społecznej³⁵. Zmiany społeczne w zakresie indywidualnego znaczenia wiary, religii, praktyk religijnych nie niwelują jednak ani nie redukują poziomu ochrony wolności religijnej.

Niewątpliwie, kusząca jest/byłaby wizja, że religia ma znaczący wpływ na poziom moralny ludzi wierzących i moralność społeczną, co pozwoliłoby na wykorzystanie jej w ramach resocjalizacji. Warto jednak zaznaczyć, że stanowiska w tej materii są podzielone. Jedni twierdzą, że religia nadaje wartościom i normom moralnym znaczenie powszechne i absolutne. Brak religijnego uzasadnienia grozi według nich swoistą hipotetyzacją aksjologiczną moralności. Religia w tym ujęciu

„Komunikat z Badań CBOS” 2021, nr 144, s. 11, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_144_21.PDF [dostęp: 01.2024].

³⁴ Ibidem, s. 13–15.

³⁵ *Codzienna aktywność Polaków. Autoportret i obraz środowiska społecznego w latach 1988–2018*, „Komunikat z Badań CBOS” 2018, nr 164, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_164_18.PDF [dostęp: 01.2024]. Na tym tle zadziwiająco wypadają wyniki badań przeprowadzonych przez S. Bębasę, którego zdaniem dla niemal 34% zbadanych w 2014 r. nieletnich przebywających we (wszystkich) schroniskach dla nieletnich i zakładach poprawczych wiara i Bóg to najważniejsze wartości – por. Idem, *Rola religii...*, s. 238.

chroni moralną „substancję” społeczeństwa, spełnia wobec niego funkcje etyczno-krytyczne oraz przyczynia się do jego integracji normatywnej. Przedstawiciele tego podejścia upatrują zatem w przejawach nasilającej się patologii społecznej bezpośredniego wpływu obniżenia się poziomu religijności społeczeństwa lub rozluźnienia bądź zerwania związków pomiędzy religią i moralnością. W ich przekonaniu bez religii grozi społeczeństwu anomia, a nawet chaos moralny. W tym kontekście zwraca się uwagę, że wiara ma wymiar moralny, „jest źródłem zgodnego z nią życiowego zaangażowania i zarazem takiego zaangażowania się domaga”³⁶. Z kolei drugie, opozycyjne podejście sugeruje pełną autonomię pomiędzy tym, co religijne, a tym, co moralne. Propagatorzy tego ujęcia mówią o pełnej i doskonałej formie moralności dopiero wtedy, gdy uwolni się ona od wymogów sankcji religijnych oraz od nacisków autorytetów zewnętrznych i stanie się sprawą jednostki (gwarancja autonomii i suwerenności człowieka). Ich zdaniem religijne uzasadnienia nie są konieczne do akceptacji określonych wartości i norm moralnych. Co więcej, sankcjonowany przez religię tzw. wyższy autorytet stanowi zagrożenie dla indywidualnej autonomii i osądu jednostkowego, gwarantującego moralność bardziej dojrzałą oraz wolną, wyrastającą ze społecznego doświadczenia dobra i zła. Wreszcie formułowane są tezy, że charakter związków pomiędzy religią i moralnością jest zdecydowanie bardziej złożony – związek religii i moralności należy traktować jako niestabilny i niejednorodny, w związku z czym może się on różnić – i rzeczywiście różni się – w zależności od typu oraz stopnia rozwoju poszczególnych społeczeństw i społeczności³⁷. Zdaniem autorów dane dotyczące polskiej młodzieży wskazują na ewidentne przejawy sekularyzacji moralności, która wyraża się w tym, że młodzi Polacy w dość ograniczonym stopniu odczuwają potrzebę religijnego uzasadniania standardów moralnych (rzadziej niż ogół populacji) i w wielu sprawach deklarują poglądy moralne trudne do pogodzenia z religią. Zjawisko to dotyczy także tych przedstawicieli młodzieży, którzy określają się jako wierzący, a nawet głęboko wierzący. Stosunkowo często prezentowane selektywne podejście do zasad moralnych katolicyzmu oraz traktowanie ich jako moralności nie do końca przystającej do dzisiejszej rzeczywistości znajduje swoje wyraźne odzwierciedlenie w stosunku młodych Polaków przede wszystkim do takich kwestii i zachowań, jak: antykoncepcja,

³⁶ Jan Paweł II, *Encyklika Veritatis splendor Ojca Świętego Jana Pawła II do wszystkich biskupów Kościoła Katolickiego o niektórych podstawowych problemach nauczania moralnego Kościoła*, Pallotinum, Poznań 1993, s. 89.

³⁷ R. Boguszewski, M. Bożewicz, *Religijność i moralność polskiej młodzieży – zależność czy autonomia?*, „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2019, t. 62, nr 4 (248), s. 34–35. Równocześnie z badań S. Bębaso wynika, że 0,7% badanych odrzuca nauczanie Kościoła na temat aborcji i eutanazji, tylko 1,3% na temat antykoncepcji i tylko 0,4% na temat wolnych związków i czyściwości przedmałżeńskiej – por. Idem, *Rola religii...*, s. 241.

seks przedmałżeński, rozwód, zdrada czy aborcja³⁸. Niemniej, niezależnie od realnego wpływu religii na postawy moralne – mniejszego lub większego – praktyki religijne powinny być dostępne, ale nie mogą być narzucane. Poszukiwanie racjonalizacji w przymusowych praktykach poprzez wskazywanie innych korzyści, które jakoby nieletni miałyby odnieść, jest postawą skrajnie naganną. Zmuszanie do praktyk już jest naruszaniem wolności religijnej, poszukiwanie zastępczych celów powoduje, że mamy do czynienia z zakłamaniem i cynizmem wobec wychowanków. Trudno także zgodzić się z postulatem S. Bębaso o potrzebie stworzenia przepisu o oddziaływaniu moralnym lub religijnym na wychowanków schronisk dla nieletnich i zakładów poprawczych w perspektywie konieczności dokonania u nich trwałych zmian postaw³⁹.

Podkreślić przy tym należy – jak konkluduje swoje rozważania Tadeusz Płoski – że prawo polskie przejęło z orzecznictwa wydanego na tle art. 9 EKPC fundamentalną zasadę, iż ograniczenia uprawnień więźniów do realizacji prawa do wolności sumienia i wyznania w trakcie wykonywania kary i tymczasowego aresztowania nie mogą wynikać z samego faktu pozbawienia wolności, ale ze względów bezpieczeństwa publicznego, ochrony porządku publicznego, ochrony zdrowia i moralności oraz ochrony praw i wolności innych osób. Zdaniem autora w porównaniu z EKPC przepisy i praktyka w Polsce w szerszym zakresie uwzględniają wymagania religijne i kulturowe, jakie należy zapewnić w odniesieniu do wyżywienia pozbawionych wolności, a także prawa posiadania prywatnej odzieży przez więźniów sumienia⁴⁰. Wydaje się, że ten optymistyczny obraz nie potwierdza się w przypadku detencji nieletnich. Niewątpliwie nieletni przebywający w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i zakładach poprawczych są grupą najbardziej narażonych na naruszanie wolności religijnej czy wręcz przymusowy udział w praktykach religijnych. Poddani są różnorodnym formom przymusu niejako na dwóch płaszczyznach. Z jednej strony jako osobom niepełnoletnim odmawia im się prawa do decydowania o udziale w praktykach religijnych i katechezie. Z drugiej – z racji przymusowej izolacji, orzeczonej z powodu wcześniejszego zachowania, przestrzegać muszą reguł ułatwiających bezpieczne i racjonalne (uwzględniające możliwości kadrowe i finansowe) funkcjonowanie w placówkach oraz poddawać się określonym oddziaływaniom resocjalizacyjnym. Pożądane byłoby uregulowanie wieku, od którego nieletni mieliby prawo samodzielnie decydować o udziale w usługach i praktykach religijnych, choćby na wzór omówionych regulacji niemieckich.

³⁸ R. Boguszewski, M. Bożewicz, *Religijność i moralność...*, s. 49.

³⁹ S. Bębas, *Rola religii...*, s. 295–296.

⁴⁰ T. Płoski, *Wolność sumienia i wyznania w warunkach izolacji więziennej*, „Studia Prawno-ustrojowe” 2009, 9, s. 76.

Jesteśmy przekonane, że wychowawcze oddziaływanie na młodzież, która weszła w konflikt z prawem, przy równoczesnym braku poszanowania jej prawa w zakresie wolności religijnej nie sprzyja postawie autorefleksyjnej i naprawczej nieletnich. Zmuszanie do praktyk religijnych nie tylko nie wzmocni religijności, pobożności młodych ludzi, ale nasili kulturę przemocy, braku szacunku do innych, a także kłamstwa dla pozyskiwania doraźnych korzyści. Praktyki takie trzeba uznać nie tylko za naruszające standardy międzynarodowe i konstytucyjne, lecz również za kontrskuteczne dla procesu oddziaływania na nieletniego.

I wreszcie ostrożnie należy podejść do tezy formułowej przez Zofię J. Zdybicką, że „Mogą zaistnieć zagrożenia społeczne ze strony związków, które mienia się jako religijne, a które nie spełniają jednak kryteriów religijności. Wszelka religia powinna być wiarygodna, czyli rozumna oraz miłości-godna, mająca na celu dobro człowieka. Kryteriów takich nie spełniają licznie pojawiające się w ostatnich czasach sekty. Ich działanie zagraża zdrowiu moralnemu człowieka, niekiedy nawet stanowi niebezpieczeństwo dla ludzkiego życia. Społeczność ludzka ma prawo obrony przed takimi pseudoreligiami”⁴¹. Nie tracąc bowiem z pola widzenia zagrożeń tzw. sekt destrukcyjnych, nie można uczynić z prawa do wolności religijnej fikcji, definiując religię w wąski i rygorystyczny sposób. Wspomniana na początku sekularyzacja sprzyja tworzeniu się nowych ruchów religijnych, w których mają prawo uczestniczyć również nieletni, jeśli nie wyrządza im to szkody.

Bibliografia

- Abbotts J.E., Williams R.G.A., Sweeting H.N., West P.B., *Is Going to Church Good or Bad for You? Denomination, Attendance and Mental Health of Children in West Scotland*, “Social Science & Medicine” 2004, vol. 58, issue 3, s. 645–656.
- Bernasiewicz M., *Religia i konwersja jako potencjał w resocjalizacji*, „Resocjalizacja Polska” 2017, 14, s. 29–39.
- Bębas S., *Rola religii w procesie resocjalizacji*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2015.
- Bochenek K., *Zjawisko laicyzacji w społeczeństwie ponowoczesnym (konteksty filozoficzne)*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2019, t. 16, nr 1, s. 77–86.
- Boguszewski R., Bożewicz M., *Religijność i moralność polskiej młodzieży – zależność czy autonomia?*, „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2019, t. 62, nr 4 (248), s. 31–52.

⁴¹ Z.J. Zdybicka, *Wolność religijna fundamentem ludzkiej wolności*, „Człowiek w Kulturze” 1998, 11, s. 137.

- Codzienna aktywność Polaków. Autoportret i obraz środowiska społecznego w latach 1988–2018*, „Komunikat z Badań CBOS” 2018, nr 164, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_164_18.PDF [dostęp: 01.2024].
- Educational Challenges of Religious Freedom*, eds. T. Huzarek, J. Wólkowski, Vienna University Press, Pelplin 2021.
- Jan Paweł II, *Encyklika Veritatis splendor Ojca Świętego Jana Pawła II do wszystkich biskupów Kościoła Katolickiego o niektórych podstawowych problemach nauczania moralnego Kościoła*, Pallotinum, Poznań 1993.
- Janiszewska B., Art. 23. *Dobra osobiste człowieka*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1: Część ogólna, cz. 1: (art. 1–55(4)), red. J. Gudowski, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, s. 396–420.
- Kisiel S., *Duszpasterstwo na tle potrzeb psycho-duchowych*, Wyższe Seminarium Duchowne, Siedlce 1977.
- Kobyliński A., *Problem psychomanipulacji religijnej w kontekście globalnej pentekostalizacji chrześcijaństwa*, „Człowiek i Społeczeństwo” 2022, t. 54, s. 99–115.
- Kramsch C., *Language as Symbolic Power. Key Topics in Applied Linguistics*, Cambridge University Press, Cambridge 2020.
- Lorek Z., *Stosunek wychowanków zakładów poprawczych do religii*, „Archiwum Kryminologii” 1992, t. 18, s. 169–182.
- Małe miasta: duchowość pozakanoniczna*, red. M. Zemło, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2020.
- Mariański J., *Sekularyzacja jako megatrend społeczno-kulturowy*, „Relacje Międzykulturowe” 2017, 1, s. 231–257.
- Nikołajew J., *Duszpasterstwo więzienne, tradycje, teraźniejszość, perspektywy*, Wydawnictwo Polifymnia, Lublin 2009.
- Płoski T., *Wolność sumienia i wyznania w warunkach izolacji więziennej*, „Studia Prawno-ustrojowe” 2009, 9, s. 55–76.
- Pol J.D., *Czy postawy religijne mogą sprzyjać resocjalizacji skazanych?*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2002, 18, s. 489–497.
- Religijność młodych na tle ogółu społeczeństwa*, „Komunikat z Badań CBOS” 2021, nr 144, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_144_21.PDF [dostęp: 01.2024].
- Ruszel M.E., *Psychologiczne aspekty zamykania się młodzieży na religię*, „Studia Gdańskie” 2016, t. 39, s. 245–255.
- Shuter W., *Sharing Our Humanity: The Psychological Power of the Catholic Mass*, „American Imago” 2006, vol. 63, no. 1, s. 7–23, <http://www.jstor.org/stable/26305291> [dostęp: 22.01.2024].
- Skowroński B., Domżańska A., *Duchowość osób odbywających karę pozbawienia wolności*, „Resocjalizacja Polska” 2017, 13, s. 87–108.
- Skrzypek J., *Typ religijności więźniów a ich postawy moralne i poczucie winy*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1977, 16–17, s. 68–82.

Wężowicz-Ziółkowska D., *Przemoc symboliczna albo o społecznych warunkach ewolucji memetycznej*, „Teksty z Ulicy. Zeszyt memetyczny” 2007, nr 11, s. 49–59.

Wolność sumienia osób niepełnoletnich, <https://rownoscwskole.pl/images/poradnik/poradnik-wolnosc-sumienia-niepelnoletnich.pdf> [dostęp: 01.2024].

Woźniak B., *Zaangażowanie religijne a stan zdrowia osób w wieku podeszłym: mechanizmy zależności, wybrane wyniki badań*, „Przegląd Socjologiczny” 2012, 61 (2), s. 207–242.

Współczesne uwarunkowania i wzory procesów resocjalizacji, reintegracji, inkluzji, red. K. Marzec-Holka, K. Mirosław-Nawrocka, J. Moleda, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2014.

Zdybicka Z.J., *Wolność religijna fundamentem ludzkiej wolności*, „Człowiek w Kulturze” 1998, 11, s. 127–137.

dr hab. OLGA SITARZ, prof. UŚ

e-mail: olgasitarz@us.edu.pl

Profesor w Instytucie Nauk Prawnych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Specjalistka z zakresu prawa karnego, kryminologii i prawa karnego wykonawczego. Była sędzia, mediator, kierownik projektu naukowego finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki pt. „Standardy respektowania prawa do wolności religijnej osób osadzonych w zakładach karnych, aresztach śledczych oraz młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i zakładach poprawczych”.

An associate professor at the University of Silesia in Katowice. She is a specialist in criminal law, criminology and penal enforcement law. She is a former judge, an active mediator and the head of the research project: “The standards of respect the religious rights of persons detained in prisons, detention centers, educational and correctional centers for juveniles”, financed by the National Science Centre.

dr ANNA JAWORSKA-WIELOCH

e-mail: jaworskaania@wp.pl

Doktor nauk prawnych, adiunkt Instytutu Nauk Prawnych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Specjalistka z zakresu prawa karnego, kryminologii i prawa karnego wykonawczego. Była kurator społeczny, sędzia.

PhD, an assistant professor at the University of Silesia in Katowice. A specialist in criminal law, criminology and penal enforcement law. She was a social probation officer in criminal cases and currently she is a judge.

Redaktor: Agnieszka Plutecka

Korektor: Marzena Marczyk

Projektant okładki: Tomasz Kipka

Łamanie: Paulina Dubiel

ISSN 2720-1589

Publikacja na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0
Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Wersją referencyjną czasopisma jest wersja elektroniczna, ukazująca się na platformie
<https://journals.us.edu.pl>

Publikacja jest dostępna w wersji internetowej:
CEJSH. The Central European Journal of Social Sciences and Humanities
<http://cejsh.icm.edu.pl>

Central and Eastern European Online Library
<https://ceeol.com>

Czasopismo dystrybuowane bezpłatnie

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
<https://wydawnictwo.us.edu.pl>
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl
Ark. druk. 7,0. Ark. wyd. 8,0.

Egzemplarz bezpłatny

Więcej informacji

